

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΔΑΡΛΑΣΗ
ΟΤΑΝ ΕΦΥΓΑΝ
Τ' ΑΓΑΛΜΑΤΑ

5Η ΕΚΔΟΣΗ

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

«Πόλεμος, Αντίσταση, Απελευ-
θέρωση, όλα περνούν μέσα από
τον κόσμο της μικρής ηρωίδας.
Κι έτσι η συγγραφέας μαθαίνει
στα παιδιά, χωρίς διδακτισμό,
πως η Αντίσταση δεν είναι μόνο
τα όπλα... Δε γράφει η Αγγελική
Δαρλάση, κεντάει βελονιά βε-
λονιά, και κάνει να αγαπηθούν
αυτά που κρύβει μέσα του ένα
μουσείο».

Από το προλογικό σημείωμα
της Άλκης Ζέη

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ:
ΜΥΡΤΩ ΔΕΛΗΒΟΓΙΑ

ΟΤΑΝ ΕΦΥΓΑΝ Τ' ΑΓΑΛΜΑΤΑ

5ο ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΠΤΟΛΕΜΑΙΔΑΣ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΑΥΞ. ΑΡ. 1161 ΗΜΕΡ/ΝΙΑ 12.3.18

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

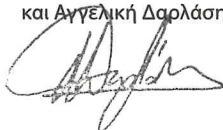
βιβλία για νέους

Πρώτη έκδοση Νοέμβριος 2015
Δεύτερη έκδοση Ιανουάριος 2016
Τρίτη έκδοση Οκτώβριος 2016
Τέταρτη έκδοση Ιανουάριος 2017
Πέμπτη έκδοση Σεπτέμβριος 2017

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ Κατερίνα Λελούδη
ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ Μυρτώ Δεληβοριά
ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ Ιωάννα Γιουντέρη

ISBN 978-618-03-0350-6
ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ 80350
Κ.Ε.Π. 3482 Κ.Π. 9088

© 2015, Εκδόσεις **METAIXMIO**
και Αγγελική Δαρλάση

Εκδόσεις **METAIXMIO**
Ιπποκράτους 118, 114 72 Αθήνα,
τηλ.: 211 3003500, fax: 211 3003562
www.metaixmio.gr
e-mail: metaixmio@metaixmio.gr

Κεντρική διάθεση:
Ασκληπιδίου 18, 106 80 Αθήνα,
τηλ.: 210 3647433, fax: 211 3003562

Βιβλιοπωλεία **METAIXMIO**
Ασκληπιδίου 18, 106 80 Αθήνα
τηλ.: 210 3647433, fax: 211 3003562
Πολυχώρος, Ιπποκράτους 118, 114 72 Αθήνα
τηλ.: 211 3003580, fax: 211 3003581

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΔΑΡΛΑΣΗ

ΟΤΑΝ ΕΦΥΓΑΝ
Τ' ΑΓΑΛΜΑΤΑ

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ
ΑΛΚΗ ΖΕΗ

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

Στους φίλους μου...

...γιατί τ' αγάλματα δεν είναι πια συντρίμια,
είμαστε εμείς. Τ' αγάλματα λυγίζουν αλαφριά...

ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΕΦΕΡΗΣ, «Κίχλη»

Προλογικό σημείωμα

Για να μιλήσεις για σκληρά θέματα με τρυφερότητα, πρέπει να έχεις τόσο πολλή μέσα σου, που να σου περισσεύει, και η συγγραφέας αυτού του βιβλίου φαίνεται πως διαθέτει άφθονη.

Η ηρωίδα της με ανάπηρο το ένα χέρι –το κουλό, όπως την κοροϊδεύουν μερικά παιδιά, το καταραμένο, όπως το λέει η ίδια– ξεπερνάει την αναπηρία της μ' έναν μοναδικό τρόπο. Από πολύ μικρή, πριν πάει ακόμη σχολείο, μπαينوβγαίνει στο Αρχαιολογικό Μουσείο, γιατί οι γονείς της που δουλεύουν εκεί –η μητέρα καθαρίστρια κι ο πατέρας τεχνίτης– την παίρνουν μαζί για να μην την αφήνουν μόνη στο σπίτι.

Και η Αγγελική Δαρλάση, με πολλή δεξιοτεχνία, οδηγεί το κοριτσάκι παίζοντας να πλησιάσει και να αγαπήσει τα αγάλματα, κι όταν πάει να κρύψει μέσα στο μανίκι το ελαττωματικό της χέρι, όπως είχε συνηθίσει να κάνει, νιώθει τ' αγάλματα να της ψιθυρίζουν: *Είσαι σαν κι εμάς.*

«Είδε όλους αυτούς που δεν έχουν πόδια να στέκονται όρθιοι, είδε όλους αυτούς που δεν είχαν κεφάλια να της χαμογελούν κι αυτούς που δεν είχαν χέρια να της γνέφουν “καλώς όρισες”».

Κι ήταν η πρώτη φορά που εκείνο το κορίτσι ένιωθε πως

ανήκει κάπου... μας λέει η συγγραφέας και μας κάνει να ξεχάσουμε την αναπηρία και να συμπονούμε την ηρωίδα για χίλια δυο άλλα πράγματα κι όχι για το... διαφορετικό.

Πόλεμος, Αντίσταση, Απελευθέρωση, όλα περνούν μέσα από τον κόσμο της μικρής ηρωίδας. Κι έτσι η συγγραφέας μαθαίνει στα παιδιά, χωρίς διδακτισμό, πως η Αντίσταση δεν είναι μόνο τα όπλα. Υπάρχουν κι άλλα που μπορείς να κάνεις και που αποδεικνύονται τόσο γενναίες πράξεις όσο το να υπερασπίσεις μια πόλη ή να τινάξεις μια γέφυρα του εχθρού.

Δε γράφει η Αγγελική Δαρλάση, κεντάει βελονιά βελονιά, και κάνει να αγαπηθούν αυτά που κρύβει μέσα ένα μουσείο.

Η μικρή Αγγελίνα, η ηρωίδα της, δεν αγαπάει τις κούκλες. Τι να τις κάνει; Από μικρή παίζει με τις Ταναγραίες – χωρίς βέβαια να τις αγγίζει, μέσα από τις βιτρίνες τους. Έχει δώσει στην καθεμιά κι από ένα όνομα που διάλεξε αυτή, και τις ταξιθεύει μαζί της όπου την οδηγεί η φαντασία της. Κι όταν έρθει η ώρα, θα βρει τελικά τρόπο να τις υπερασπιστεί, παρόλο που πολλές φορές το «καταραμένο» χέρι την κάνει να νιώθει άχρηστη και... διαφορετική.

«Το πιο μικρό είναι και μεγάλο, αρκεί να θες να δεις τη σημασία του».

Κι αυτό μα και κάτι ακόμα θέλει η συγγραφέας να πει στα νέα παιδιά. Να μην ξεχνούν. Για τις μέρες που θα έρθουν. Για τα χρόνια που θα έρθουν. Όσο δύσκολα κι αν είναι. Είναι σημαντικό να μην ξεχνάνε. Να θυμούνται.

Η Αγγελική Δαρλάση όμως δεν αφήνει τίποτα να πέσει κάτω. Δεν ξεχνά πόσο σημαντική είναι η φιλία στη ζωή. Και η Αγγελίνα,

η μικρή ηρωίδα, διάλεξε για φίλο ένα αγόρι που στεκόταν ξέχωρα από τα άλλα παιδιά. Δεν μπλεκόταν στα παιχνίδια τους. Φορούσε κάτι τεράστια άσχημα γυαλιά που γέμιζαν όλο του το πρόσωπο. Τον φώναζαν Τίκο.

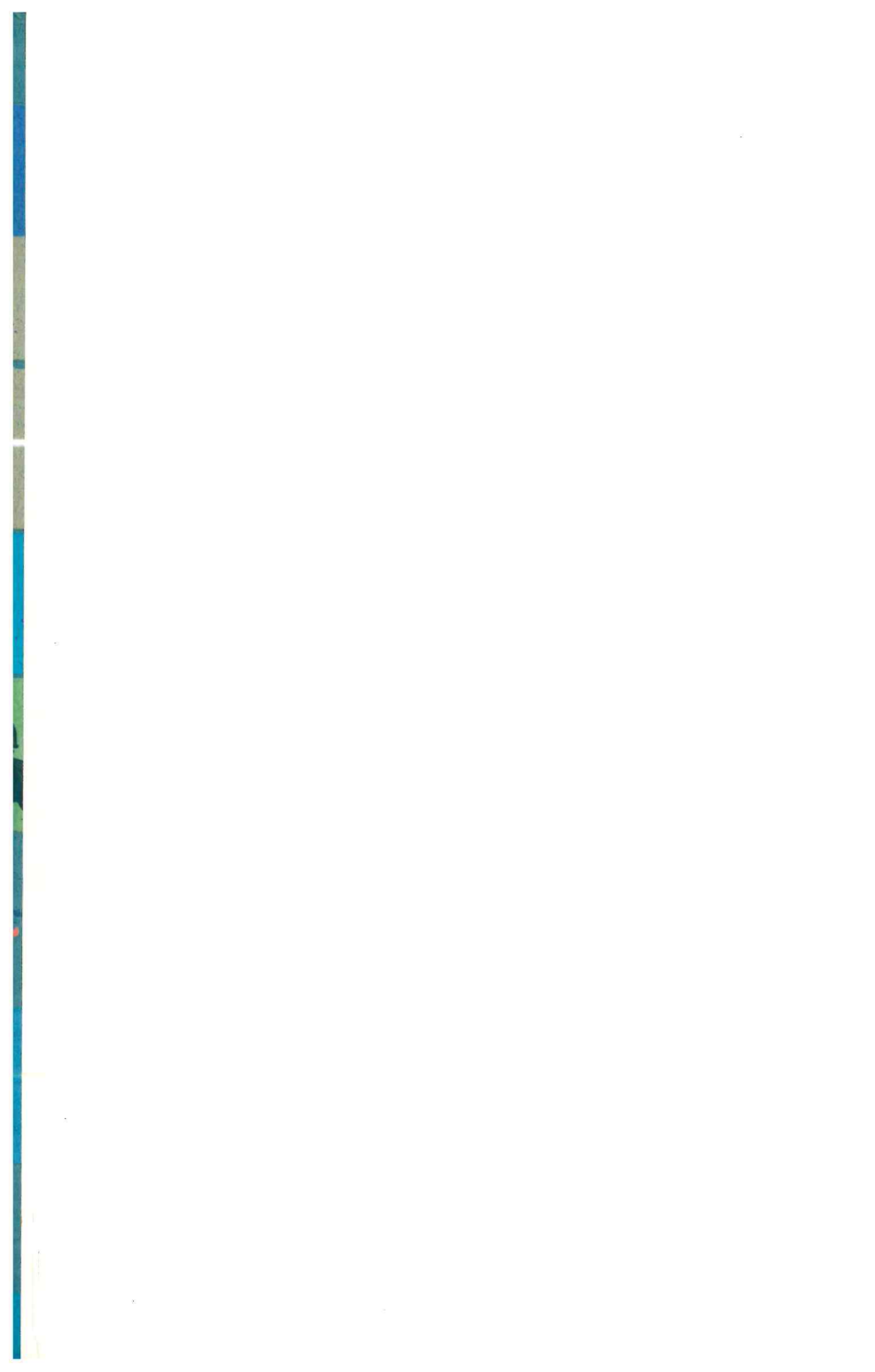
«Με τον Τίκο μοιάσαμε σε πολλά. Πρώτα απ' όλα, πολλοί ήτανε κείνοι που μας κοίταζαν με λύπηση ή με απέχθεια» λέει η ηρωίδα και βρίσκει πως σε μια άλλη ζωή θα ήταν όμορφος και γοητευτικός. Σε τούτη όμως ήταν απλώς άγαρμπος και με μεγάλο βαθμό μυωπίας. Ο καλύτερος σάρκινος φίλος της.

Ο Τίκο αγαπάει τ' ακροκέραμα που στολίζουν πολλές φορές τα παλιά ακατοίκητα σπίτια. Το μυστικό του μόνο η Αγγελίνα το ξέρει. Θέλει να τα σώσει.

Και μόνο όταν το μουσείο ανοίξει τις πόρτες του και τα αγάλματα, μαζί και οι Ταναγραίες, μπουν στη θέση τους, η Αγγελίνα θα καταλάβει πως τέλειωσε ο πόλεμος. Θα θυμάται τον φίλο της τον Τίκο. Θα τα θυμάται όλα γιατί ορκίστηκε να μην ξεχάσει ποτέ.

Τι όμορφα να τελειώνει ένα βιβλίο και να μας λέει πως πρέπει ΝΑ ΘΥΜΟΜΑΣΤΕ.

ΑΛΚΗ ΖΕΗ

31 Μαΐου 1941

«**Π**ες μου μια ιστορία, κοριτσάκι. Πες μου την ιστορία για εκείνο... το κορίτσι και τα αγάλματα. Πες μου αυτά που δεν ξέρω» με παρακαλάει κι ένα αδιόρατο χαμόγελο εμφανίζεται δειλά στα χείλη του, ένα μισοχαμόγελο λίγο αινιγματικό, λίγο πονηρό, λίγο θλιμμένο.

Μακάρι να ήταν παραμύθι η ζωή. Θα μπορούσα να πάρω μια βαθιά ανάσα, να του χαμογελάσω και να του πω:

«Μια φορά κι έναν καιρό ήταν ένα κορίτσι που είχε ακούσει τα αγάλματα να τραγουδάνε κι είχε τραγουδήσει μαζί τους, είχε χορέψει με τα αγάλματα στο φως του φεγγαριού, είχε δει τα αγάλματα να δακρύζουν κι είχε σκουπίσει τα δάκρυστά τους. Ένα κορίτσι που είχε αγκαλιάσει τα αγάλματα όταν έφυγαν. Κι εκείνο το κορίτσι έμεινε εκεί. Να περιμένει τα αγάλματα να γυρίσουν».

Τα μάτια του Τίκο καρφωμένα πάνω μου. Τα μάτια του, βαθιά μέσα στα δικά μου, απαιτούν ένα παραμύθι. Δεν

είναι παραμύθι η ζωή. Το ξέρω. Αν όμως τη ζεις και τη φαντάζεσαι σαν παραμύθι, ίσως όλα να γίνονται λίγο πιο όμορφα. Για να αντέχεις.

Παίρνω μια μεγάλη ανάσα, χαμογελάω και ακούω μια φωνή που μοιάζει με τη δική μου να λέει:

Μια φορά κι έναν καιρό ήταν ένα κορίτσι. Ένα κορίτσι που είχε φίλους αγάσματα...

Οκτώβριος 1940 – Μάιος 1941

Εκείνα τα χαράματα που σημάδεψαν την αρχή του τέλους της παιδικής μου ηλικίας ονειρεύτηκα τα αγάλματα. Καιρό μετά θα καταλάβαινα πως είχαν έρθει επίτηδες να με προειδοποιήσουν για όσα θα ακολουθούσαν.

Δεν τα ονειρεύτηκα όπως εγώ τα ήξερα, αλλά όπως τα έβλεπαν οι περισσότεροι· ακούνητα, αμίλητα, αγέλαστα. Μονάχα τα μάτια τους παρέμεναν ζωντανά, λάμποντας σαν αστέρια, κοιτάζοντάς με βαθιά στα μάτια. Απρόσμενα, ένα πηχτό σκοτάδι απλώθηκε παντού κι όλα μαύρισαν. Ακούστηκε ένα μακρόσυρτο τρομακτικό ουρλιαχτό. Τ' αγάλματα. Ουρλιάζουν να διώξουν το σκοτάδι που θέλει να μας καταπιεί, σκεφτόμουν, ενώ την ίδια ώρα ένιωσα να βυθίζομαι στο μαύρο. Και ούρλιαζαν. Ούρλιαζαν.

Πετάχτηκα τρομαγμένη. Μπορούσα να κουνάω πόδια και χέρια, ακόμα κι εκείνο το καταραμένο, μισοσχηματισμένο μου χέρι – άρα δεν ήταν η Μόρα, η μαύρη σκιά που σε παραλύει, που με είχε επισκεφτεί στον ύπνο

μου. Κοίταξα γύρω μου να ξορκίσω εκείνη την άσχημη αίσθηση του ονείρου. Είχε μόλις αρχίσει να χαράζει. Το δωμάτιο διατηρούσε ακόμη το βαθύ μπλε της νυχτερινής θαλπωρής.

Η μάνα με τη νυχτικιά της κι ένα σάλι στους ώμους μπροστά στο παράθυρο ασάλευτη, σαν να παρακολουθούσε έντρομη τους εφιάλτες που το είχαν σκάσει από τον ύπνο των ανθρώπων και περνοδιάβαιναν τώρα στους δρόμους ανενόχλητοι. Γύρισε αργά προς τη μεριά μου.

«Έγινε πόλεμος, τζιέρι μου».

Η φωνή της ραγισμένη. Στην άκρη των ματιών της είδα δυο δάκρυα να τρεμοπαίζουν στο αχνό φως της αυγής. Εκείνη είχε ξαναζήσει πόλεμο. Ακόμα και τόσα χρόνια μετά, υπήρχαν νύχτες που φώναζε ή έκλαιγε στον ύπνο της. Κι άλλες που βημάτιζε ολονυχτίς στη μεγάλη κάμαρα σαν να μην τη χωρούσε ο τόπος ή έκλαιγε απαρηγόρητη ως τα χαράματα· την έβρισκα το πρωί αποκοιμισμένη στο πολυθρόνακι μπροστά στο παράθυρο που έβλεπε στην αυλή.

Κοιτούσαμε η μια την άλλη χωρίς να μιλάμε. Είμαστε σαν αγάλματα, είμαστε σαν αγάλματα, επαναλάμβανα μέσα μου επειδή δεν ήθελα να σκέφτομαι τη λέξη πόλεμος. Το ουρλιαχτό συνέχιζε να ακούγεται. Οι σειρήνες.

Η πόρτα άνοιξε τρίζοντας κι η μορφή του πατέρα πρόβαλε στο κατώφλι. Σιωπηλός. Σαν να μην μπορούσε να μιλήσει ή σαν να έψαχνε τις κατάλληλες λέξεις, και δεν

ήταν η πρώτη φορά· ο Τίκο ισχυριζόταν πως αυτό του συνέβαινε επειδή περνούσε πολλές ώρες με τους μαρμάρινους ανθρώπους. Δεν το θεωρούσα απίθανο, αν και δεν το είχα παραδεχτεί ποτέ ανοιχτά στον Τίκο.

«Κουράγιο, Ντουντού, ναι;» ψιθύρισε ο πατέρας τελικά, ξαφνιάζοντας ακόμα και τον ίδιο. Εκείνο ήταν το χαϊδευτικό όνομα της μητέρας, τότε που εκείνη ζούσε στην αντίπερα όχθη της θάλασσας, προτού τη διώξει ο πόλεμος. Εδώ και καιρό πια κανείς δεν τη φώναζε με αυτό της το όνομα.

Αναπάντεχα το ουρλιαχτό σταμάτησε κι η ησυχία έμοιαζε, ξαφνικά, αφύσικη κι επικίνδυνη. Κοιταχτήκαμε κι οι τρεις αμήχανοι. Δες και μέσα σ' εκείνη την απρόσμενη ησυχία αόρατα πλοκάμια καιροφυλακτούσαν έτοιμα να γραπώσουν απ' τον λαιμό οποιονδήποτε έκανε να ψελλίσει κάποια λέξη. Ίσως να μην ήμασταν οι μόνοι που νιώσαμε τον κίνδυνο που έκρυβε εκείνη η σιωπή. Ίσως γι' αυτό απ' το πουθενά άρχισαν να χτυπάνε οι καμπάνες – χαρούμενα, σαν να μην επρόκειτο για πόλεμο, αλλά για μια μέρα μεγάλης γιορτής. Σαν να ήταν σύνθημα να μπορέσουμε να πάρουμε μια μεγάλη ανάσα, να σκουπίσουμε τα δάκρυα από τα μάτια και να βγούμε στα παράθυρα και στα κατώφλια.

Όχι ο πατέρας. Εκείνος ήταν ήδη ντυμένος για τη δουλειά σαν κάθε μέρα. Ήπιε τον καφέ του σιωπηλός. Θα πήγαινε στο μουσείο, παρόλο που εκείνη η μέρα δεν ήταν σαν όλες τις άλλες. Η μητέρα, ανήσυχη, έκανε να διαμαρτυρηθεί· το

βλέμμα του τη σταμάτησε. Είπε πως θα πήγαινε κι εκείνη αργότερα, πριν από την ώρα που άρχιζε η βάρδιά της.

Θυμήθηκα τα αγάλματα στο όνειρό μου. «Θέλω να έρθω μαζί σου» είπα στον πατέρα. Μου αρνήθηκε.

Ήθελα να τον ρωτήσω τι θα συνέβαινε τώρα που είχαμε πόλεμο. Τι θα συνέβαινε σ' εμάς. Τι θα συνέβαινε σ' εκείνα. Δεν τον ρώτησα.

Όταν εκείνος έφυγε, η μητέρα άρχισε να ανοιγοκλείνει ντουλάπια, να ψάχνει τις χάρτινες σακούλες με τα τρόφιμα, να σαπουνίζει και να ξεπλένει πολλές φορές το ίδιο φλιτζάνι, να τακτοποιεί ξανά και ξανά τα πιάτα στην πιατοθήκη. «Τι γιορτάζουν εκεί έξω; Δεν έχουν ιδέα τι σημαίνει πόλεμος. Είναι τρελοί» μουρμούραγε με γνήσια απορία. Μετά χάθηκε στην κρεβατοκάμαρά τους. Μακριά από το δικό μου βλέμμα αγκάλιαζε εκείνη την κούκλα με το πορσελάνινο σπασμένο πρόσωπο – μια τρύπα έχασκε εκεί που άλλοτε ήταν το ένα ζωγραφισμένο ροζ μάγουλό της. Χαίδευε τα πολυκαιρισμένα και βρόμικα ρούχα της και μετά την άφηνε στη θέση της, εκεί πάνω στο κομοδίνο που ήταν από τη δική της πλευρά του διπλού κρεβατιού. Ήταν μια τελετουργική συνήθεια που είχε, να χαϊδεύει για λίγο στοργικά εκείνη την κούκλα όταν αισθανόταν πολύ στεναχωρημένη. Από μικρή, θυμάμαι, δε με άφηνε να την αγγίζω, φοβάμαι μη σπάσει, τζιέρι μου, μου έλεγε πάντα. Με τον καιρό κατέληξα να τρέφω μια μυστική αντιπάθεια για εκείνη τη μισοκακόμοι-

ρη, βρόμικη, παλιά κούκλα· μάλλον επειδή ένιωθα πως ήξερε για τη μάνα μου πράγματα που εγώ αγνοούσα.

Εμένα, έτσι κι αλλιώς, δε μου πολυάρεσαν οι κούκλες. Τι να τις έκανα άλλωστε; Εγώ είχα φίλους αγάλματα.

* * *

Την πρώτη φορά που το κορίτσι άκουσε τα αγάλματα να τραγουδάνε ήταν δεν ήταν τριών χρονών. Η αίθουσα σιωπηλή και άδεια κι εκείνο καθόταν καταγής με ένα χαρτί κι ένα μολύβι να ζωγραφίζει.

Στην αρχή το κορίτσι άκουσε μόνο κάποιο γελάκι κι έπειτα κι άλλο κι έπειτα κι άλλο. Κι απροσδόκητα είδε τα γέλια να γίνονται μικρά ποτάμια, να ρέουν στις αίθουσες μέσα σ' ένα πολύχρωμο νεφέλωμα. Χιλιάδες χρώματα, μυριάδες αστέρια.

Κι άκουσε τη μαρμάρινη πριγκίπισσα να της λέει: «Μικρό κορίτσι, μη φοβάσαι».

Κι είδε ένα μαρμάρινο μπουμπούκι ν' ανθίζει και το άρωμά του, μοβ καπνός, να στροβιλίζεται και ν' απλώνεται στην αίθουσα που πλέον μοσχομύριζε ανθισμένο λωτό.

Και το κορίτσι ένιωσε κάποιον να της χαϊδεύει το πρόσωπο κι έπειτα τα μαλλιά κι έπειτα το χέρι, εκείνο το χέρι που το κορίτσι είχε μάθει να κρύβει μέσα στο μανίκι του.

«Είσαι σαν εμάς, δες» είπε τότε μια μαρμάρινη κοπέλα, όμορφη σαν νεράιδα, που δεν είχε χέρια – παρ' όλα αυτά το κορίτσι μπορούσε να νιώθει το άγγιγμά της.

Τότε το κορίτσι στράφηκε να δει. Κι είδε πράγματι...

Είδε όλους αυτούς που δεν είχαν πόδια να στέκονται ολόρθοι, είδε όλους αυτούς που δεν είχαν κεφάλια να της χαμογελούν κι όλους αυτούς που δεν είχαν χέρια να της γνέφουν «καλώς όρισε» μέσα στο νεφέλωμα, που πλέον ήταν ακόμα πιο φωτεινό και πολύχρωμο.

Κι ήταν η πρώτη φορά που εκείνο το κορίτσι ένιωσε πως ανήκε κάπου. Ίσως και να ήταν η πρώτη φορά που δεν την πείραξε που δεν είχε κι εκείνη δυο κανονικά χέρια όπως οι συνηθισμένοι άνθρωποι. Αντίθετα, σχεδόν χάρηκε.

«Τώρα θα τραγουδήσουμε. Για καλωσόρισμα» είπε μια άλλη κοπέλα με φτερά, σώμα πουλιού και δίχως ένα χέρι κι ήταν εκείνη η θλίψη στο πρόσωπό της που την έκανε ακόμα πιο όμορφη.

Μέσα στην απόλυτη ησυχία –μόνο τα βήματα του νυχτοφύλακα αντηχούσαν στο δάπεδο– το κορίτσι άκουσε για πρώτη φορά το τραγούδι των αγαλμάτων. (Από τότε θα το άκουγε πολύ συχνά τις νύχτες.)

Μπορούσε να το ακούει ακόμα κι όταν αποκαμωμένη την πήρε ο ύπνος εκεί κάτω από τα πόδια της μαρμάρινης πριγκίπισσας, ακόμα κι όταν τη βρήκε η μάνα της κι έτσι αποκοιμισμένη την πήρε αγκαλιά, ακόμα κι όταν την έβαλε στο κρεβάτι της.

Μπορούσε να το ακούει ακόμα και μέσα στο όνειρό της.

Εκείνη την πρώτη νύχτα δε χόρεψαν.

Σχολείο δε θα πήγαινα· το πιο πιθανόν δε θα άνοιγαν καν τα σχολεία εκείνη τη μέρα, κι άραγε τώρα που είχαμε πόλεμο θα είχαμε σχολείο; Εμένα σκασίλα μου, δε θα έβλεπα και τις αχώνευτες συμμαθήτριάς μου. Όμως δεν άντεχα να μείνω κλεισμένη στο σπίτι. Είπα στη μητέρα πως ήθελα να πάω να βρω τον Τίκο κι ύστερα θα περνούσα κι από το μουσείο. Παραδόξως, δε μου αρνήθηκε. Με κοίταξε βαθιά στα μάτια. Σαν να διάβαζε την ανησυχία μου. «Θα αγωνιστούμε και θα τα καταφέρουμε» μου είπε. Μου χαμογέλασε. Με φίλησε στο μέτωπο. «Να προσέχεις».

Στα πεζοδρόμια κόσμος μαζεμένος σε παρεούλες κουβέντιαζε. Άλλοι χαμηλόφωνα κι άλλοι δυνατά. Κάποιοι έκλαιγαν. Σ' ένα μπαλκόνι ένας γέρος με πιτζάμες στερέωνε μια σημαία στο κοντάρι της. Κι έπιασε η σημαία να κυματίζει ανέμελα. Θυμήθηκα εκείνο τον γέρο στο καφενείο του πατέρα του Τίκο, που συνέχεια μονολογούσε παίζοντας με τις χάντρες από το κομπολόι του: «Να μου το θυμηθείτε. Τα μαύρα σύννεφα του πολέμου μάς πλησιάζουν». Έστρεψα τα μάτια στον ουρανό. Ήταν γαλάζιος.

Έξω από τον φούρνο ο κόσμος έκανε ουρά. Κάποιοι είπαν πως το ψωμί είχε τελειώσει κι άρα όλοι αυτοί φοβούνταν πως τώρα με τον πόλεμο δε θα είχαμε ψωμί. Κάποιες γυναίκες άρχισαν να μισοκλαίνε και κάποιες πανικόβλητες έλεγαν τι θα έκαναν αν δεν έβρισκαν αλεύρι. (Τότε ακόμη δεν ήξερα πως θα είχαν βάση οι φόβοι τους

και πως μας περίμεναν μέρες ολόκληρες χωρίς να έχουμε να φάμε ούτε ψίχουλο.)

Λίγο πιο κάτω συνάντησα τη Μαρίκα, τη φίλη της μητέρας. Είχε έρθει κι εκείνη απ' τη Μικρασία. Έμενε δυο στενά πιο πάνω από μας. Μικροκαμωμένη, με άσπρο δέρμα, έδειχνε πάντα εύθραυστη κι ακόμα περισσότερο τώρα που τα μάτια της ήταν κατακόκκινα, πρησμένα – προφανώς από το κλάμα. Είχαν καλέσει τον Γιάννη, τον άντρα της, στο μέτωπο. Ήξερε πως ήταν καθήκον του να πάει να πολεμήσει, όμως εκείνη φοβόταν. Τη λυπήθηκα. Είχαν μόνο έξι μήνες παντρεμένοι.

Της έδωσα το μαντίλι μου να σκουπίσει τα δάκρυα και τη μύτη της. Στην άκρη είχε ένα μεγάλο και λίγο στραβό «Α», το αρχικό του ονόματός μου, «Αγγελίνα». Το είχα κεντήσει με το καλό μου χέρι, μετά τα παρακάλια της μητέρας, ένα απόγευμα που βαριόμουν με στραβές βελονιές, δεν είχα υπομονή, και μοβ κλωστή, δεν είχα βρει άλλη. Στη μητέρα άρεσε το κέντημα. Έλεγε πως της ηρεμούσε το μυαλό. Καμιά φορά, βλέποντάς τη σιωπηλή να κεντάει, σκεφτόμουν πως ίσως βελονιά τη βελονιά κένταγε προσευχές-μνημόσυνα για όσους έχασε και προσευχές-ευχές για όσα ήλπιζε. Εμένα, πάλι, το κέντημα δε μου άρεσε και δεν έφταιγε που είχα μόνο ενάμισι χέρι. Ήμουν μάλλον αρκετά ανήσυχη από τη φύση μου για να μπορώ να ηρεμώ κεντώντας.

Η Μαρίκα, σκουπίζοντας τη μύτη της σ' εκείνο το μοναδικό, κεντημένο από τα χεράκια μου, μαντίλι, είπε:

«Μόνο να γυρίσει ζωντανός. Τίποτα άλλο δε θέλω».

«Θα πεθάνει και θα κλαις – κρούστε, καμπάνες νεκρικές» θυμήθηκα τους στίχους από το τραγούδι μιας παράστασης που είχαμε δει μόλις πριν από λίγες ημέρες στο Βασιλικό Θέατρο με τη νονά μου, την Πέρλα. Η παράσταση ήταν για έναν γέρο έμπορο που ήθελε ως πληρωμή του μια λίβρα από το σώμα του οφειλέτη του. «Θα πεθάνει και θα κλαις – κρούστε, καμπάνες νεκρικές». Οι στίχοι του τραγουδιού είχαν σφηνωθεί ξαφνικά στο μυαλό μου, χωρίς καμία διάθεση να φύγουν. Ανατρίχιασα στη σκέψη του Γιάννη μέσα σε ένα φέρετρο. Αλλά είπα:

«Θα γυρίσει ζωντανός, Μαρίκα. Είμαι σίγουρη».

Μου χαμογέλασε θλιμμένα και μου χάιδεψε με χέρι τρεμάμενο το πρόσωπο. Είπε πως θα πήγαινε σπίτι να βρει τη μητέρα κι εγώ την αποχαιρέτησα, έστριψα και βγήκα στη λεωφόρο.

Φορτηγά και τραμ με νέους άντρες, άλλοι ήδη με στολές κι άλλοι με τα πολιτικά τους ρούχα, περνούσαν αργά ανάμεσα από το συγκεντρωμένο πλήθος. Ήταν τόσο γεμάτα, που κάποιοι δε χωρούσαν και κρέμονταν στα σκαλοπάτια ο ένας πάνω στον άλλο σαν ρώγες από σταφύλια. Χαμογελαστοί. Χαμογελαστοί ήταν κι οι περισσότεροι τριγύρω – μόνο κάποιοι πιο ηλικιωμένοι ήταν περισσότε-

ρο σκεφτικοί και κάποιοι άλλοι, άντρες και γυναίκες, σκούπιζαν τα δακρυσμένα τους μάτια. Πολλοί φώναζαν «στο καλό, παλικάρια μας! Και με τη νίκη» με χέρια σηκωμένα ψηλά, κάποια με μαντίλια και κάποια χωρίς. Το δικό μου μαντίλι το είχε ακόμη η Μαρίκα – κι έτσι κι αλλιώς δε θα μπορούσα να το χρησιμοποιήσω, ήταν μυξωμένο. Χωρίς μαντίλι, σήκωσα το καλό μου χέρι και χαιρετούσα τους στρατιώτες που ήταν ανεβασμένοι σ' ένα τραμ. Από τα μπαλκόνια τούς πετούσαν λουλούδια, κάποιοι φώναζαν «όχι», κάποιοι άλλοι τραγουδούσαν και πιο κάτω στην πλατεία κάποιοι χόρευαν καλαματιανό. Παντού σημαίες, στα μπαλκόνια, στους δρόμους, στα τραμ, στα χέρια.

Στον νου μου ήρθαν τα λόγια της μητέρας: «Είναι τρελοί. Είναι όλοι τους τρελοί». Όμως το ξέφρενο πανηγύρι στους δρόμους κατάφερε να με συνεπάρει. Κανείς δεν έμοιαζε να φοβάται τον πόλεμο, ούτε καν αυτοί που πήγαιναν να πολεμήσουν τον εχθρό. Ήταν αλλόκοτα ωραία που ήμασταν έτσι όλοι μαζί. Ένιωσα να παίρνω κουράγιο. Αισθάνθηκα σαν να μπορούσα να είμαι κι εγώ γενναία. Έπιασα τον εαυτό μου να επαναλαμβάνει μέσα του «όχι, όχι, δε φοβάμαι. Όχι». Χαμογελούσα.

Ξαναμπήκα στα στενά για να πάω να βρω τον Τίκο στο καφενείο. Ήταν σχεδόν φίσκα. Οι περισσότεροι μαζεμένοι γύρω από το ραδιόφωνο προσπαθούσαν ν' ακούσουν

πάνω από τις φωνές κάποιων άλλων που συζητούσαν σε έντονο ύφος, μάλωναν σχεδόν.

Το βλέμμα μου έπεσε σ' εκείνο τον γέρο με το κομπολόι και τα σύννεφα. Καθόταν μόνος του παράμερα σε μια γωνιά. Δεν έδειχνε καθόλου ενθουσιασμένος που οι προβλέψεις του είχαν βγει σωστές. Έμοιαζε περισσότερο λυπημένος απ' όλους.

Δεν έβλεπα όμως πουθενά τον Τίκο. Ούτε ο πατέρας του ήξερε πού μπορεί να ήταν. Το βλέμμα του σκοτεινό, έμοιαζε ανήσυχος, αλλά μου χαμογέλασε εγκάρδια και με ρώτησε αν ήθελα να με κεράσει ένα υποβρύχιο. Για να γιορτάσουμε το «Όχι», να γιορτάσουμε που δεν παραδοθήκαμε στους φασίστες, είπε κλείνοντάς μου συνωμοτικά το μάτι. Δέχτηκα με την ελπίδα πως στο μεταξύ μπορεί να εμφανιζόταν κι ο Τίκο.

Έγλειφα αργά τη βανίλια, βουτώντας κάθε τόσο το κουταλάκι στο νερό, και με μάτια κι αυτιά ορθάνοιχτα παρατηρούσα γύρω μου. Στο διπλανό τραπέζι τρεις άντρες μιλούσαν δυνατά. Ο ένας είπε πως είμαστε ανοχύρωτη πόλη. Ο άλλος πως δεν υπάρχουν καταφύγια για τον κόσμο σε περίπτωση βομβαρδισμών. Κι ο τρίτος πως οι βόμβες είναι τρομερό πράγμα. Πέφτουν κι όποιον πάρει ο χάρος. Συντρίμια και θάνατος παντού. Για λίγο οι άλλοι δύο δεν είπαν τίποτα. Ούτε και κανείς άλλος μέσα στο καφενείο.

«Εσύ τι λες, μπαρμπα-Σταύρο; Θα τους νικήσουμε;»

πετάχτηκε τότε κάποιος κι όλων τα μάτια στράφηκαν σ' εκείνο τον γέρο με το κομπολόι. Γύρισα κι εγώ προς τη μεριά του. Είχα φάει τη βανίλια, αλλά κρατούσα ακόμη με τη γλώσσα το κουταλάκι στο στόμα μου.

«Εγώ; Εγώ ένα λέω: Άι σιχτίρ! Νισάφι πια με τους πολλούς».

Αν και δε φώναζε, η φωνή του αντήχησε στο καφενείο. Για λίγο όλοι πάγωσαν. Για λίγο ούτε ανάσαινε κανένας.

Τον κοιτούσα επίμονα. Τα χέρια του. Μία μία οι μαύρες χάντρες από το κομπολόι του γλιστρούσαν αργά και διστακτικά ανάμεσα στα δάχτυλά του σαν να σκόνταφταν κάπου πρώτα κι έπειτα έπεφταν η μία πάνω στην προηγούμενη. Μια Μοίρα με τη μορφή ενός γερο-γκρινιάρη που μετρούσε χάντρα τη χάντρα τις μέρες μιας ζωής. Ο ήχος τους, καθώς χτυπούσε η μια πάνω στην άλλη, αφύσικα δυνατός· σκέπαζε ακόμα και τις ομιλίες που είχαν ξαναρχίσει με την ίδια ένταση, ακόμα και το τσάμικο που ακουγόταν από το ραδιόφωνο. Κι έπειτα τον άκουσα, είμαι σίγουρη πως τον άκουσα, να μουρμουρίζει: «Σιχάθηκε το είναι μου. Να χαθούμε όλοι. Αυτό μας αξίζει». Μετά έκρυψε μέσα στη χούφτα το κομπολόι του. Κοίταξε την κλειστή του χούφτα που είχε γίνει μια γροθιά και σήκωσε αργά το κεφάλι. Οι ματιές μας παραλίγο να διασταυρωθούν. Όμως εγώ την τελευταία στιγμή αποφάσισα πως ούτε να του μιλήσω ήθελα ούτε να αντικρίσω τα σύννεφα στα μάτια

του. Έβαλα το κουταλάκι στο μισογεμάτο με νερό ποτήρι. Άφησα το ποτήρι στον πάγκο και βγήκα έξω τρέχοντας.

Έπιασα ν' ανεβαίνω την ανηφόρα προς τον λόφο. Ίσως ο Τίκο να είχε ανέβει στο κρησφύγετό μας.

Σ' εκείνες τις γειτονιές οι δρόμοι ήταν έρημοι. Λίγο μετά άκουσα πίσω μου βιαστικά βήματα. Έστρεψα το κεφάλι μου. Εκείνος ήταν. Στα χέρια του κρατούσε ένα μεγάλο τοίγκινο κουτί από μπισκότα πτι-μπερ. Πίσω από τα χοντρά γυαλιά του τα μάτια του έλαμπαν κάπως παιχνιδιάρικα, όπως συνήθως. Ο φίλος μου ο Τίκο.

Ήταν μοναχικός από ανάγκη, αφού οι περισσότεροι δεν τον έκαναν παρέα, τον κορόιδευαν επειδή σχεδόν δεν έβλεπε – γι' αυτό κι αναγκαζόταν να φοράει εκείνα τα απαίσια γυαλιά με τους χοντρούς φακούς που έκαναν τα μάτια του να φαίνονται μεγαλύτερα. Ήταν σιωπηλός από άποψη, αφού με τους περισσότερους δεν είχε και τι να πει. Με τον Τίκο μοιάζαμε σε πολλά. Πρώτα απ' όλα στο ότι πολλοί μας κοίταζαν με λύπηση ή απέχθεια.

«Έγινε πόλεμος, κοριτσάκι» είπε πολύ σοβαρά όταν με έφτασε. Έτσι με φώναζε: «κοριτσάκι»· ήταν το παρατσούκλι μου, το χαϊδευτικό μου, παρόλο που ήμασταν σχεδόν συνομήλικοι. Προσπαθούσε να πιάσει το ίδιο βήμα με μένα. Ήταν ψηλός κι αδύνατος. Τα σκούρα καστανά του μαλλιά κοντοκουρεμένα, μ' ένα ανέμελο τσουλούφι να πέφτει στο μέτωπό του. Στα καστανά του μάτια φώλιαζε ένα γλυ-

κό βλέμμα, παρ' όλη τη θλίψη που κάθε τόσο τα υπογράμμιζε. Σε μια άλλη ζωή θα ήταν όμορφος και γοητευτικός. Σ' εκείνην ήταν απλώς άγαρμπος και με μεγάλο βαθμό μυωπίας. Κι ο καλύτερος σάρκινος φίλος μου.

«Το ότι έχουμε πόλεμο δεν είναι ούτε νέο ούτε μυστικό!» απάντησα αδιάφορα. «Νισάφι πια με τους πολέμους» θυμήθηκα τα λόγια του γέρου με το κομπολόι.

Θέλησα να μάθω τι είχε μέσα εκείνο το κουτί. Ο φίλος μου όμως, σαν να μη με είχε καν ακούσει, έπιασε να σφυρίζει αδιάφορα.

«Δε θα πω τίποτε, ορκίζομαι, στην τιμή μου. Να με θάψω».

«Δεν έχει νόημα να θαφτείς εσύ. Αυτό θέλω να θαφτεί».

Καιρό αργότερα θα προσπαθούσα να θάψω εκείνο το κουτί μονάχη μου. Εκείνη τη μέρα τον ακολούθησα από περιέργεια και βαρεμάρα και λίγο επειδή μακριά από τους κεντρικούς δρόμους όλα ήταν απελπιστικά κι εκνευριστικά ήσυχα. Λες κι εδώ οι καμπάνες που είχαν κρούσει ήταν νεκρικές και τα σπίτια κατοικούνταν πλέον μόνο από φαντάσματα.

Ανεβήκαμε σιωπηλοί στον λόφο. Εκεί ανάμεσα σε θάμνους είχαμε στήσει ένα πρόχειρο παράπηγμα από σανίδα και λαμαρίνες, σαν καλυβάκι. Το λημέρι μας. Μακριά από εκείνα τα ανόητα παιδιά της γειτονιάς που είχαν χούι άλλοτε να κοροϊδεύουν τον Τίκο κι άλλοτε εμένα.

Όμως ο Τίκο δεν έδειχνε να θέλει να μπει μέσα. Αντί-

θετα, χτένισε με το βλέμμα την περιοχή γύρω μας, πήγε σ' ένα σημείο που προφανώς του είχε φανεί κατάλληλο, έβγαλε το σουγιαδάκι του κι άρχισε να σκαλίζει τον κορμό ενός δέντρου.

Δε μου απάντησε όταν τον ρώτησα τι σκάλιζε. Στη συνέχεια γονάτισε ακριβώς δίπλα στη βάση του κορμού του δέντρου, άφησε το κουτί καταγής κι άρχισε να σκάβει με τα χέρια του.

Γονάτισα δίπλα του κι άρχισα κι εγώ να σκάβω με μανία. Το γυμνό μου χέρι, σάρκινο φτυαράκι, μπηγόταν στο έδαφος ξανά και ξανά. Χώμα καστανοκόκκινο, νωπό από την υγρασία του φθινοπώρου, με εκείνη την έντονη, προαιώνια μυρωδιά. Σκάβαμε αμίλητοι για ώρα – μόνο το λαχάνιασμα μας ακουγόταν. Μονάχα αφότου εκεί μπροστά μας σχηματίστηκε ένας ικανοποιητικός λάκκος, στενός στο άνοιγμα, αλλά αρκετά βαθύς, σταματήσαμε.

Κοίταξα το καλό μου χέρι απογοητευμένη· ήταν τόσο λερωμένο. Τα μισοφέγγαρα των νυχιών μου γεμάτα βρόμα, η μάνα θα έπρεπε να τα τρίβει ώρα με το βουρτσάκι για να καθαρίσουν. Δεν είχα μαντίλι μαζί μου κι έτσι το σκούπισα πάνω στη φούστα μου.

«Για κουλή δεν τα κατάφερα κι άσχημα».

«Κι εγώ για στραβούλιακας μια χαρά τα πήγα» μουρμούρισε με ικανοποίηση κι ο Τίκο, βγάζοντας τα γυαλιά του με τους χοντρούς μυωπικούς φακούς.

Ήταν καταλερωμένα από τη σκόνη. Τα σκούπισε στην μπλούζα του σε μια απέλπιδα προσπάθεια να τα καθαρίσει· η μπλούζα ήταν μες στα χώματα. Θα έπρεπε μετά να τη μουλιάσει για ώρα στο νερό για να καθαρίσει· εκείνος δεν είχε μάνα να του την πλύνει.

«Είναι μια χαρά τώρα» είπα αναζητώντας με το βλέμμα το τσίγκινο κουτί.

Ο Τίκο έγνεψε καταφατικά κοιτάζοντάς το. Δεν έκανε όμως καμία κίνηση να το πάρει.

«Καλά, δε θα το θάψεις; Γι' αυτό δεν ανοίξαμε τον λάκκο;»

Ο Τίκο έγνεψε αρνητικά με το κεφάλι.

«Όχι ακόμη. Ήθελα όμως να υπάρχει έτοιμος. Για όταν χρειαστεί».

«Τι έχει μέσα το κουτί; Θα πεις;»

Δεν απάντησε.

«Το ξέρεις πως μπορεί να πέσει μέσα στον λάκκο κανενός το πόδι και να χτυπήσει;» είπα θυμωμένη.

Τον είχα βοηθήσει κι εκείνος δε με εμπιστευόταν.

Άρχισε τότε να μαζεύει πεσμένα φύλλα και κλαδιά. Τα έριξε στον λάκκο και τα πατίκωσε μέχρι που σκεπάστηκε τελείως.

«Καλύτερα τώρα;»

Σήκωσα τους ώμους μου με αδιαφορία. Εξακολουθούσα να είμαι θυμωμένη μαζί του.

Κάπου από το βάθος, πέρα από τους κεντρικούς δρόμους, ο αέρας μάς έφερε την οχλοβοή.

«Ακούς;» ρώτησε ο Τίκο όλο έξαψη. Κοιτούσε ολόγυρα θέλοντας ν' αφουγκραστεί την κατεύθυνση απ' όπου ακούγονταν οι φωνές και τα τραγούδια. Πήρε το τσίγκινο κουτί αγκαλιά κι άρχισε να σκαρφαλώνει προσεκτικά πιο πάνω προς τους βράχους. Απέμεινε να στέκεται όρθιος στην κορυφή ενός βράχου ν' αγναντεύει. Πήγα και στάθηκα λίγο πιο πίσω του. Δίπλα μας μόνο η σιωπή της πέτρας και των πεύκων. Ούτε ένα πουλί δεν κελαηδούσε. Περίεργο, σκέφτηκα, αλλά αμέσως μετά θυμήθηκα πως ήταν φθινόπωρο, τέλη Οκτωβρίου. Τα περισσότερα πουλιά θα είχαν κιόλας αποδημήσει. Παντού κιτρινισμένα φύλλα πάνω στα δέντρα κι άλλα πεσμένα στο έδαφος. Μόνο οι πευκοβελόνες ήταν στις θέσεις τους. Μελαγχόλησα. Αν δεν είχαμε πόλεμο, θα ήμασταν σχολείο. Στο καφενείο έλεγαν πως κανείς δεν ήξερε πότε θα ξανάνοιγαν τα σχολεία.

Μπροστά μας απλωνόταν η πολιτεία, που σήμερα είχε ολόκληρη, θαρρείς, ξεχυθεί στους δρόμους. Κι εκεί πέρα μακριά, στο βάθος προς τον βορρά, ένα μεγάλο γκρίζο σύννεφο πλησίαζε αργά.

«Κοίτα! Δες εκείνο το σύννεφο να είναι σύννεφο πολέμου;» ρώτησα καχύποπτα τον Τίκο.

«Με τι μοιάζει ένα σύννεφο πολέμου;»

«Ιδέα δεν έχω».

Σταθήκαμε για ώρα αμίλητοι παρατηρώντας το.

«Κι όμως... Σήμερα περισσότερο με πανηγύρι μοιάζει, με γιορτή» κατέληξα και γύρισα να τον κοιτάξω.

Στα μάτια του είδα τότε να καθρεφτίζεται εκείνο το γκρίζο σύννεφο που είχε φτάσει πάνω απ' τα κεφάλια μας. Σκιάχτηκα· μου φάνηκε κακός οиωνός. Θυμήθηκα το ουρλιαχτό των αγαλμάτων. Έστρεψε το βλέμμα στο τοίγκινο κουτί του κι αντί για άλλη απάντηση έψαξε κάτω απ' το μανίκι, βρήκε το καταραμένο μου χέρι και το έπιασε δειλά· σ' εκείνον επέτρεπα να το αγγίζει και μόνο εκείνος, με εξαίρεση τους γονείς και τη νονά μου, δε φοβόταν να το αγγίζει.

«Έλα, πάμε».

Μπροστά στο δέντρο με τον λάκκο σταθήκαμε να κοιτάξουμε αυτό που είχε χαράξει στον κορμό· με βαθιές χαρακικές σημαδεμένη η ημερομηνία: «28 ΟΚΤ 1940». Κι από κάτω: «ΟΧΙ». Κατηφορίσαμε τον λόφο αμίλητοι.

Όταν φτάσαμε στον δρόμο, αρχίσαμε να τρέχουμε. Χωρίς να έχουμε συνεννοηθεί, τρέχαμε και τρέχαμε λες και κάποιος μας κυνηγούσε.

* * *

«Ο πόλεμος, όσο και να νομίζεις πως είσαι προετοιμασμένος, πάντα απροετοίμαστο σε βρίσκει».

«Πόσους πολέμους έχεις δει;»

«Όχι πολλούς».

Το βλέμμα του σαν να σκοτεινίασε. Κι έπειτα με την αργή, βαθιά φωνή του συμπλήρωσε:

«Δεν είναι ανάγκη να ζήσεις πολλούς πολέμους, έστω κι ένας αρκεί. Έστω και μια ημέρα σε πόλεμο αρκεί να σε σημαδέψει για πάντα».

«Εσένα όμως δε σε σημάδεψε».

«Ποιος το λέει αυτό;»

«Μα εσύ είσαι αθάνατος» μουρμούρισε το κορίτσι.

Ο άντρας κατέβασε το χάλκινο χέρι του, εκείνο που κάποτε θα κρατούσε μια τρίαινα ή έναν κεραυνό, και χάιδεψε το μάγουλο του κοριτσιού.

Το κορίτσι αισθάνθηκε τα δάχτυλά του ζεστά.

Κι όμως είναι καμωμένος από χαλκό. Πάντα πίστευα πως ο χαλκός είναι κρύος, σκέφτηκε το κορίτσι.

«Ακόμα κι οι αθάνατοι έχουν σημάδια. Υπάρχουν σημάδια που είναι ορατά κι άλλα που είναι αόρατα» είπε ο άντρας με βεβαιότητα. Σήκωσε το χέρι του και πάλι ψηλά, έτοιμο να κρατήσει γερά την τρίαινα ή τον κεραυνό.

Το κορίτσι έβαλε το χέρι της εκεί που την είχε ακουμπήσει ο χάλκινος θεός. Πάνω στο μάγουλό της ένοιωσε το σημάδι ζεστό και διάφανο.

Τρέχοντας έφτασα στο μουσείο. Στην είσοδο ο φύλακας σχεδόν δε μου έδωσε σημασία. Όπως και τους περισσότερους εκεί μέσα, τον ήξερα από τότε που θυμόμουν τον εαυτό μου. Τον κοίταξα περιμένοντας να μου πει «Ξέρεις κάτι; Η Σφίγγα πάλι το έσκασε το βράδυ. Κάπου νυχτοπερπατούσε, ως συνήθως. Το πρωί που άνοιξα, βρήκα αποτυπώματά της σε όλο το μουσείο» ή κάτι ανάλογο. Πολύ συχνά μου έλεγε παρόμοια, κλείνοντάς μου συνωμοτικά το μάτι. Ποτέ δεν είχα καταλάβει αν τα εννοούσε ή αν τα έλεγε για να με τρομάξει, χωρίς βέβαια να γνωρίζει τις λεπτομέρειες για τη μυστική μου σχέση μαζί τους. Τώρα όμως ο κυρ Μίλτος παρέμενε σιωπηλός. Ακουμπούσε στον τοίχο με τα μάτια του συννεφιασμένα. Συννεφιά και στο πρόσωπό του. Το βλέμμα του γυάλινο. Ήμουν έτοιμη να φύγω όταν εκείνος είπε τόσο σιγά, που μόλις και το άκουσα:

«Κάλεσαν την κλάση του Παύλου».

Ο Παύλος ήταν το μοναχοπαίδι του. Είχε μόλις τελειώσει δάσκαλος. Δε θα πήγαινε στο σχολείο να διδάξει παιδιά, κρατώντας χάρακα, τσάντα, βιβλία. Θα πήγαινε στρατιώτης, κρατώντας τουφέκι, να πολεμήσει τον εχθρό. (Και δε θα γυρνούσε ποτέ. Θα έπεφτε στη μάχη. Όπως οι ήρωες. Τότε φυσικά δεν το ξέραμε. Μόνο να ελπίζουμε μπορούσαμε.)

Τον πλησίασα δειλά και του έπιασα το χέρι. Του το έσφιξα λιγάκι. Ντρεπόμουν.

«Δεν μπορούσες να μην έρθεις στο μαρμαρόσπιτο, ε;» γύρισε και με ρώτησε εκείνος, ρουφώντας διακριτικά τη μύτη του.

Έγνεψα καταφατικά.

«Να δεις που θα δώσουμε κι εμείς τις δικές μας μάχες γι' αυτούς τους φίλους εδώ μέσα. Γιατί κι αυτοί θα κινδυνεύσουν».

Η φωνή του ήταν βραχνή.

Ένωσα έναν κόμπο στον λαιμό μου.

Διέσχισα τις άδειες από επισκέπτες αίθουσες. Έξω από εκείνη της Μυκηναίας Συλλογής υπήρχαν μεγάλα ξύλινα κιβώτια. Μέσα στην αίθουσα μαζεμένοι αρκετοί από τους υπαλλήλους. Αναγνώρισα κάποιους αρχαιολόγους, φύλακες, τεχνίτες. Δε στάθηκα. Ανυπομονούσα να βεβαιωθώ πως τα αγάλματα μετά τις νυχτερινές τους περιπλανήσεις ήταν και πάλι, ως συνήθως, στα βάθρα τους.

Συμπτωματικά, στην αίθουσα με τον γίγαντα ήταν μόνο ο πατέρας. Μπροστά του έμοιαζε τόσο μικρός. Δε με είδε αμέσως. Ο γίγαντας ναι. Τον κοίταξα γοητευμένη όπως πάντα. Το μισοχαμόγελό του τον έκανε να μοιάζει ο πιο όμορφος άντρας του κόσμου. Και μάλλον ήταν κι ο ομορφότερος άντρας ενός άλλου κόσμου. Στον κόσμο εκείνο οι γίγαντες, όπως εκείνος, χωράνε στα σπίτια και δε χρειάζεται να παρακολουθούν πίσω απ' τα τζάμια τους καλεσμένους μιας γιορτής στην οποία, λόγω αναστήμα-

τος, δεν μπορούν να συμμετέχουν, κρύβοντας στις χούφτες τη μυστική τους θλίψη.

Ή πάλι σ' εκείνο τον κόσμο οι γίγαντες να μη χρειάζονται καν σπίτι για να μένουν. Είναι οι αδιάκοποι φρουροί της πόλης, μεγαλόπρεποι, ευγενικοί, χαμογελαστοί, χωρίς να τους νοιάζει το κρύο, η βροχή ή ο καυτός ήλιος. Τι κι αν είναι γυμνοί; Δεν τους πειράζει που δεν έχουν δικό τους σπίτι, επειδή στον κόσμο εκείνο όλοι σέβονται και υπολογίζουν τους όμορφους, μελαγχολικούς, ευγενικούς, γυμνούς, μαρμάρινους γίγαντες. Κανείς δεν τους φοβάται. Ίσως μόνο οι εχθροί – επειδή δεν μπορούν να καταλάβουν πώς μπορεί να είσαι ταυτόχρονα όμορφος, μελαγχολικός, ευγενικός και γίγαντας. Πώς μπορείς να μη μιλάς, κι όμως όλοι γύρω σου να στέκονται σιωπηλοί για να σε αφουγκραστούν. Όλων τα μάτια να σε κοιτάνε με θαυμασμό.

Ο μαρμάρινος γίγαντας συνέχιζε να κοιτάζει μπροστά· διέκρινα όμως την αλλαγή στο πρόσωπό του. Η γωνία στα χείλη του τραβήχτηκε λίγο προς τα πάνω και το χαμόγελό του άλλαξε σ' εκείνο του χαιρετισμού, όπως έκανε πάντα όταν με έβλεπε.

«Δεν είναι πανέμορφος ο κούρος;» είπε ο πατέρας. Το είπε σχεδόν ψιθυριστά.

«Ο γίγαντας;»

Ο πατέρας κούνησε συγκαταβατικά το κεφάλι χαμογελώντας μου. Απομείναμε να τον χαζεύουμε σιωπηλοί,

όπως πολύ συχνά κάναμε απ' όταν ήμουν μικρή. Ούτε που με ρώτησε γιατί είχα πάει, ούτε που αναφέρθηκε στον πόλεμο. Μέσα σ' εκείνη την αίθουσα, όπως και παντού στο μουσείο, όλα διατηρούσαν τη συνηθισμένη ηρεμία που γνώριζα. Εδώ μέσα κυκλοφορούσε ένας άλλος χρόνος, διαφορετικός. Δες κι η είσοδος στον χρόνο που υπήρχε στον έξω κόσμο να ήταν απαγορευμένη μέσα σ' εκείνες τις αίθουσες. Εδώ μέσα όλα κινούνταν όπως αν έπλεες σ' ένα ποτάμι με μια βάρκα δίχως κουπιά, αφημένος στο αργό λικνιστικό ρεύμα να σε παρασύρει. Ή πάλι σαν εδώ μέσα να μην υπήρχε καν χρόνος.

Στο βλέμμα του γίγαντα διέκρινα μια υποψία ανησυχίας.
«Μάλλον από εκεί πάνω μπορεί να βλέπει τον εχθρό»
ξεστόμισα χωρίς να το πολυσκεφτώ.

«Δεν τον εμποδίζουν, λες, οι τοίχοι;»

«Όχι βέβαια. Οι γίγαντες όπως αυτός έχουν υπερφυσικές δυνάμεις. Βλέπουν μέσα και πέρα από τους τοίχους. Σίγουρα τον είχε αντιληφθεί μέρες πριν...»

«Τότε μάλλον κάνει για κατάσκοπος» μου είπε πειραχτικά ο πατέρας, σκουντώντας με στο μπράτσο.

Δεν ήμουν σίγουρη αν έκανε για κατάσκοπος, όμως ήμουν σίγουρη πως ήταν σοφός. Πάντα οι γίγαντες είναι σοφοί, έχουν τη σοφία των βουνών επειδή μοιάζουν με βουνά. Απλώς, όπως τα βουνά, δε μιλάνε. Ούτε οι σοφοί μιλάνε πολύ εξάλλου.

Αργά, ανάλαφρα βήματα ίσα που ακούστηκαν πίσω μας. Η κυρία Σέμνη, μεγαλύτερη από τη μητέρα κι αλλιώς όμορφη, μας πλησίαζε σκεπτική. Ήταν αρχαιολόγος. Κι ήταν σημαντική κι αγαπητή απ' όλους. Όπως κι ο άντρας της. Όλα αυτά τα χρόνια που μπαινόβγαινα στο μουσείο την έβλεπα συχνά. Τη γνώριζα. Με γνώριζε. Με κοίταξε και μου χαμογέλασε. Το πρόσωπό της όμως μαρτυρούσε συνάμα αγωνία και θλίψη. Όλοι όσοι ήξερα έμοιαζαν θλιμμένοι εκείνη τη μέρα. Μόνο ο κόσμος στους δρόμους ήταν χαρούμενος. Στάθηκε δίπλα μας σιωπηλή. Έπειτα, κοιτάζοντας κι εκείνη τον γίγαντα, είπε:

«Θα τα καταφέρουμε, Γιώργο. Θα σταθούμε αντάξιοι της κληρονομιάς μας». Ο τόνος της φωνής της δεν άφηνε περιθώρια αμφιβολίας.

«Φυσικά. Είναι η μόνη μας επιλογή, το δικό μας καθήκον, κυρία Σέμνη. Εμείς εδώ θα πολεμήσουμε» ακούστηκε απρόσμενα συνεσταλμένος, αλλά γεμάτος αποφασιστικότητα.

Εκείνη στράφηκε και τον κοίταξε κι είδα μέσα στο βλέμμα της κάτι ν' αστράφτει. Του χαμογέλασε. Μετά γύρισε προς το μέρος μου.

«Ο πατέρας σου είναι από τους καλύτερους τεχνίτες μας κι απ' τους καλύτερους ανθρώπους. Να τον χαίρεσαι και να σε χαίρεται, κορίτσι μου».

Έριξε μια τελευταία ματιά στον γίγαντα και με αργά βήματα, πάντα σκεπτική, απομακρύνθηκε.

Χαμογέλασα στον πατέρα. Μου αντιγύρισε το χαμόγελο.
«Άντε τώρα σπίτι» είπε.

Εγώ ήθελα να μείνω κι άλλο. Ήθελα να πάω να συναντήσω τη Σφίγγα, να μάθω όσα εκείνη είχε να μου πει, να μου δώσει τον δικό της χρησμό για τον πόλεμο, αλλά ο πατέρας επέμενε πως έπρεπε να φύγω. Κοντοστάθηκα. Τον ρώτησα τι ακριβώς σήμαιναν αυτά που είχαν πει με την κυρία Σέμνη. Θυμήθηκα τις κουβέντες στο καφενείο και τον ρώτησα τι σήμαινε πως η πόλη είναι ανοχύρωτη. Τον ρώτησα αν θα μας βομβάρδιζαν. Γιατί υπήρχε όλη εκείνη η αναστάτωση στο μουσείο; Γιατί όλοι οι εργαζόμενοι πηγαиноέρχονταν αλαφιασμένοι και, αντίθετα απ' ό,τι συνήθως, κανείς δε μου είχε μιλήσει, δε με είχε χαιρετήσει; Ήταν μόνο εξαιτίας της κήρυξης του πολέμου; Τι θα συνέβαινε στο μουσείο; Τι είχαν μέσα εκείνα τα μεγάλα ξύλινα κιβώτια που είδα να μεταφέρουν προς τις αίθουσες της Μυκηναίας Συλλογής;

Ο πατέρας με κοίταξε προβληματισμένος.

«Θεέ μου, πόσες ερωτήσεις σ' ένα και μόνο μυαλό» είπε και αναστέναξε. Κοίταξε γύρω του. Οι μαρμάρινοι άνθρωποι, σιωπηλοί, κρέμονταν από τα χείλη του και, όπως κι εγώ, περίμεναν απαντήσεις.

Αλλά εκείνος το μόνο που είπε ήταν:

«Η μητέρα σου θα ανησυχεί. Πήγαινε. Πήγαινε πες της πως... ξεκινήσαμε ήδη».

Το ήξερα πως ήταν μάταιο να επιμείνω να τον ρωτήσω τι εννοούσε, ειδικά με εκείνο το «ξεκινήσαμε ήδη». Δε θα μου απαντούσε.

Λίγο πριν βγω από την αίθουσα στράφηκα κι έριξα μια κλεφτή ματιά στον γίγαντα. Κοίταξα τις κλειστές θλιμμένες χούφτες του. Ήταν μια από εκείνες τις φορές που μου φάνηκε περισσότερο μελαγχολικός και μόνος από ποτέ. Λίγο καιρό αργότερα θα καταλάβαινα πως είχε κάθε λόγο να είναι.

* * *

«Άνοιξε τις χούφτες σου».

Ο τόνος του κοριτσιού έκρυβε παράκληση.

«Γιατί;»

Εκείνος συνέχιζε να χαμογελάει.

«Ποτέ δεν ανοίγεις τις χούφτες σου; Θέλω να δω τι κρύβεις...»

«Ποτέ».

Το κορίτσι για λίγο δε μίλησε. Μόνο απέμεινε σκεπτικό.

«Δεν μπορείς, έτσι δεν είναι;»

Ξάφνου είχε νιώσει πως ακόμα κι οι μεγάλοι, ακόμα κι οι πιο όμορφοι ή οι πιο γενναίοι άντρες του κόσμου έχουν κάτι που δε θέλουν να μοιραστούν, κάτι που δεν μπορούν να εξομολογηθούν. Σε κανέναν.

«Είναι το μυστικό σου».

Το είπε ψιθυριστά, νιώθοντας κάτι σαν ανακούφιση.

Και το κρατάς στη χούφτα σου κρυμμένο μη σου το πάρει κάποιος, γιατί αν το χάσεις δε θα είσαι εσύ, σκέφτηκε το κορίτσι. Αλλά δεν το είπε.

Ο άντρας, εκείνος ο όμορφος γίγαντας, σαν να μάντεψε τη σκέψη της, συνέχισε να χαμογελάει. Μόνο που τώρα στο πρόσωπό του υπήρχε μια μικρή, διάφανη θλίψη.

«Όταν μεγαλώσω, θα μου πεις;»

«Ωσπου να μεγαλώσεις, θα το έχεις καταλάβει από μόνη σου».

«Πώς θα το καταλάβω;»

«Επειδή τότε θα έχεις κι εσύ το δικό σου μυστικό».

«Και θα το κρύβω στη χούφτα μου».

Ο γίγαντας γέλασε.

Το γέλιο του αντήχησε απ' άκρη σ' άκρη στην κρύα αίθουσα σαν νερό τρεχούμενης πηγής. Ο νυχτοφύλακας στάθηκε απορημένος. Είχε συνηθίσει όμως στα μυστήρια, απροσδόκητα νυχτερινά γέλια. Συνέχισε να περπατάει – πάντα με τον νου του σε επίδοξους διαρρήκτες. Αυτούς είχε λόγο να φοβάται. Όχι τα γέλια των αγαλμάτων.

Εκείνη τη νύχτα μίλησαν για μυστικά.

* * *

«Ο ξάδερφός σας ο αρεοπαγίτης, μου είπε ο Γιώργος, ορίστηκε πρόεδρος στη Συλλογή Γλυπτών» είπε η μητέρα.

Συνέχιζαν μια κουβέντα που δεν είχα καταφέρει ν' ακούσω απ' την αρχή.

Η νονά Πέρλα έγνεψε καταφατικά με το κεφάλι της. Το χέρι της, ακουμπισμένο πάνω στο τραπέζι, έπαιζε με το κουταλάκι. Μπροστά της το γλυκό καρπούζι απείραχτο. Λάτρευε το συγκεκριμένο γλυκό του κουταλιού της μητέρας κι εκείνη το καλοκαίρι έφτιαχνε πάντα παραπάνω για να της δίνει ένα βάζο και να έχει να την τρατάρει, όταν μας επισκεπτόταν. Σ' εμένα και στον πατέρα δεν πολύαρεσε ή μπορεί και να μας άρεσε, αλλά να το είχαμε πλέον βαρεθεί. Η νονά, πάλι, ποτέ. Έλεγε ότι ίσως δεν υπήρχε καλύτερο γλυκό. Ακόμα και στου Ζόναρς δεν υπήρχε γεύση τόσο υπέροχη, τόσο βουτυρένια, έλεγε. Κι η μητέρα χαμογελούσε. Ήξερε πως η νονά υπερέβαλλε για να την ευχαριστήσει, μα παρ' όλα αυτά της άρεσε που το έλεγε η νονά, της άρεσε να το ακούει, της άρεσε που η νονά είχε βρει εκείνο τον τρόπο να την κανακεύει. «Ήμουν πολύ κανακεμένη εγώ» συνήθιζε να λέει κάποιες φορές, χαϊδεύοντας εκείνη την κούκλα με το σπασμένο πρόσωπο. Και το βλέμμα της ταξίδευε και το πρόσωπό της έλαμπε.

Για πρώτη φορά όμως η νονά δεν είχε αγγίξει το γλυκό. Μόνο το κουταλάκι στριφογύριζε. Και της μητέρας το πρόσωπο δεν έλαμπε και το βλέμμα της ήταν συννεφιασμένο. Είπε:

«Μάλλον είναι η καλύτερη λύση. Τι να πω κι εγώ;».

«Πάνω σε αυτό δουλεύουμε τώρα όλοι» είπε ο πατέρας προβληματισμένος.

«Εδώ και καιρό έπρεπε να είχαν ξεκινήσει όλα. Ας όψεται η ουδετερότης που ήθελε ο Μεταξάς» είπε θυμωμένα.

Η Πέρλα, η νονά μου, αν ήταν να πει κάτι το έλεγε. Δεν της άρεσαν τα μισόλογα, τα υπονοούμενα. Ακόμα κι αν αυτό που έλεγε στεναχωρούσε κάποιον, ακόμα κι αν ο κάποιος ήταν ο ίδιος της ο εαυτός, εκείνη θα έλεγε την αλήθεια. Με τρόπο κομψό και προσεγμένο μεν, αλλά πάντως την αλήθεια, όσο σκληρή κι άκομψη κι αν ήταν. Ήταν ευθύς κι ειλικρινής άνθρωπος. Γενναιόδωρη, όπως σχεδόν πάντα είναι οι άνθρωποι που τα έχουν καλά με τον εαυτό τους. Κάποιοι την έλεγαν εκκεντρική. Εγώ όταν ήμουν μικρή πίστευα πως ήταν νεράιδα. Η μητέρα τη θεωρούσε κάτι σαν τον φύλακα άγγελό μου.

Η νονά είχε ζητήσει να με βαφτίσει «αυτοβούλως, αυθορμήτως και ειλικρινώς γοητευμένη», όπως χαρακτηρίστικά έλεγε. Με το που με πρωτοείδε στην αγκαλιά της μητέρας στο μουσείο.

Ήταν μια μάλλον παράδοξη συνάντηση, λίγο αστεία κι αρκετά ντροπιαστική για τη μητέρα, που κάθε φορά όταν θυμόταν το περιστατικό κοκκίνιζε. Ήταν μια μέρα που δεν είχε προλάβει να μαγειρέψει από την προηγούμενη, όπως συνήθιζε. Όταν λοιπόν ετοιμάστηκε το φαγητό, ξεστό όπως ήταν, το έβαλε στην καστανιά, με ζαλώθηκε

πάνω της και ξεκίνησε να το πάει στον πατέρα στη δουλειά του στο μουσείο. Η μητέρα τότε ακόμη δεν είχε αρχίσει να δουλεύει εκεί. Πήγε από την κύρια είσοδο με το πρό-φυλο. Ο πατέρας πολλές φορές την πείραζε, της έλεγε ότι επίτηδες το έκανε, επειδή της άρεσε να χαζεύει τις ιωνικές κολόνες και να ανεβαίνει τη μαρμάρινη σκάλα. Η μητέρα δεν το αρνιόταν, αλλά ούτε το επιβεβαίωνε. Χαμογελούσε μόνο λίγο αμφίσημα.

Τη φαντάζομαι να στέκεται εκεί έξω από την είσοδο, να αφήνει εμένα στα πόδια της να μπουσουλάω και, με τη ζεστή καστανιά μέσα στην πετσέτα στο χέρι, να σηκώνει ψηλά το κεφάλι της και να χαζεύει από κάτω ως πάνω τις κολόνες και τα αγάλματα στη στέγη. Δίπλα στα πόδια της εγώ να κοιτάζω όλο περιέργεια και κάπως τρομαγμένη τα περιστέρια που γουργούριζαν γύρω μου. Κι εκείνη να αναστενάζει και να χαμογελάει ικανοποιημένη. Μετά να σκύβει και να με παίρνει ξανά στην αγκαλιά της, να μου καθарίζει τα χέρια με το μαντίλι της, να ανεβαίνει τα μαρμάρινα σκαλοπάτια αργά, λικνιστικά, λες κι εκείνα τα σκαλοπάτια οδηγούσαν σε μια μυστική αρχέγονη σπηλιά ή σε ένα πολυτελές παλάτι, αόρατο στα μάτια των πολλών.

Κι εκεί στον προθάλαμο του μουσείου να γλιστράει και, στην προσπάθειά της να μην της πέσω ή να μην πέσει εκείνη που κρατούσε εμένα, να της πέφτει η καστανιά, ν' ανοίγει και η μανέστρα να χύνεται πάνω στα μάρμαρα

κι οι φύλακες να τρέχουν κι η μάνα μου να κοιτάζει σαν χαμένη και να λέει «συγγνώμη, συγγνώμη». Να βουρκώνει βλέποντας το άσπρο μαρμάρινο πάτωμα λερωμένο από τη μανέστρα.

Κι εκείνη ακριβώς τη στιγμή, έχοντας ολοκληρώσει μια ακόμα επίσκεψή της στο μουσείο, να εμφανίζεται η νονά μου· μια νέα κοπέλα, ψηλή, αδύνατη, αριστοκρατική, με το μακρύ της φόρεμα, το καπέλο και τα γάντια της, το κολιέ με τις πέρλες της που σχεδόν ποτέ δεν αποχωριζόταν. Να έρχεται γρήγορα προς τη μεριά μας, να κοιτάζει τα βουρκωμένα μάτια της μάνας μου κι έπειτα η ματιά της να πέφτει σ' εμένα. Να αφήνει ένα επιφώνημα θαυμασμού κι έπειτα να ζητάει από τη μητέρα την άδεια να με πάρει στην αγκαλιά της. Κι εγώ, σαν να τη γνώριζα, να μην κλαίω που κάποια άγνωστη με παίρνει στην αγκαλιά της, αλλά να την κοιτάζω κατάματα. Κι εκείνη ενθουσιασμένη να με σηκώνει ψηλά και να αναφωνεί πως δεν είχε δει πιο όμορφο, γλυκό και τέλειο μωρό. Και πως, αν ήμουν άγαλμα, σίγουρα θα είχα βγει από το εργαστήρι του Πραξιτέλη. Έτοι ακριβώς είχε πει. Κι όλοι όσοι ήταν γύρω μας, δεσποινίδες και κυρίες της παρέας της και φύλακες, να χαμογελάνε και να κουνάνε συμφωνώντας το κεφάλι τους κι η μάνα μου να χαμογελάει, κοιτάζοντας εκείνη την άγνωστη δεσποινίδα με βαθιά ευγνωμοσύνη.

Εκείνη η άγνωστη δεσποινίς ούτε που είχε σχολιάσει

πως το μωρό είχε το ένα του χέρι μισοσχηματισμένο από τον αγκώνα και κάτω, δίχως δάχτυλα σχεδόν. Δεν έδειχνε να το έχει προσέξει καν ή, κι αν το είχε προσέξει, το θεώρησε τόσο φυσιολογικό, σαν να ήμουν πράγματι ένα ακρωτηριασμένο άγαλμα που είχε ζωντανέψει. Απλώς ζήτησε να μάθει το όνομά μου όπως θα έκανε και με το οποιοδήποτε παιδί που δεν έμοιαζε με ακρωτηριασμένο άγαλμα κι ήταν αρτιμελές. Κι όταν η μάνα μου της είπε δειλά πως ακόμη δε με είχαν βαφτίσει, εκείνη πολύ σοβαρά είπε:

«Αν δεν έχετε ήδη υποσχεθεί αλλού το μωρό και μου επιτρέπετε, θα ήθελα να γίνω εγώ η νονά του. Την επόμενη Κυριακή. Τι λέτε;».

Κι η μητέρα κοιτούσε σαν χαμένη μια εμένα, μια το μανεστράκι στο πάτωμα και μια εκείνη την όμορφη, καλοντυμένη άγνωστή της κοπέλα, με την αριστοκρατική φινέτσα και το όμορφο πρόσωπο, τη σπιρτόζικη λάμψη στα μάτια και την καταδεχτική ευγένεια στους τρόπους και το χαμόγελό της. Της είπε να τη φωνάζει με το όνομά της: Πέρλα.

Με βάφτισαν πράγματι την επόμενη Κυριακή στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου. Προς έκπληξη της νονάς μου, οι γονείς μου θέλησαν να μου δώσουν το όνομά της κι εκείνη επέμενε να πάρω το όνομα της αγαπημένης μικρής αδερφής της μητέρας μου που είχε χαθεί στη Μι-

κρασιατική καταστροφή. Βρέθηκα με το διπλό όνομα Αγγελική-Πέρλα. Με φώναζαν Αγγελίνα.

Φορούσα ένα κάτασπρο φουστανάκι με δαντέλες κι ένα σκουφάκι με πλεχτό λουλούδι στο κεφάλι μου. Στη φωτογραφία κάθομαι ήσυχη ήσυχη, καμαρωτή και χαμογελαστή στην αγκαλιά της νονάς. Το ατροφικό χέρι, αυτό που δεν έχει καλά καλά δάχτυλα, το κρατάει η νονά μου τρυφερά. Και χαμογελάει με το γνωστό γοητευτικό της χαμόγελο.

Μια φορά που ήμουν θυμωμένη, επειδή τα παιδιά με κορόιδευαν για το χέρι μου και με έλεγαν κουλή, είπα κλαίγοντας στη νονά πως είχε δεχτεί να με βαφτίσει μόνο και μόνο επειδή με λυπήθηκε, γιατί σίγουρα κανείς δε θα ήθελε να έχει βαφτιστήρα ένα κορίτσι που το ένα του χέρι είναι μισό και κακοφτιαγμένο, σαν καταραμένο. Μια κουλή.

«Δεν ξέρω για τους άλλους κι ούτε που με ενδιαφέρει. Εγώ το ήθελα, ανόητο κορίτσι. Δε θα έκανα ποτέ κάτι που δε θέλω. Και ξέρω πως μπορείς να είσαι πολύ περισσότερα από ένα κορίτσι που λυπάται τον εαυτό του επειδή τυγχάνει το ένα του χέρι να είναι μισό και καταραμένο, όπως λες. Αν εσύ έχεις αντίθετη άποψη για τον εαυτό σου, πες το μου για να μη χάνω τον χρόνο μου μαζί σου άδικα».

Το είχε πει χωρίς να αφήσει κανένα περιθώριο αμφισβήτησης. Εγώ την άκουγα με ανοιχτό το στόμα. Το έκλεισα και δεν το ξανάνοιξα ποτέ για να πω τίποτε παρόμοιο.

Έτσι ήταν η Πέρλα. Γι' αυτό την αγαπούσα τόσο. Κά-

που μέσα μου ευχόμουν να της έμοιαζα έστω και λίγο. Ακόμα κι εκείνη τη στιγμή θαύμαζα πόσο θλιμμένα αγέρωχη ήταν. Παρά την ανησυχία της, που ήταν επίσης ολοφάνερη.

«Ίσως να μην υπάρχει λόγος όμως τόσο μεγάλης ανησυχίας. Ο στρατός μας εκεί πάνω, στην Πίνδο, αντιστέκεται γενναία» τόλμησε να πει η μητέρα.

Αν τα λόγια της είχαν χέρια, θα παρέμεναν γαντζωμένα όλο ελπίδα πάνω στη νονά μου.

«Δεν είναι μόνο οι Ιταλοί, Ελισσώ. Οι Γερμανοί είναι το θέμα. Κι είναι πολύ πιο δυνατοί. Ο Άξονας δε θα ηττηθεί τόσο εύκολα. Γι' αυτό πρέπει να είμαστε προετοιμασμένοι για κάθε ενδεχόμενο. Ακόμα και για το χειρότερο». Δε μασούσε τα λόγια της για μια ακόμα φορά. Είπε:

«Γιατί δεν είναι μόνο οι βομβαρδισμοί ή οι βανδαλισμοί που πρέπει να φοβόμαστε, αλλά και οι λεηλασίες. Είμαι βέβαιη ότι οι ναζιστές με μεγάλη χαρά θα προσεταιρίζονταν τα αρχαία μας. Αλίμονό μας αν πέσουν στα χέρια τους! Το έχουν βάλει σκοπό να βυθίσουν τον κόσμο στο σκοτάδι».

Το κουταλάκι στο χέρι της έτρεμε. Όπως και η φωνή της.

Για λίγο δε μιλούσε κανείς τους. Τα λόγια της όμως αντηχούσαν ακόμη μέσα στο σπίτι.

Κρυμμένη δίπλα στη μισάνοιχτη πόρτα του δωματίου μου, άκουγα την καρδιά μου να χτυπάει δυνατά. Θυμή-

θηκα το όνειρό μου. Τα μάτια των αγαλμάτων να σβήνουν, να χάνονται, να τα καταπίνει το σκοτάδι.

Πήγα στο παράθυρο. Στα τζάμια είχαμε κολλήσει μπλε χαρτί και χιαστί χάρτινες ταινίες σε περίπτωση που σπάσουν τα τζάμια, να μην πεταχτούν παντού τα θρύψαλα. Μόνο μια μικρή γωνία είχα αφήσει ακάλυπτη. Να μπορώ να κοιτάζω έξω, έστω από ένα μικροσκοπικό κομμάτι.

Από το πρώτο βράδυ της έναρξης του πολέμου η εντολή όριζε συσκότιση. Να καλύψουμε τα παράθυρα. Ούτε μια αχτίδα φως να μην περνάει από τα σπίτια έξω. Για τους βομβαρδισμούς. Να μην μπορούν τα αεροπλάνα να μας εντοπίζουν. Προσπάθησα να φανταστώ πώς θα είναι να είσαι πιλότος σε βομβαρδιστικό. Εκεί ψηλά να σκίζεις το μαύρο του ουρανού σαν μια μαύρη σελίδα χαρτί κι έπειτα να κοιτάς κάτω, να ψάχνεις να βρεις φώτα να σε καθοδηγήσουν μέσα στη νύχτα για να μπορέσεις να εκτελέσεις την αποστολή σου. Να ρίξεις μια βόμβα κι έπειτα... τι; Αλλά η γη από κάτω σου να είναι κι αυτή μαύρη, κατασκότεινη. Πώς δε χάνεσαι μέσα στη σκοτεινιά; Ή μήπως έχεις γίνει ένα με το σκοτάδι; Μήπως τελικά το σκοτάδι σε καταπίνει κι εσένα; Σε κάνει δικό του;

Απέναντι το μεγάλο τριώροφο σπίτι. Κάποτε το φως από τον φανοστάτη φώτιζε μέχρι και τον δεύτερο όροφο και κάθε φορά που περνούσε κάποιος μπροστά από το

σπίτι η σκιά του στενόμακρη και μεγάλη προβαλλόταν πάνω στους τοίχους όπως οι φιγούρες του θεάτρου σκιών. Εμένα δε μου άρεσε ο Καραγκιόζης. Πάντα του τόσο κακομοίρης. Δε γελούσα με τα αστεία του. Αυτό το «νησι-κοί θα κοιμηθούμε» κάθε φορά με τρόμαζε. "

Ο φανοστάτης στον δρόμο ήταν τώρα πια κι αυτός καλυμμένος με μπλε χαρτί. Ένα γαλάζιο φωτοστέφανο τριγύρω.

Στον δρόμο ένα αυτοκίνητο πέρασε αργά, με τα φώτα του καλυμμένα με κόκκινο χαρτί. Είχε αρχίσει να σουρουπώνει. Πολύ δύσκολα κινείσαι τώρα τα βράδια με αυτοκίνητο, είχαμε μάθει από τη νονά.

Όσες φορές ερχόταν στα μέρη μας, γύρω από το αυτοκίνητό της μαζεύονταν όλα τα παιδιά της γειτονιάς να το χαζέψουν. Κανείς στη δική μας γειτονιά δεν είχε αυτοκίνητο, ούτε καν ο μεγαλομπακάλης που έμενε απέναντι στον επάνω όροφο του τριώροφου, ο πατέρας της αχώνευτης της Τζένης. Κάθε φορά, λοιπόν, ήταν γεγονός η άφιξη του αυτοκινήτου της νονάς, ειδικά για τα παιδιά.

Ο σοφέρ της, ο Μίμης, είχε πάντα καραμέλες μαζί του. Η νονά μου του έδινε ένα ολόκληρο σακουλάκι, από εκείνες τις σκληρές με άρωμα τριαντάφυλλο, να τις μοιράζει, κι εκείνος τις έδινε στους πιτσιρικάδες με την υπόσχεση πως δε θα ακουμπούσε κανείς τους το αυτοκίνητο. Μετά από κάθε επίσκεψη της νονάς για κάποιο διάστημα τα

παιδιά μου φέρονταν αλλιώτικα. Πιο κανονικά. Μέχρι που κάποιος, είτε επειδή ξεχνούσε τις καραμέλες είτε επειδή βαριόταν, ξανάρχιζε τα πειράγματα. Που φυσικά και πάλι τα σταμάταγε όταν εμφανιζόταν το αυτοκίνητο της νονάς.

Είχα υποσχεθεί στον Τίκο πως μια φορά θα τον παίρναμε μαζί μας σε μια βόλτα ή ακόμα και σε κάποια θεατρική παράσταση. Το είχα ζητήσει από τη νονά κι εκείνη δεν είχε φέρει αντίρρηση, μόνο είχε πει να βρούμε ένα έργο που θα του άρεσε. Όμως τώρα ήταν πόλεμος, ποιος ξέρει αν θα έπαιζαν τα θέατρα. Τώρα όλα ήταν διαφορετικά... Ακόμα και τα παιδιά που είχαν μαζευτεί γύρω από το αυτοκίνητο ήταν πιο σιωπηλά και διστακτικά. Μόνο οι καραμέλες που είχε ο Μίμης ήταν οι ίδιες. Κι εκείνος τώρα θα καθόταν, ως συνήθως, στο ταβερνάκι της πάνω γωνίας, να τσιμπήσει ένα μεζεδάκι μέχρι να περάσει η ώρα που θα ερχόταν για να πάρει τη νονά μου.

Ξαναπλησίασα τη μισάνοιχτη πόρτα ν' ακούσω, με την ελπίδα να συζητούσαν κάτι που να μην είχε σχέση με τον πόλεμο.

«Για τα κινητά αντικείμενα δεν υπάρχει πρόβλημα... Αλλά είναι ο μόνος τρόπος για τα μεγάλα αγάλματα. Και σίγουρα ο μόνος ασφαλής για τον Κούρο του Σουνίου για παράδειγ...»

Ο πατέρας άφησε τη φράση του μισοτελειωμένη. Το

γνώριμο πλέον ουρλιαχτό έσκισε τη σιωπή. Ο εκκωφαντικός, μακρόσυρτος ήχος από τις σειρήνες ξεχύθηκε άπληστα στους δρόμους. Η πόρτα του δωματίου μου άνοιξε ορμητικά. Ο πατέρας, φανερά αναστατωμένος, είπε πως έπρεπε να τρέξουμε γρήγορα στο καταφύγιο. Φόρεσα βιαστικά τα παπούτσια μου, ευτυχώς που δεν είχα γδυθεί ακόμη. Η μητέρα είχε ασπρίσει. Μόνο η νονά διατηρούσε τη γνωστή ψυχραιμία της.

Έξω στον δρόμο πόρτες άνοιγαν βιαστικά κι άνθρωποι πρόβαλλαν αλαφιασμένοι στα κατώφλια, πόρτες έκλειναν πίσω τους με θόρυβο κι άνθρωποι έτρεχαν πανικόβλητοι, κάποιοι κρατώντας φακούς κι άλλοι στα τυφλά, ό,τι μπορούσαμε να δούμε στο λιγοστό φως του απόβραδου, κάποιοι με τις πιτζάμες, τα νυχτικά τους, να προλάβουν να χωθούν στο καταφύγιο, ένα υπόγειο πολυκατοικίας στο διπλανό τετράγωνο που με το ζόρι χωρούσε τόσος κόσμος. Πάνω στην ώρα έφτασε λαχανιασμένος κι ο Μίμης. Ο πατέρας μάς έκανε νόημα πως έπρεπε να φύγουμε. Η νονά όμως, σαν να μην το είδε ποτέ, έσκυψε και με αγκάλιασε.

«Τα λέμε πάλι σύντομα, χρυσό μου. Τώρα μπρος, τρέχα».

Με αργές κομπές κινήσεις μπήκε στο αυτοκίνητο. Ο Μίμης έκλεισε την πόρτα της και βιαστικός κατευθύνθηκε στη θέση του οδηγού. Η μητέρα έκανε να πει κάτι, αλλά ο πατέρας μάς τράβηξε από το χέρι να τρέξουμε. Οι σειρήνες συνέχισαν να ουρλιάζουν. Τρέχαμε.

Γιατί δεν έρχεται η νονά μαζί μας στο καταφύγιο; Φοβάμαι. Δε φοβάται; Φοβάμαι. Εκείνη πώς μπορεί και δε φοβάται;

Έστρεψα πίσω το κεφάλι μου. Το αυτοκίνητο μόλις που ξεκινούσε αργά αργά, σαν μια τεράστια χελώνα που κινείται σε έναν δρόμο όπου όλα τρέχουν γρήγορα, λαχανιασμένα, πανικόβλητα. Τρέχαμε λαχανιασμένοι, πανικόβλητοι να μπούμε στο καταφύγιο, κανείς δε μιλούσε, κάποιοι σπρώχνονταν, αναγνώρισα μερικούς απ' τη γειτονιά, άλλους δεν τους ήξερα καθόλου, κατεβήκαμε τις σκάλες, μέσα μύριζε υγρασία κι ήταν σκοτεινά.

Πρέπει να κινείσαι με απίστευτα μικρή ταχύτητα, αφού τα πάντα είναι στο σκοτάδι, είχε πει η νονά όταν μας περιέγραφε πόσο δύσκολα πια κινείσαι τα βράδια με το αυτοκίνητο. Φαντάστηκα το αυτοκίνητό της με καλυμμένους τους προβολείς με κόκκινο χαρτί να προχωράει αργά. Μια αργή, σκουρόχρωμη χελώνα με κόκκινα μάτια μέσα στους σκοτεινούς, άδειους δρόμους της έρημης πόλης, να περιφρονεί το ουρλιαχτό ενός φτερωτού θηρίου που απειλεί να της σπάσει το καβούκι.

Κάθισα καταγής, δίπλα στη μητέρα, τρέμοντας. Με τράβηξε στην αγκαλιά της. Την ένιωθα να τρέμει κι εκείνη σύγκορμη. Αισθανόμουν τον λυγμό της σταματημένο στον λαιμό της. Ο πατέρας όρθιος δίπλα μας, δεν είχε χώρο να κάτσει. Θα μας βομβαρδίσουν; Βομβάρδι-

σαν την Πάτρα από την πρώτη κιόλας μέρα. Πολλοί οι νεκροί. Δε θα μας βομβαρδίσουν; Όμως εγώ άκουσα να λένε ότι η Αθήνα είναι ανοχύρωτη πόλη. Κρατούσαμε την ανάσα μας. Ησυχία. Δε μου άρεσε αυτή η ησυχία. Σκεφτόμουν τον γίγαντα. Ατρόμητος, να χαμογελάει μισοειρωνικά. Από εκεί πάνω θα βλέπει τα αεροπλάνα να πλησιάζουν. Δε θα φοβάται. Πάντα στα δύσκολα οι γίγαντες υπερασπίζονται τους ανθρώπους. Κι ύστερα, να, έτσι θα κάνει μια, θ' ανοίγει τις χούφτες του και θα διώχνει σαν μύγες τα αεροπλάνα. Τα αεροπλάνα, τυλιγμένα μέσα σε μαύρα σύννεφα πολέμου, έσκιζαν τον ουρανό μέσα στο σκοτάδι.

«Οι ναζιστές έχουν βάλει σκοπό να βυθίσουν ολόκληρο τον κόσμο στο σκοτάδι». Πώς είναι να ζεις σε έναν κόσμο βυθισμένο στο σκοτάδι; Σκοτάδι. Πώς είναι να ζεις στο σκοτάδι; «Σς. Μη μιλάς για το σκοτάδι, ποτέ μην το σκέφτεσαι» μου είχε πει κάποτε αινιγματικά η Σφίγγα. Το σκοτάδι μια δίνη, σαν βάλτος, κι η Σφίγγα να μην έχει χέρια να κολυμπήσει, να προσπαθεί να κουνήσει τα φτερά της, αλλά εκείνα να έχουν κολλήσει στον βάλτο κι η δίνη να την καταπίνει, το θλιμμένο της όμορφο πρόσωπο ακόμα πιο θλιμμένο, να χάνεται, να σβήνει στο σκοτάδι. Κι εγώ να μην μπορώ να τη βοηθήσω. Δεν έχω καν φωνή για να φωνάξω. Το σκοτάδι ρουφάει ακόμα και τις φωνές μας. Σκοτάδι και σιωπή. Ο πατέρας,

μαθημένος από τη δουλειά του, έλεγε πως η σιωπή κουβαλάει τη δική της γλώσσα. Κι αν ξέρεις να αφουγκραστείς τη σιωπή, μπορείς ν' ακούσεις πολλά. Δεν είχε άδικο. Αλλά μέσα σ' εκείνη την καινούρια σιωπή το μόνο που άκουγες ήταν η βαριά ανάσα της αγωνίας και ο λυγμός του φόβου. Παραμέναμε αδύναμοι ακόμα και ν' αναπνεύσουμε, λες και κάτι μας είχε ακινητοποιήσει. Σαν τη Μόρα, τη σκοτεινή σκιά που έρχεται στον ύπνο σου, πλακώνει το στήθος και δε σ' αφήνει να κινηθείς, ούτε καν ν' αναπνεύσεις.

«Μόρα – Μόρα κακαβού, μέτρα τ' άστρα τ' ουρανού, τη φακή του κιλού, τα βότσαλα της θάλασσας και τις πέτρες της γης και μετά έλα σε μένα».

Άρχισα να λέω ξανά και ξανά μέσα μου, σαν προσευχή, εκείνο το τραγουδάκι που μου είχε μάθει μικρή η γιαγιά Δεμονιά τη μοναδική φορά που είχε έρθει από το νησί στην πόλη. Μέχρι να μέτραγε η Μόρα όλα αυτά θα είχε ξεχαστεί κι έτσι εσύ μπορούσες να ξυπνήσεις για τα καλά.

Η μητέρα μου έσφιγγε το χέρι. Έκλεισα τα μάτια σφιχτά. Δεν ήταν κακό όνειρο όμως αυτό που ζούσαμε. Τώρα η Μόρα ήταν ο πόλεμος. Κι ήταν μόνο στην αρχή του. Όταν θα άνοιγα τα μάτια μου, ο πόλεμος δε θα είχε τελειώσει. Θα ήταν εκεί. Δίπλα μας. Ανάμεσά μας.

«Πάντα ο πόλεμος είναι σκοτεινός, κορίτσι. Απ' όπου περνάει αφήνει πληγές χαραγμένες στη γη και στην ψυχή βαθιά».

Ήταν θλιμμένη η φωνή της μικρής Σειρήνας.

«Τα αγάλματα;» ρώτησε το κορίτσι όλο απορία.

«Τα αγάλματα μένουν εκεί – σιωπηλοί μάρτυρες. Να θρηνοούν βουβά. Όπως και τα αστέρια. Όπως κι οι άνθρωποι».

Εκείνη τη νύχτα δεν ξαναμίλησαν.

* * *

«Σου λέω πως κάτι περίεργο συμβαίνει στο μουσείο».

Η σκέψη αυτή με βασάνιζε μέρες.

«Σαν τι δηλαδή;»

«Δεν ξέρω. Αλλά οι γονείς μου φέρονται λες και κρύβουν ένα μεγάλο μυστικό. Κι ούτε που με αφήνουν πια να πηγαίνω μαζί τους» είπα ανακατεύοντας με το καλό μου χέρι τον καφέ στο μπρίκι. «Ποιον; Εμένα. Που εκεί έκανα τα πρώτα μου βήματα, εκεί μεγάλωσα» συμπλήρωσα με αγανάκτηση.

Ο Τίκο ανασήκωσε τους ώμους κι έφυγε να σερβίρει ένα τίλιο. Ο πατέρας του είχε πάει σε μια δουλειά και τον είχε αφήσει στο πόδι του. Πολλές φορές το έκανε. Δεν είχε άλλον να τον βοηθάει. Οι δυο τους είχαν μείνει. Από τότε που, εδώ κι έναν χρόνο, είχε πεθάνει κι η μεγάλη του

αδερφή, η Σμαράγδα, από πνευμονία. Η μητέρα του ήταν πεθαμένη απ' όταν ο Τίκο ήταν μικράκι.

Εκείνος σέρβιρε, μάλλον απρόθυμα, τους πελάτες του καφενείου κι εγώ τον βοηθούσα να ψήνει τους καφέδες, τα χαμόμηλα και τα τίλια. Τα σχολεία ακόμη να λειτουργήσουν κι εγώ βαριόμουν στο σπίτι. Οι γονείς μου είχαν πάλι φύγει από το πρωί, αξημέρωτα ο πατέρας κι η μητέρα λίγο αργότερα. Είχε μαγειρέψει και μου είχε αφήσει φαγητό. Μου είχε πει να πάρω το φαγητό μου και να πάω να φάω στης Μαρίκας να της κάνω και παρέα, όπως έκανα σχεδόν κάθε μέρα τώρα. Εκείνοι θ' αργούσαν. Έτσι συνέβαινε τώρα πια εδώ και μέρες. Έρχονταν αφότου είχε βραδιάσει, περισσότερο κουρασμένοι από ποτέ και με μια ένταση ζωγραφισμένη μόνιμα στα πρόσωπά τους. Παρά τις επίμονες ερωτήσεις μου, δε μου έλεγαν τίποτε, μόνο αντάλλασσαν συνωμοτικά, μελαγχολικά βλέμματα. Κάτι τους βασάνιζε. Ήταν ολοφάνερο.

Μόλις λίγες ημέρες πριν είχα σηκωθεί μέσα στη νύχτα. Κάποιο κακό όνειρο με είχε ταραξεί. Από τη μισάνοιχτη πόρτα του υπνοδωματίου αχνόφεγγε η λάμπα πετρελαίου που ήταν αναμμένη στη μεγάλη κάμαρα. Πλησίασα και κοίταξα. Ο πατέρας σκυμμένος πάνω από κάτι μεγάλα σχέδια απλωμένα στο τραπέζι. Δίπλα του μια στοίβα από χαρτιά. Σημείωνε, έσβηνε κι έπειτα ξανασημείωνε. Σήκωσε τα μάτια του από τα χαρτιά του. Ήταν βουρκωμένα. Κι

έπειτα έβαλε τα χέρια του μπροστά στα μάτια του, σαν να μην άντεχε άλλο.

«Ω, Θεέ μου!» μουρμούρισε. «Ω, Θεέ μου. Σε παρακαλώ. Κάνε να προλάβουμε!»

Η φωνή του σπασμένη, όλο ικεσία. Έμοιαζε μικρός κι ανυπεράσπιστος σαν παιδί. Στεκόμουν αναποφάσιστη. Τελικά πρόβαλα δειλά στην πόρτα.

Έβγαλε τα χέρια από τα μάτια του. Ήταν κόκκινα.

«Δεν κοιμάσαι τέτοια ώρα; Είναι αργά».

«Τι έχεις, πατέρα;»

Αναστέναξε.

«Τίποτε. Κουράστηκαν τα μάτια μου με τόσο λίγο φως».

«Δε μου λες αλήθεια».

Δεν απάντησε αμέσως. Με κοίταξε. Ήταν προφανές πως ζύγιαζε πρώτα αυτό που θα μου έλεγε.

«Όχι, δε σου λέω αλήθεια».

«Δεν είμαι μωρό πια. Μεγάλωσα».

Μου έπιασε το χέρι και μου το χάιδεψε.

«Θα έρθει η ώρα και θα μάθεις. Σ' το υπόσχομαι».

Ο πατέρας, όπως κι η μητέρα κρατούσαν τις υποσχέσεις τους. Όμως εγώ ήθελα να μάθω. Δεν είχα υπομονή. Όλοι οι μεγάλοι είχαν αλλάξει με τον πόλεμο. Κι ίσως όχι μόνο οι μεγάλοι...

Το βλέμμα μου σταματημένο τώρα πάνω στον Τίκο. Ακόμα κι εκείνος φαινόταν διαφορετικός. Δεν ήξερα

γιατί ακριβώς. Κάπως πιο μυστηριώδης, κάπως πιο μεγάλος...

Παραλίγο να μου χυθεί ο καφές. Τον σέρβιρα στο λευκό φλιτζανάκι που περίμενε χοντρουλό στο ασορτί πιατάκι του μέσα στον δίσκο και δίπλα έβαλα το λουκούμι, όπως ήταν η παραγγελία. Δεν είχαμε άλλη για την ώρα.

Ο Τίκο, αφού σέρβιρε, έκατσε αφήνοντας έναν μεγάλο αναστεναγμό σε μια καρέκλα δίπλα μου.

«Τι κάνουν αυτοί εκεί πέρα;» ρώτησα όλο περιέργεια.

Του έδειξα στην άλλη άκρη της αίθουσας. Σ' ένα τραπέζι απλωμένος ένας χάρτης κι από πάνω σκυμμένοι άντρες να τον περιεργάζονται.

«Παίζουν τον πόλεμο. Παιδιά με στρατιωτάκια» απάντησε περιφρονητικά εκείνος.

Μα δεν ήταν παιδιά. Ήταν μεγάλοι. Πλησίασα να δω από κοντά. Πάνω στον χάρτη σημαιάκια και βοτσαλάκια. Ένας ηλικιωμένος με πολύ σοβαρό ύφος εξηγούσε την πορεία των στρατευμάτων μας στην Πίνδο, τις επιτελικές κινήσεις. Τα βοτσαλάκια-μεραρχίες κινούνταν από σημείο σε σημείο. Άσπρα για εμάς και μαύρα για τον εχθρό. Τριγύρω οι άλλοι σχολίαζαν, κάποιος διάβαζε δυνατά αποσπάσματα από τις πολεμικές ανταποκρίσεις στην εφημερίδα κι ανάλογα καρφίτσωσαν τα σημαιάκια. Τα δικά μας γαλάζια και του εχθρού πράσινα.

Κοίταξα τα σημαιάκια καρφιτωμένα πάνω στις κουκ-

κίδες του χάρτη· δίπλα στις κουκκίδες ονόματα. Ο στρατός μας εκεί πάνω στα βουνά της Πίνδου συνέχιζε να αγωνίζεται. Κι εμείς όλοι να ελπίζουμε σε νίκη.

Κοίταξα τα λευκά βοτσαλάκια. Τις... μεραρχίες μας. Κοιτούσα επίμονα. Κάπου εκεί θα ήταν κι ο Γιάννης. Ένας κόκκος από το λευκό βοτσαλάκι της μεραρχίας. Αόρατος στα μάτια μου που κοιτούσαν. Όμως ο Γιάννης υπήρχε. Κάπου εκεί στα βουνά και πολεμούσε. Όπως κι η Μαρίκα, που προσευχόταν καθημερινά για εκείνον, πλέκοντας αδιάκοπα κάλτσες, πουλόβερ, κασκόλ. Κι εγώ μαζί της να της κάνω συντροφιά τα απογεύματα που περίμενα τους γονείς μου να γυρίσουν από το μουσείο.

«Αχ, γιαβρί μου. Δες να είναι καλά ο Γιάννος μου;»

«Καλά θα είναι, Μαρικάκι. Μη γανιάξεις».

«Βαρύς ο χειμώνας, κοκόνα μου. Κι εκεί πάνω ακόμα πιο βαρύς. Δεν είναι μαθημένος από χιόνια. Και σίγουρα όχι από πόλεμο».

Κι έπλεκε κι αναστέναζε η Μαρίκα και κάθε τόσο σκούπιζε τα βουρκωμένα της μάτια.

«Ανάθεμα τους πολέμους κι αυτούς που τους κάνουν» φώναξε εκνευρισμένη μια φορά που ήταν τόσο λυπημένη, ώστε δεν άντεχε να το πνίξει μέσα της. Πέταξε και κουβάρι και βελόνες κι έπιασε να κλαίει γοερά. Αδύνατον να την παρηγορήσω όσο και να προσπάθησα. Έκλαιγε μέχρι που δεν είχε άλλα δάκρυα. Μόνο τότε ηρέμησε.

Το βλέμμα μου κολλημένο στις μεραρχίες-βοτσαλάκια. Δες και από στιγμή σε στιγμή περίμενα πως θα ξεπεταγόταν ένας κόκκος από κάποιο βοτσαλάκι και θ' άρχιζε να φωνάζει: «Πες στο Μαρικάκι πως είμαι καλά. Πες της πως αντέχω. Πες της πως το κρύο είναι πολύ, αλλά οι κάλτσες που μου πλέκει μου κρατούν ζεστά τα πόδια».

Ο Τίκο με σκούντηξε.

«Τι χάζεψες, κοριτσάκι; Μπρος, πάμε!»

«Πού πάμε; Το μαγαζί...»

«Ήρθε ο πατέρας μου. Πάμε, τι με κοιτάς;»

Πράγματι, ο πατέρας του πίσω από τον πάγκο είχε ήδη φορέσει την ποδιά του. Με είδε που τον κοίταζα και μου χαμογέλασε. Αλλά μου φάνηκε κι αυτός αλλιώτικος, όπως κι ο δικός μου πατέρας. Κουρασμένος. Ανήσυχος.

Έξω το κρύο τσουχτερό. Σε λίγο θα άρχιζε να πέφτει ο ήλιος και το κρύο ήταν ακόμα πιο έντονο. Βαρύς χειμώνας ο φετινός. Έλεγαν πως πολλοί στρατιώτες εκεί πάνω στην Πίνδο πάθαιναν κρυοπαγήματα. Τουλάχιστον ο Γιάννης είχε τις ζεστές κάλτσες της Μαρίκας. Άραγε αυτοί που δεν είχαν μια Μαρίκα ή μια μάνα ή μια αδερφή να τους πλέκει θα πάθαιναν όλοι κρυοπαγήματα; Αν μπορούσα να έπλεκα, θα έπλεκα κι εγώ. Για μία ακόμα φορά λυπήθηκα που δεν είχα δυο καλά χέρια.

Βγήκαμε στην Πατησίων. Ο κόσμος περπατούσε τυλιγμένος στα πανωφόρια του, με καπέλα και σκουφιά.

Θυμήθηκα το σκουφί μου αφημένο πάνω στον πάγκο του καφεενείου. Τα αυτιά μου με έτσουζαν.

«Θα μου πεις πού πάμε;»

«Στο μουσείο. Πού αλλού; Σ' έχω βαρεθεί τόσο καιρό με την γκρίνια σου. Πάμε να μάθουμε».

«Μα οι γονείς μου μου είπαν...»

Ο Τίκο σταμάτησε και με κοίταξε διερευνητικά και κάπως περιφρονητικά πίσω από τους χοντρούς του φακούς.

«Μα τι σε έχει πιάσει; Από πότε έγινες εσύ ξαφνικά τόσο υπάκουη;»

Δίκιο είχε. Δε φημιζόμουν και για την υπακοή μου.

«Πάμε» του είπα με ανανεωμένο θάρρος.

Η κεντρική είσοδος φυσικά ήταν κλειστή. Στην αρχή περπατούσαμε αδιάφορα κατά μήκος της νότιας πλευράς.

Έξω από την πλαϊνή είσοδο ο κύριος Μίλτος. Ακόμη δεν είχε φύγει; Ήταν πρωινή βάρδια συνήθως.

«Πού πας, μικρή;» με ρώτησε όλο καχυποψία. Φορούσε ένα σκουφί κατεβασμένο μέχρι τ' αυτιά και κοιτούσε κάθε τόσο τριγύρω, λες και περίμενε κάτι.

«Να πω κάτι στους γονείς μου».

«Σε ποιον από τους δύο;»

Σήκωσα αδιάφορα τους ώμους. Έκανα να περάσω μέσα. Αλλά εκείνος μπήκε μπροστά μου κόβοντάς μου τη φόρα.

«Δεν επιτρέπεται».

«Μα... εγώ πάντα έμπαινα. Εδώ μεγάλωσα».

«Λυπάμαι, Αγγελίνα. Δεν επιτρέπεται τώρα».

Η φωνή του ακούστηκε στεναχωρημένη, αλλά αυτό δε με πτόησε ιδιαίτερα.

Ακριβώς το αντίθετο. Χωρίς να το πολυσκεφτώ, αιφνιδιάζοντας τόσο εκείνον όσο και τον ίδιο μου τον εαυτό, έσκυψα και πέρασα με μια κίνηση κάτω από το χέρι του κι έτρεξα με φόρα προς τα μέσα. Πίσω μου άκουγα τις φωνές του κυρίου Μίλτου και τα χάχανα και τις φωνές του Τίκο. Δεν κοντοστάθηκα ούτε ανάσα να πάρω. Ανέβηκα τρέχοντας τη σκάλα, άνοιξα την πόρτα, πέρασα τον στενό διάδρομο κι έπειτα αριστερά να βγω στη μεγάλη πρώτη αίθουσα. Κι εκεί μου κόπηκε η ανάσα. Απέμεινα να κοιτάζω με μάτια ορθάνοιχτα, ανίκανη να πω το οτιδήποτε. Ήταν άδεια. Ούτε ένα έκθεμα από τα χρυσά κοσμήματα. Τίποτε που να θυμίζει την αίθουσα όπως την ήξερα. Πού ήταν όλα; Μια υποψία πέρασε από το μυαλό μου και σχεδόν μου προκάλεσε ζάλη. Έκανα να προχωρήσω προς τη διπλανή αίθουσα. Πίσω μου στο βάθος άκουσα κάποια βήματα. Δεν ήθελα να με βρουν προτού μάθω τι συνέβαινε. Από εκεί που στεκόμουν μπορούσα να δω πως κι η διπλανή αίθουσα, όπου κάποτε βρίσκονταν πολλά από τα εκθέματα της Μυκηναίας Συλλογής, ήταν επίσης άδεια. Μόνο κάποια κιβώτια, σαν εκείνα τα μεγάλα ξύλινα που είχα δει και την πρώτη ημέρα του πολέμου, βρίσκονταν παραταγμένα το ένα δίπλα στο άλλο. Δεν

πρόλαβα να δω περισσότερα. Ένωσα ένα χέρι να ακουμπάει στους ώμους μου.

«Δεν επιτρέπεται να είστε εδώ, νεαρή μου».

Η φωνή είχε ακουστεί αυστηρή. Με είχαν βρει. Δεν είχα προλάβει. Πίσω μου στεκόταν ένας νέος άντρας. Πρώτη φορά τον έβλεπα. Μελαχρινός, με έντονα λαμπερά μαύρα μάτια. Σχεδόν αμούστακος. Ήταν πολύ νέος για να είναι αρχαιολόγος.

«Θα ήθελα να δω τον πατέρα μου. Είναι ο Γιώργος, ο τεχνίτης. Κι η μητέρα μου εδώ δουλεύει. Καθαρίστρια».

«Μάλιστα. Δεν αμφιβάλλω. Παρ' όλα αυτά δεν επιτρέπεται, απ' όσο ξέρω» είπε τότε εκείνος. Η φωνή του είχε γλυκάνει.

Με συνόδευσε προς τον διάδρομο, απ' όπου κι είχα μπει. Είπε πως θα φρόντιζε να φτάσει στον πατέρα μου το μήνυμα πως τον γύρευα. Κι έπειτα έφυγε, αφήνοντάς με στα χέρια του κυρίου Μίλτου, που έχοντας έρθει προς αναζήτησή μου με κρατούσε γραπωμένη.

«Δεν το περίμενα από σένα» μουρμούρισε μέσα από τα δόντια του, κοιτάζοντάς με βλοσυρά. Του αντιγύρισα μια εξίσου θυμωμένη ματιά. Με αγνόησε επιδεικτικά. Με οδήγησε στην έξοδο κι έκλεισε την πόρτα πίσω του. Σαν να ήθελε να βεβαιωθεί πως αυτή τη φορά δε θα τον ξεγελούσα.

Κατευθύνθηκα προς τον Τίκο, που με περίμενε υπομονετικά κάτω από μια νεραντζιά.

«Δοιπόν;»

«Τζίφος! Με πέταξαν έξω. Δεν πρόλαβα να δω και πολλά».

Με το ζόρι συγκρατούσα τα δάκρυά μου. Ο θυμός με είχε πιάσει απ' τον λαιμό. Κάθισα δίπλα στον Τίκο μου-τρωμένη. Κοίταξα την πλαϊνή είσοδο όπως θα κοιτούσαν οι πρωτόπλαστοι την πύλη του χαμένου παραδείσου. Παρά το κρύο και την απογοήτευση, δεν αποφασίζαμε να φύγουμε. Είχε αρχίσει να σκοτεινιάζει, όμως ούτε ο πατέρας φαινόταν ούτε η μητέρα.

«Μα τι μπορεί να κάνουν εκεί μέσα και το κρατούν μυστικό;»

«Πάντως, κάποιες αίθουσες είναι εντελώς άδειες από εκθέματα. Μόνο αυτό πρόλαβα να δω».

«Τα πήραν, σαν να λέμε, ε; Να τα πάνε πού όμως;»

Δεν είχα ιδέα. Αυτή η σκέψη σχεδόν μου πονούσε το μυαλό. Δύσκολα όμως θα έπαιρναν και τους φίλους μου τα αγάλματα από εκεί μέσα. Ήταν, ευτυχώς, πολύ μεγάλα και βαριά για να τα μετακινήσουν.

Μια απαίσια σκέψη με έκανε ν' ανατριχιάσω. Ήμουν σίγουρη, το είχα ακούσει με τα ίδια μου τα αυτιά πως οι εχθροί ήθελαν τις αρχαιότητές μας.

«Τίκο; Αν... Αν τα πήραν επειδή θα... θα τα δώσουν για λάφυρα;»

Στο μυαλό μου εκείνη ήταν η μόνη πιθανή εξήγηση.

Είχα ακούσει με τα ίδια μου τα αυτιά πως οι ναζί ήθελαν και τα αρχαία μας.

Ο Τίκο με κοίταξε όλο έκπληξη. Πίσω από τους χοντρούς φακούς του τα θλιμμένα μάτια του, γουρλωμένα, έμοιαζαν ακόμα πιο μεγάλα. Κι ήταν γεμάτα καχυποψία.

Εκείνη τη νύχτα το κορίτσι ήταν τόσο θλιμμένο, που όσο και να προσπάθησαν όλα τους τελικά κανένα δεν κατάφερε να το κάνει να γελάσει.

Το σπίτι της νονάς Πέρλας ήταν πολύ όμορφο. Ένα διώροφο με σκάλες μαρμάρινες στην είσοδο. Στα μάτια μου δεν υπήρχε πιο όμορφο κι αρχοντικό σπίτι. Και φυσικά, συγκρίνοντάς το με το δικό μας ή του Τίκο ή όποιο άλλο σπίτι είχα πάει, μου φαινόταν παλάτι.

Πολλές φορές η νονά με προσκαλούσε σπίτι της. Κάποιες φορές έβαζε πλάκες στο γραμμόφωνο για ν' ακούσουμε μουσική. Κι άλλες πάλι ακούγαμε ραδιόφωνο. Μισοξαπλωμένη με μισόκλειστα μάτια σ' ένα καναπεδάκι-ανάκλιντρο, με τα πόδια απλωμένα πάνω του, άκουγε για ώρα τη μουσική χωρίς να λέει κουβέντα. Εγώ καθι-

σμένη στο πάτωμα διάβαζα τα βιβλία που μου έδινε. Άλλοτε ανυπομονούσα περιμένοντας τη στιγμή που θα σπάσει τη σιωπή και θ' αρχίζαμε να συζητάμε οι δυο μας κι άλλοτε μαγεμένη από τη μουσική ευχόμουν να μπορούσε να κρατήσει για πάντα εκείνη η ακρόαση.

Δεν ήταν λίγες οι φορές που, ανάλογα με τη διάθεσή της, την έπιανε ένας ακράτητος ενθουσιασμός, λες κι ήταν μικρό παιδί, κι άρχιζε να λικνίζεται με ανάλαφρες χαριτωμένες κινήσεις στον ρυθμό κάποιου βαλς. Με τραβούσε από το χέρι προσκαλώντας με να την ακολουθήσω σε μια φανταστική χοροεσπερίδα στο φως μιας αόρατης πανσελήνου, στην αυλή ενός παραμυθένιου παλατιού.

Μπορεί να χορεύαμε για ώρα χαρούμενα. Καλεσμένοι μας ήταν πρίγκιπες, βασιλοπούλες, ξωθιές, λάμιες, αλλά και τσαγκάρηδες, σφουγγαράδες, ράφτρες και πραματευτάδες. Και μετά γελούσαμε και κλαίγαμε με τις αστείες και θλιβερές ιστορίες τους που διηγούμασταν.

Πολλές φορές όμως καλεσμένοι μας ήταν η Αντιγόνη, η Μήδεια, η Ιφιγένεια, ο Οιδίποδας, ο Αγαμέμνωνας, ο Προμηθέας, ακόμα κι οι θεοί. Τις ιστορίες τους μου τις διηγιόταν σαν παραμύθι από τότε που ακόμη μπουσουλούσα. Για μένα όλοι εκείνοι οι αρχαίοι ήταν σαν παλιοί μου συγγενείς, κάποιοι παλιοί προπαππούδες και προγιαγιάδες μου που είχαν ζήσει ασυνήθιστες ζωές. Κάποτε,

παλιά. Πολύ παλιά, τότε που οι θνητοί χορεύανε μαζί με τους αθανάτους.

Με τον καιρό άρχισα να καταλαβαίνω πως σχεδόν δεν υπάρχουν συνηθισμένες ζωές. Ή κι αν υπάρχουν μάλλον δεν έχουν κανένα ενδιαφέρον, αλλιώς γιατί δεν τις γνωρίζουμε; Ή πάλι μπορεί να είχε να κάνει με το ότι κανείς από τους οικείους μου δεν είχε... συνηθισμένη ζωή.

Η μητέρα, για παράδειγμα. Ήταν μόνο δεκαοχτώ χρόνων τότε που έφυγε πρόσφυγας μαζί με χιλιάδες άλλους κυνηγημένους από την πατρίδα τους· να γλιτώσουν τουλάχιστον τη ζωή τους. Πολλοί δεν κατάφεραν ούτε αυτό, όπως οι γονείς και τ' αδέρφια της, όλοι οι συγγενείς της.

Η μητέρα θαλασσοδερνόταν μαζί με καμιά σαρανταριά γυναίκες και παιδιά μέσα σε μια βάρκα χωρίς φαΐ και νερό για δυο μέρες. Βρέθηκε σ' ένα άγνωστο νησί με μόνη παρουσία της την κούκλα της μικρής αδερφής της, της Αγγέλας, και μια βαλιτσούλα με λιγοστά πράγματα, ενθύμια μιας αλλοτινής, όμορφης και πλούσιας ζωής. Και μετά μπήκε σε ένα καΐκι και βρέθηκε σ' ένα άλλο νησί. Και μετά σ' ένα άλλο. Εκεί που θυμόταν πως είχε κάποιον τριτοξάνδερφο του πατέρα της. Κι αναζητώντας τον λιποθύμησε από την εξάντληση και τη θλίψη έξω απ' την αυλή ενός ξένου σπιτιού. Όταν άνοιξε τα μάτια της, είδε τα γλυκά μάτια του πατέρα μου και της γιαγιάς Δεμονιάς να της χαμογελάνε. Άκουσε τα λόγια τους να την παρηγορούνε γεν-

ναιόδωρα. Χόρτασε την πείνα της με το φαγητό που της πρόσφεραν. Και κάπως γλύκανε την πίκρα της η ανθρωπιά που της έδειξαν. Εκείνο τον μακρινό ξάδερφο δεν τον βρήκε ποτέ. Ούτε κάποιον άλλον από την οικογένειά της, όσο κι αν τους αναζήτησε. Είχε βρει όμως τον πατέρα μου.

Και του πατέρα η ζωή ασυνήθιστη μου έμοιαζε. Από μικρό παιδί σκάλιζε μάρμαρα, όπως κι οι περισσότεροι συγχωριανοί του σ' εκείνο το πέτρινο νησί. Ο ίδιος έλεγε κάποιες φορές σκεφτικός:

«Είναι που το μάρμαρο έχει κρύα ψυχή και χρειάζεται ανθρώπινες ψυχές να του τη ζεσταίνουν».

Μετά χαμογελούσε λίγο θλιμμένα.

Κι ήταν αρκετοί οι άνθρωποι στο νησί του που έδιναν την ψυχή τους πρόθυμα στο μάρμαρο, σκαλίζοντάς το ολημερίς με μεράκι κι αφοσίωση· οι μαρμαράδες.

Το ίδιο είχε κάνει κι εκείνος. Ήθελε να γίνει ο καλύτερος μαρμαροτεχνίτης του νησιού. Μέχρι τη μέρα που βρέθηκε, αναπάντεχα, ερωτευμένος. Με το που πρωταντίκρισε εκείνη την προσφυγοπούλα. Την Ελισσώ του. Τότε αποφάσισε πως την καρδιά του θα την έδινε μόνο σ' εκείνη. Συχνά έλεγε γελώντας στη μητέρα πως ήταν τυχερός που είχε λιποθυμήσει έξω από την αυλή τους. Αλλιώς ίσως ποτέ να μην την είχε συναντήσει. Και την κοίταζε όλο γλύκα. Κι εκείνη, ακόμα και τόσα χρόνια μετά, πάντα κοκκίνιζε.

Έξι μήνες μετά τη συνάντησή τους παντρεύτηκαν. Δυο χρόνια μετά γεννήθηκε το πρώτο τους παιδί, ένα αγοράκι. Ήταν πρόωρο κι από την πρώτη στιγμή φιλάσθενο. Τελικά πέθανε. Ήταν δεν ήταν ενός χρόνου. Κι ίσως αυτό να ήταν το πιο συνηθισμένο που τους είχε συμβεί· δεν ήταν καθόλου ασυνήθιστο να πεθαίνουν τα μωρά.

Δυόμισι χρόνια μετά γεννήθηκε το δεύτερο παιδί τους, ένα κορίτσι, εγώ δηλαδή. Το να γεννηθείς κορίτσι μπορεί να μην ήταν τόσο ευχάριστο· από νωρίς κατάλαβα πως όλοι έδιναν μεγαλύτερη σημασία στ' αγόρια. Το να γεννηθείς όμως κορίτσι με ενάμισι χέρι, όπως εγώ, ήταν σίγουρα ασυνήθιστο. Ασυνήθιστη όμως ήταν κι η αγάπη που μου είχαν.

Αφού λοιπόν δεν ήμουν καμωμένη από μάρμαρο για να μπορέσει να μου συμπληρώσει ο μαρμαροτεχνίτης πατέρας το χέρι μου, προτίμησε να μας πάρει και να πάμε στην Αθήνα. Είχε καταφέρει να βρει δουλειά στο Αρχαιολογικό Μουσείο χάρη σε έναν συγχωριανό του, χρόνια εγκατεστημένο στην πρωτεύουσα.

Πώς λοιπόν εγώ, ένα παιδί με μάλλον ασυνήθιστη ιστορία και γονείς, θα μπορούσα να έχω μια συνηθισμένη νονά;

Για παράδειγμα, λίγες μόνο μέρες πριν από τον πόλεμο με είχε πάρει μαζί της σ' εκείνη την παράσταση στο Βασιλικό Θέατρο, με τον Έμπορο της Βενετίας. Εγώ ήθελα πά-

ση θυσία να φορέσω τα πανέμορφα βυσσινί μου παπούτσια, δώρο δικό της τα προηγούμενα Χριστούγεννα. Τα παπούτσια όμως μου είχαν μικρύνει. Οι όποιες προσπάθειες της μητέρας μου να βάλω τα απλά καθημερινά μου παπούτσια είχαν αποβεί μάταιες. Τα λάτρευα εκείνα τα βυσσινί παπούτσια και κάπου μέσα μου ευχόμουν να μπορούσαν να μεγαλώνουν μαζί με το πόδι μου. Όμως εκείνα, αμετανόητα, με χτυπούσαν και με έσφιγγαν αφόρητα σε κάθε μου βήμα. Κι εγώ όμως είχα πειστώσει και προσπαθούσα να μη δείχνω πόσο πολύ πονούσα – λες και το πείσμα μου ήταν ικανό να τους αλλάξει νούμερο.

Πονούσα τόσο πολύ, που κάποια στιγμή στη μέση της παράστασης μου ήρθε να λιποθυμήσω από τον πόνο. Η νονά προφανώς το κατάλαβε, δεν ξέρω πώς. Ατάραχη έσκυψε στο αυτί μου. Πολύ ήρεμα μου ψιθύρισε πως καλύτερα ήταν να τα έβγαζα αμέσως· κινδύνευα αλλιώς να μείνουν για πάντα κολλημένα στα πόδια μου, όπως εκείνα τα κόκκινα παπούτσια στα πόδια της μικρής στο παραμύθι του Άνδερσεν. Κρυφογέλασα μ' αυτό που είχε σκαρφιστεί. Δεν ήθελα να ακούσω άλλο επιχείρημα. Πονούσα αφόρητα κι έτσι τα έβγαλα αμέσως.

Φυσικά, όταν τέλειωσε η παράσταση και προσπάθησα να τα ξαναφορέσω, ήταν αδύνατον. Αναγκάστηκα να περπατήσω ξυπόλυτη μόνο με τα σοσόνια μου – κάτι που δεν ήταν απαραίτητα κακό, αφού μπορούσα να νιώθω τα αφρά-

τα χαλιά που ήταν στρωμένα στα πατώματα. Η νονά βρήκε ευκαιρία να διασκεδάσει την ασυνήθιστη κατάσταση στην οποία είχα βρεθεί. Έτσι άρχισε να λέει σε όποιον μας κοιτούσε περίεργα, αλλά ακόμα και σ' όσους δε με κοιτούσαν, πως στην Αγγλία τα παιδιά κι οι νέοι στην ηλικία μου έτσι περπατάνε τώρα, ξυπόλυτα, όπως οι Ινδοί, σε όποιον εσωτερικό χώρο και να μπουν. Τα παπούτσια τα φοράνε μόνο στους δρόμους. Ήθελε λοιπόν η βαφτιστήρα της να αποκτήσει αυτή την τόσο υγιεινή για τα πόδια συνήθεια.

Κι εγώ, λες κι ήθελα να επιβεβαιώσω εκείνα τα λόγια της, περπατούσα καμαρωτή, κρατώντας επιδεικτικά τα όμορφα βυσσινί μου δερμάτινα παπούτσια στο χέρι.

Μια παχουλή κοπέλα με μεγάλα μάτια, αφού με κοίταξε με κατανόηση, έσκυψε στο αυτί μου και μου ψιθύρισε πως θα ήθελε να μπορούσε να βγάλει κι εκείνη τα δικά της παπούτσια, επειδή την πονούσαν τα πόδια της. Ήταν γνωστή της νονάς μου και τραγουδούσε στην παράσταση. Μαρία Καλογεροπούλου την έλεγαν. Φυσικά, εκείνη τελικά δεν τα έβγαλε.

Έξω από το θέατρο, ευτυχώς, μας περίμενε ο Μίμης με το αυτοκίνητο κι έτσι δε χρειάστηκε να περπατήσω ξυπόλυτη ως το σπίτι. Με το που μπήκαμε βέβαια στο αυτοκίνητο αρχίσαμε με τη νονά να γελάμε με την καρδιά μας. Μου είχε τάξει ένα καινούριο ζευγάρι βυσσινί παπούτσια. Δεν ξέρω όμως αν θα κρατούσε την υπόσχεσή της. Εξάλ-

λου, πού θα τα φορούσα τώρα τα βυσσινί παπούτσια; Τώρα ήταν πόλεμος.

Ίσως γι' αυτό κι εκείνη να ήταν πλέον τόσο μελαγχολική· πρώτη φορά την έβλεπα έτσι. Κι ήταν η πρώτη μου επίσκεψη σπίτι της μετά την κήρυξη του πολέμου. Προσπάθησα να της πω για τα όσα είχα δει στο μουσείο, για τις υποψίες μου για τα αρχαία. Για το ότι δηλαδή θα τα έδιναν ως λάφυρα προκειμένου να πειστούν οι εχθροί να σταματήσει ο πόλεμος στη χώρα μας.

Ήθελα να μάθω αν εκείνη ήξερε κάτι, ήμουν σχεδόν σίγουρη ή έστω ήλπιζα πως θα ήξερε. Εκείνη μπαινόβγαίνε συνέχεια στο μουσείο. Ο αδερφός της ήταν καθηγητής αρχαιολόγος. Και κάποιος ξάδερφός της, το είχα ακούσει με τα ίδια μου τα αυτιά εκείνο το βράδυ στο σπίτι μας, είχε διοριστεί κάτι, σίγουρα σημαντικό, που δεν είχα όμως συγκρατήσει, στο μουσείο.

Εκείνη όμως δεν έλεγε τίποτα. Έβαζα στοίχημα πως σχεδόν δεν είχε ακούσει λέξη απ' όσα της είχα πει. Έδειχνε τόσο αφηρημένη. Μπορεί να ήταν και η πρώτη φορά που την έβλεπα έτσι. Τόσο μελαγχολική, τόσο θλιμμένη.

Φάγαμε σχεδόν αμίλητες αρνάκι με πατάτες. Ούτε θυμούνται από πότε είχα να φάω κρέας. Μετά, πάλι αμίλητη σχεδόν, ήπие καφέ.

Με ρώτησε αν ήθελα να ακούσουμε κάτι. Σήκωσα αόριστα τους ώμους. Δε με πολυένοιαζε. Αλλά έτσι κι αλλιώς

εκείνη πήγε στο γραμμόφωνο κι έβαλε ένα τραγούδι. Όμορφη η μουσική του, αλλά λίγο λυπητερή. Πιο πολύ οι στίχοι του δηλαδή, που έλεγαν «Πόσο λυπάμαι τα χρόνια που πήγαν χαμένα». Το ήξερα. Το είχα ξανακούσει. Το τραγουδούσε η Σοφία Βέμπο. Και κάθε φορά που τελείωνε η νονά το ξαναέβαζε. Ξανά και ξανά. Την παρακολουθούσα αμήχανη να κοιτάζει αφηρημένα στο κενό με μάτια έτοιμα να στάξουν δάκρυα.

Λίγο καιρό αργότερα θα μάθαινα πως ήταν ανομολόγητα ερωτευμένη με έναν στρατιωτικό που είχε γνωρίσει προτού ξεκινήσει ο πόλεμος. Ο έρωτάς της θα είχε άδοξο τέλος, όταν εκείνος θα σκοτωνόταν τελικά λίγους μήνες αργότερα· τον Απρίλιο του 1941, τότε που ο Ελληνικός Στρατός θα άρχιζε να υποχωρεί από την Αλβανία, για να μην περικυκλωθεί από τους προελαύνοντες Γερμανούς. Ποτέ μου δεν έμαθα αν κι εκείνος την αγαπούσε το ίδιο πολύ. Αν είχε πεθάνει με τον καημό πως δε θα την ξανα-ντίκριζε. Αν την ώρα του θανάτου του σκεφτόταν τα όμορφα, σπινθηροβόλα μελιά της μάτια. Ήδη όμως από τότε, χειμώνας ήταν ακόμη, τα μάτια της νονάς είχε αρχίσει να τα σκιάζει συχνά πυκνά και σε, φαινομενικά, άσχετες στιγμές μια μοβ μελαγχολία.

Εκείνη την ημέρα όμως η μελαγχολία κι η αδιαφορία της, καθώς κι η επανάληψη του ίδιου τραγουδιού είχαν καταφέρει να με κάνουν ακόμα περισσότερο νευρική.

Αν κι η μέρα ήταν κρύα, αποφάσισα να βγω έξω. Στην πίσω πλευρά του σπιτιού ήταν ένας κήπος με δέντρα και λουλούδια. Στην άκρη υπήρχε ένα μικρό κιόσκι που κάθονταν οι μεγάλοι, έπιναν καφέ κι αναψυκτικά και συζητούσαν. Δίπλα στο κιόσκι υπήρχε ένα μικρό άγαλμα. Ένα μικρό αγόρι με ναυτικό κοστούμακι και καπέλο. Στα χέρια του κρατούσε ένα караβάκι. Η μητέρα κι ο πατέρας μου σχεδόν κάθε φορά που ήταν να πάω στο σπίτι της νονάς με συμβούλευαν να μην τη ρωτήσω ποιο ήταν εκείνο το αγοράκι. Υπακούοντας στη συμβουλή τους, δεν τη ρώτησα ποτέ. Δε χρειάστηκε άλλωστε, αφού εγώ ήξερα.

Μου τα είχε προλάβει, σε μια από τις πρώτες μου επισκέψεις στη νονά μου, μικράκι ήμουν ακόμη, μια υπηρέτρια που δούλευε εκεί, η Σταματία. Με ξενάγησε στο σπίτι, επαναλαμβάνοντάς μου συνέχεια το πού μπορούσα και πού δεν μπορούσα να παίξω. Σε μια από εκείνες τις πρώτες επισκέψεις ήταν που με ύφος θλιμμένο μού είπε:

«Αυτός είναι ο Μικρός Κύριος. Ο μικρός αδερφός της κυρίας Πέρλας και του κυρίου Διομήδη», δείχνοντάς μου με το χέρι το άγαλμα. Άφησε έναν βαθύ αναστεναγμό και συμπλήρωσε: «Τι κρίμα που πέθανε τόσο νέος! Τώρα θα ήταν είκοσι χρονών».

Μετά έβγαλε από την τσέπη της κολοκυθόσπορους και τους μασούλαγε κοιτάζοντας με τα μικρά της μάτια το άγαλμα λες και περίμενε να της μιλήσει. Μάταια πε-

ρίμενα όλο περιέργεια να δω τι θα της έλεγε. Δεν έβγαζε μιλιά.

Η Σταματία έφτυσε και τα τελευταία φλούδια από τους κολοκυθόσπορους στη χούφτα της, που ήταν πλέον γεμάτη, και τα έκρυσε στην τσέπη της ποδιάς της. Σκούπισε πάνω σ' αυτήν τα χέρια της και μου είπε πως έπρεπε να φύγει γιατί είχε πολλές δουλειές να κάνει. Εγώ μπορούσα να κάτσω εκεί να παίξω ήσυχα.

Από τότε την έβλεπα αρκετές φορές να στέκεται, να χαζεύει τον Μικρό Κύριο, αλλά ποτέ όταν πλησίαζα δεν έτυχε να πιάσω λέξη από την όποια κουβέντα τους. Μόνο κάποια μικρά ξεφυσήματα της Σταματίας και τα κράτσα κρούτσα από τους πασατέμπους στα δόντια της. Με τον καιρό ήμουν σίγουρη πως ποτέ ο Μικρός Κύριος δεν της είχε πει λέξη, όσο κι αν εκείνη πιθανότατα να το ήθελε. Από τις λιγοστές κουβέντες που είχα μαζί του στις δικές μας αραιές συναντήσεις βεβαιώθηκα πως, ακόμα κι αν στεκόταν ώρες ατέλειωτες η Σταματία μπροστά του, εκείνος πάλι δε θα της μιλούσε. Ο Μικρός Κύριος τη θεωρούσε ανιαρή και ανόητη· σε αντίθεση με τον κηπουρό, τον Αντρέα, του οποίου την παρέα απολάμβανε. Όπως κι εγώ άλλωστε.

Τον Μικρό Κύριο τον συμπονούσα. Ήταν σχεδόν πάντα θλιμμένος, ίσως επειδή ήταν άρρωστος κι αυτό τον έκανε άθελά του παραπονιάρη, έως και γκρινιαρή. Στην αρχή με είχε κοροϊδέψει για το χέρι μου, όπως σχεδόν πάντα

έκαναν τα παιδιά όταν με πρωτοέβλεπαν. Βέβαια ποτέ του δε με είχε αποκαλέσει κουλή, όπως οι άλλοι. Ο Μικρός Κύριος είχε καλούς τρόπους. Όταν φυσικά κατάλαβε πως το χέρι μου δεν ήταν μόνο καταραμένο αλλά και, όπως πίστευα, μπορούσε, αν ήθελα, να καταραστεί τους άλλους να πάθουν διάφορα κακά πράγματα, άρχισε να με σέβεται. Πιθανόν κάπου μέσα του να με φοβόταν κιόλας. Δεν το είχε παραδεχτεί ποτέ ανοιχτά. Τον λυπόμουν που είχε πεθάνει τόσο μικρός. Ήταν δεν ήταν οχτώ χρονών. Και τον δικαιολογούσα που ήταν παραπονιάρης. Με εξαίρεση εμένα, δε συναναστρεφόταν άλλα παιδιά. Θα πρέπει να ένιωθε μεγάλη μοναξιά.

Παρ' όλα αυτά εκείνη τη μέρα δεν τον βρήκα στη συνηθισμένη του θέση στον κήπο. Αναστατώθηκα. Ντρέπομαι που ένιωσα ανακούφιση επειδή δε θα άκουγα για μία ακόμα φορά τα παράπονά του. Από την άλλη όμως, λυπήθηκα, γιατί σε κάθε περίπτωση τον είχα συνηθίσει και, όπως και να 'χει, ήταν καλό παιδί. Μου έλειπε. Τον αναζήτησα παντού στον κήπο. Ακόμα και μέσα στο σπιτάκι-αποθήκη που φύλαγε τα εργαλεία ο Αντρέας, ο κηπουρός. Αλλά ούτε εκείνον βρήκα πουθενά να ρωτήσω.

Μπήκα στο σπίτι από την πόρτα της κουζίνας που έβγαине στον κήπο ψάχνοντας για τη Σταματία. Τη βρήκα, αλλά δε μου έδωσε καμία σημασία. Πηγαινοερχόταν σιγορμουρμουρίζοντας το «Πόσο λυπάμαι» με την αδύναμη,

άχαρη φωνή της, ενώ ετοίμαζε τον δίσκο με τον καφέ και το τσάι και κεράσματα. Μου είπε πως είχαν έρθει επισκέπτες στη νονά. Ο ξάδερφός της. Ρώτησα αν ήταν αυτός που είχε σχέση με το Αρχαιολογικό Μουσείο, αλλά η Σταματία με κοίταζε σαν να μην καταλάβαινε τι ρωτούσα. Το πιο πιθανό είναι ότι δεν καταλάβαινε. Ούτε που μου έδωσε σημασία όταν της ζήτησα να μάθω για το πού βρισκόταν ο Μικρός Κύριος. Συνέχιζε να σιγοτραγουδάει ετοιμάζοντας τον δίσκο. Μάταιο να επιμείνω.

Αποφάσισα να τον αναζητήσω μόνη μου. Ήμουν σίγουρη πως κάποιος τον είχε μεταφέρει. Ο Μικρός Κύριος, σε αντίθεση με τα αγάλματα στο Αρχαιολογικό Μουσείο, δε συνήθιζε να απομακρύνεται πολύ από τη θέση του. Πάντα τον έβρισκα εύκολα.

Με τα πολλά, κατέβηκα στο υπόγειο. Κάτω από ένα ύφασμα μια μορφή σκεπασμένη. Στάθηκα για μια στιγμή αναποφάσιστη.

«Μικρέ Κύριε; Εδώ είσαι;»

Καμία απάντηση. Τράβηξα το ύφασμα αργά. Ήταν πράγματι εκείνος. Είχε κλειστά τα μάτια του. Έκανε πως κοιμόταν. Ήμουν σίγουρη πως προσποιούνταν. Από τα κλειστά μάτια του έτρεχαν δάκρυα. Τον λυπήθηκα. Στο κάτω κάτω, δεν ήταν παρά ένα παιδί.

«Μη φοβάσαι» του ψιθύρισα. Του έπιασα το χέρι. «Εδώ θα είσαι ασφαλής. Δε θα κινδυνεύσεις».

Εκείνος στην αρχή δεν είπε τίποτα. Αλλά μετά με τη γνώριμη παραπονιάρικη φωνή του είπε πως δεν τον ένοιαζε να ήταν εκείνος ασφαλής, να γλίτωνε τους βομβαρδισμούς, αν όλοι οι άλλοι ήταν να σκοτωθούν.

Προς μεγάλη μου έκπληξη, έδειχνε πως περισσότερο απ' όλους λυπόταν για τον Αντρέα, τον κηπουρό, που είχε πάει στον πόλεμο. Είχε δίκιο. Είχα ξεχάσει, αν είναι δυνατόν, πως είχαν καλέσει και τον Αντρέα με την επιστράτευση, στην αεροπορία.

«Είμαι σίγουρη πως ο Αντρέας θα τα καταφέρει. Μην ξεχνάς, είναι βουνίσιος, δυνατός άνθρωπος. Θα είναι μια χαρά πιλότος! Θα βομβαρδίσει τους εχθρούς» είπα χωρίς να πάρω ανάσα σχεδόν.

Εκείνος έδειχνε να μη με ακούει.

Μονολογούσε πως μόνο ο Αντρέας τού έλεγε ιστορίες για τα λουλούδια και τα δέντρα. Μόνο ο Αντρέας ήξερε να μιλάει στα λουλούδια λες και ήταν άνθρωποι κι ίσως μάλιστα να τους μιλούσε και περισσότερο απ' ό,τι μιλούσε στους ανθρώπους.

Δεν είχε άδικο. Ο Αντρέας είχε γεννηθεί σ' ένα ορεινό χωριό και αναστέναζε κάθε φορά που το θυμόταν. Από εκείνον είχαμε μάθει τι χρώμα έχει το φως της ανατολής, όταν ο ήλιος ανατέλλει από τη μια πλευρά της οροσειράς, και τι το φως της δύσης, όταν ο ήλιος δύει στην άλλη. Πως μυρίζει το χώμα θυμάρι και ρίγανη μετά τη βροχή, πως

επικοινωνούν μεταξύ τους τα λουλούδια. Πόσο σημαντικά είναι τα μυρμήγκια, τι καλό κάνουν τα πρωτοβρόχια κι οι ανοιξιάτικες μπόρες.

«Χαίρομαι που πέθανα μικρό παιδί και δεν αναγκάστηκα να πάω στον πόλεμο, γιατί σίγουρα αν ζούσα τώρα θα με είχαν επιστρατεύσει κι εμένα και δεν πα να καταγομαι από μεγαλοαστική οικογένεια, να είχα μεγαλώσει όπως και τα αδέρφια μου, η Πέρλα κι ο Διομήδης, με γαλλικά και μουσική και να μ' αρέσουν οι καλές τέχνες, θα ερχόταν κι εμένα η σειρά μου. Θα έπρεπε να πολεμήσω δίχως να το θέλω, όπως δεν το ήθελε κι ο Αντρέας, παρόλο που αγαπούσε το χωριό του. Για εκείνον ήταν το ομορφότερο μέρος στον κόσμο κι έλεγε πως πρέπει να μείνει ελεύθερο επειδή πολλά είχαν υποφέρει οι άνθρωποι εκεί και γιατί είναι σημαντικό πράγμα η ελευθερία. Όμως έλεγε πως ο πόλεμος είναι μαύρο πράγμα. Φοβόταν να πολεμήσει επειδή δεν του άρεσε να σκοτώνει και τώρα θα πρέπει να ρίχνει βόμβες και μπορεί οι βόμβες του να πέσουν πάνω σε σπίτια και να σκοτώσουν ανθρώπους που κοιμούνται, που ερωτεύονται, να σκοτώσουν παιδιά που παίζουν σε κήπους με κάποιο άγαλμα. Το ξέρω, βέβαια, πως πολλές φορές χρειάζεται να πολεμήσεις, είναι χρέος σου να υπερασπιστείς την πατρίδα σου, την ελευθερία της. Πως οι ναζί, αν τους αφήσουμε, θα βυθίσουν τον κόσμο στο σκοτάδι...»

Έκανε μια μεγάλη παύση. Απομείναμε για λίγο στη σιωπή. Τότε θυμήθηκα τον Γιάννη, τον άντρα της Μαρίκας, τη Μαρίκα, που έπλεκε κι έκλαιγε, τον Παύλο, τον γιο του κυρ Μίλτου, τον κυρ Μίλτο, που είχε πια συνέχεια κόκκινα μάτια, τα αρχαία που θα γίνονταν λάφυρα, την αγωνία στα μάτια των γονιών μου. Θυμήθηκα το σκοτεινό υπόγειο που μαζευόμασταν κάθε που χτυπούσαν οι σειρήνες. Θυμήθηκα τον γέρο στο καφενείο, τα μαύρα σύννεφα του πολέμου, το σκοτάδι της συσκοτίσης, τα πανό και τις αφίσες της ΕΟΝ, που σύστηναν σιωπή επειδή κι οι τοίχοι είχαν αυτιά. Δεν την άντεχα τη σιωπή.

«Μάλλον αυτός ο πόλεμος... ε, είναι μία από αυτές τις φορές που χρειάζεται να πολεμήσει κάποιος» μουρμούρισα αμήχανα.

Κι ο Μικρός Κύριος στην αρχή δεν είπε τίποτε και πίστεψα πως συμφωνούσε μαζί μου και πως τώρα επιτέλους θα μπορούσε να ηρεμήσει. Αλλά μετά με βλέμμα σκοτεινό γύρισε και με κοίταξε και με πολύ σίγουρη και σταθερή φωνή είπε:

«Ο πόλεμος είναι σκατά».

Δεν το είπε δυνατά, κι έτσι στην αρχή νόμισα πως δεν άκουσα καλά, η φράση εκείνη με κατέπληξε, και σίγουρα θα είχα γουρλώσει τα μάτια μου, αφού ο Μικρός Κύριος δε με είχε συνηθίσει να βρίζει. Πάντα μιλούσε πολύ ευγενικά, μπορεί και περισσότερο απ' ό,τι άρμοζε σε παιδί.

Προσπάθησα να τον συνεφέρω, να του πω πως προς το παρόν τα πράγματα δεν ήταν τόσο φοβερά. Όμως εκείνος μουρμούριζε «πόλεμος σκατά» ξανά και ξανά, με τέτοια προσήλωση, σαν να έλεγε ένα μυστικό ξόρκι με το οποίο ήθελε να ξορκίσει, τι άραγε; Τον φόβο του, την αγωνία του, τον ίδιο τον πόλεμο;

«Πόλεμος σκατά, πόλεμος σκατά, πόλεμος σκατά».

Τώρα το φώναζε, ούρλιαζε σχεδόν, κι από τα μάτια του έτρεχαν δάκρυα.

«Πόλεμος σκατά».

Κι εγώ είχα κλείσει τα αυτιά μου γιατί η φωνή του ήταν τόσο δυνατή, που μου τρυπούσε το μυαλό. Τον παρακαλούσα να σταματήσει τον Μικρό Κύριο, αλλά εκείνος όλο και πιο δυνατά έκλαιγε και φώναζε «πόλεμος σκατά» ξανά και ξανά κι εγώ δεν άντεξα, τον σκέπασα με εκείνο το ύφασμα βιαστικά, νομίζω πως του είπα συγγνώμη, μπορεί και να μην του το είπα, να ήθελα να του το πω, αλλά να μην πρόλαβα.

Έκλεισα την πόρτα πίσω μου χτυπώντας τη με δύναμη. Η φωνή και το κλάμα του ακούγονταν ακόμη, αλλά πλέον πιο σιγά. Τα έπνιγε το ύφασμα. Δεν άντεχα να τον σκέφτομαι μόνο του εκεί μέσα στο σκοτεινό υπόγειο, σκεπασμένο με το ύφασμα, να κλαίει απαρηγόρητος, η φωνή του μέσα στο μυαλό μου συνέχιζε, ξανά και ξανά, αδύνατον να σταματήσει, και το μυαλό μου

σχεδόν πονούσε από το κλάμα και τις φωνές του: «πόλεμος σκατά».

Κι άρχισα να τρέχω στον διάδρομο κι ανέβηκα τρέχοντας την ξύλινη σκάλα και πήγα τρέχοντας στο καθιστικό.

Ήξερα πως εκεί θα ήταν η νονά, μπορεί βέβαια οι επισκέπτες να μην είχαν φύγει ακόμη, μπορεί μάλιστα να είχαν έρθει κι οι γονείς μου, αλλά έτσι κι αλλιώς δεν ήθελα να πω τι μου είχε πει ο Μικρός Κύριος, ποτέ δε μαρτυρώ τι μου εκμυστηρεύονται οι φίλοι μου, ακόμα κι αν είναι μαρμάρινοι. Εγώ το μόνο που ήθελα ήταν να παρακαλέσω να μην τον αφήσουν μόνο του εκεί κάτω στο υπόγειο τον Μικρό Κύριο, θα του έκανε περισσότερο κακό, μπορεί ακόμα και να τρελαινόταν. Η πόρτα ήταν ανοιχτή κι άκουσα μια αντρική φωνή να λέει:

«Στο Μουσείο του Λούβρου και στο Βρετανικό τα έχουν μεταφέρει ήδη από καιρό τα εκθέματα. Εμάς ο χρόνος είναι εχθρός μας».

Στεκόμουν μπροστά στην πόρτα. Αυτός που μιλούσε ήταν ένας κύριος που μου φαινόταν γνωστός, αλλά δε θυμόμουν ποιος μπορεί να είναι, μπορεί και να ήταν ο μεγαλύτερος αδερφός της νονάς και αδερφός του Μικρού Κυρίου.

Η Πέρλα με κοίταξε ανήσυχη. Μου έκανε νόημα να πάω κοντά της. Όλοι με κοίταζαν.

«Αγγελίνα, τι συνέβη; Γιατί έκλαιγες;»

Δε θυμάμαι αν το σκέφτηκα απλώς να το πω και δεν τόλμησα. Δεν ξέρω αν το είπα πράγματι, αν το ψιθύρισα όσο πιο σιγά μπορούσα ή αν το ούρλιαξα:

«Πόλεμος σκατά! Πόλεμος σκατά! Πόλεμος σκατά!».

* * *

«Γιατί να πολεμούν οι άνθρωποι; Γιατί πρέπει να γίνονται πόλεμοι; Γιατί υπάρχει ο πόλεμος;» ρώτησε το κορίτσι με ειλικρινή απορία ένα ένα τα αγάλματα.

Εκείνη τη νύχτα κανένα τους δε μίλησε.

Παρέμειναν ακούνητα, αμίλητα, αγέλαστα.

* * *

Με το που έφυγαν οι γονείς μου από το σπίτι να πάνε στη δουλειά, δεν έχασα λεπτό. Ετοιμάστηκα όσο πιο γρήγορα μπορούσα κι έφυγα γραμμή για το σπίτι του Τίκο. Μπορεί να ήταν η σειρά του να φυλάξει τσίλιες έξω από το μουσείο, αλλά μετά τα όσα είχα δει να συμβαίνουν την προηγούμενη ημέρα στο μουσείο δεν είχα καμία διάθεση να μείνω σπίτι ή να πάω στη Μαρίκα ή, πολύ περισσότερο, να βγω στη γειτονιά με τα άλλα παι-

διά. Υποτίθεται πως τα πρωινά καθόμουν σπίτι ή βοηθούσα στο μαγαζί τον Τίκο και μετά έπαιρνα το όποιο πενιχρό φαγητό μου και πήγαινα στο σπίτι της Μαρίκας. Και μετά, λίγο πριν αρχίσει να σουρουπώνει, γυρνούσα σπίτι μας κι έπιανα να συγυρίσω και να διαβάσω κάποιο βιβλίο.

Στην πραγματικότητα όμως στις Μαρίκας είχα να πάω τρεις μέρες. Είχα περάσει και της είχα πει πως τη μια μέρα θα έμενα στον Τίκο και την επομένη θα πήγαινα στην νονά μου. Ψέματα φυσικά. Αλλά πια ήμουν τόσο περίεργη κι ανυπόμονη, που ούτε που με ένοιαζε αν θα μάθαιναν οι δικοί μου την αλήθεια. Ούτε αν θα μου έκαναν ερωτήσεις που θα έπρεπε να απαντήσω. Εκείνοι ακόμη να απαντήσουν στις δικές μου επανειλημμένες ερωτήσεις για το μουσείο.

Εμένα με ενδιέφερε να επιβεβαιώσω τις υποψίες μου. Σκεφτόμουν πως αν δεν είχα αρκετά στοιχεία θα μπορούσαν να τα αρνηθούν όλα, όσο και να επέμενα. Έπρεπε λοιπόν να μαζέψω όσο περισσότερα στοιχεία μπορούσα.

Γι' αυτό και με τον Τίκο μέρες τώρα είχαμε αρχίσει να φυλάμε τοίλιες έξω από το μουσείο, τη μια μέρα εκείνος, την άλλη εγώ. Δεν είχαμε συγκεκριμένη ώρα που μέναμε. Για όσο άντεχε ο καθένας μας. Θέλαμε να δούμε με τα ίδια μας τα μάτια αν πράγματι έφευγαν «λύτρα».

Την προηγούμενη ημέρα ήταν η δική μου σειρά. Είχα

κρυφτεί στη γνωστή μας κρυψώνα ανάμεσα στους θάμνους. Από εκεί μπορούσα να βλέπω τόσο την κύρια όσο και την πλαϊνή είσοδο. Ετοιμαζόμουν να βγάλω το βιβλίο μου να διαβάσω. Δε θα άντεχα για πολύ. Είχε πάρα πολύ κρύο. Κι έτσι θα σηκωνόμουν και θα άρχιζα να κάνω βόλτες σε απόσταση, απ' την οποία ναι μεν δε θα γινόμουν αντιληπτή, αλλά παράλληλα δε θα έχανα οπτική επαφή με τα σημεία που ήθελα. Θα βημάτιζα για ώρα νευρικά. Κι έπειτα θα ξανακρυβόμουν. Θα έτρωγα λίγες σταφίδες και καρύδια που είχα στην τσέπη μου. Κι έπειτα θα ξανασηκωνόμουν. Θα έκανα μια βόλτα τριγύρω και θα ξαναπήγαινα. Κι έπειτα θα βαριόμουν και θα έφευγα. Όπως είχα κάνει και τις άλλες δυο φορές που είχα πάει. Δεν πρόλαβα να κάνω τίποτα απ' όλα αυτά αυτή τη φορά.

Ήταν ακόμη πολύ πρωί κι οι περαστικοί ήταν ελάχιστοι. Όσοι ήταν να πάνε στις πρωινές δουλειές τους είχαν ήδη πάει. Στο πλάι του μουσείου εμφανίστηκε ένα φορτηγό. Η καρότσα του σκεπασμένη. Πλησίασε αργά προς την είσοδο. Σταμάτησε. Ο οδηγός κατέβηκε. Χτύπησε την πόρτα. Ελάχιστη ώρα αργότερα στην είσοδο του μουσείου εμφανίστηκε ο κύριος Μίλτος. Πίσω του τέσσερις εργάτες. Πήγαν προς την καρότσα κι έπειτα ξαναμπήκαν μέσα στο κτίριο. Τον έναν τον αναγνώρισα, τους άλλους όχι.

Για ώρα τούς παρακολουθούσα αμίλητη κι ακίνητη σχεδόν να κουβαλάνε προσεκτικά μεγάλα ξύλινα κιβώτια,

παρόμοια με αυτά που είχα δει μέσα στο μουσείο, και να τα βάζουν στο φορτηγό. Στη συνέχεια ήρθε κι άλλο φορτηγό κι έγινε ακριβώς το ίδιο. Μόλις φορτώθηκε και το δεύτερο, ένας αρχαιολόγος –ήμουν σίγουρη πως ήταν αρχαιολόγος αφού τον είχα ξαναδεί αρκετές φορές στο μουσείο, παρόλο που δεν ήξερα το όνομά του– και κάποιος άλλος –ένας ηλικιωμένος κύριος με πολύ σοβαρό ύφος που δεν αναγνώρισα– κι ένας υπάλληλος του μουσείου –αυτόν τον αναγνώρισα– κατευθύνθηκαν προς ένα αυτοκίνητο. Οι εργάτες μπήκαν στα φορτηγά και αμέσως μετά και τα τρία οχήματα ξεκίνησαν το ένα πίσω από το άλλο. Πέρασαν από μπροστά μου και βγήκαν στην Πατησίων. Μπροστά τα φορτηγά και τελευταίο το αυτοκίνητο. Τα έβλεπα να προχωράνε κι ένιωσα το στομάχι μου να σφίγγεται. Ήταν σίγουρα κι από την πείνα. Μόνο λίγες σταφίδες είχα φάει απ' το πρωί.

Ήταν μάταιο να τρέξω να ρωτήσω τον κύριο Μίλτο αν πράγματι τα κιβώτια είχαν αρχαία και, αν είχαν, πού τα πήγαιναν· δε θα μου απαντούσε. Με σφιγμένο το στομάχι και τις γροθιές και με τα μάτια έτοιμα να τρέξουν δάκρυα, άρχισα να τρέχω λες και με κυνηγούσαν προς το καφενείο. Ευτυχώς, ο Τίκο ήταν εκεί. Του τα αφηγήθηκα όλα κι εκείνος μου έδωσε να φάω μια λεπτούτσικη φέτα με λίγο ταχίνι πασπαλισμένη με ελάχιστους κόκκους ζάχαρης. Κοιτούσα τους κόκκους ζάχαρης. Έλαμπαν

σαν κρυσταλλάκια ή σαν τα δάκρυα στην άκρη των ματιών μου.

«Έλα τώρα. Δες την καλή πλευρά».

Τον κοίταξα με απορία.

«Αν ισχύει πως αποφάσισαν να τα δώσουν ως λάφυρα, τότε θα πει πως ο πόλεμος μπορεί και να τελειώσει σύντομα».

Μου έκλεισε το μάτι συνωμοτικά.

Ένωσα το στομάχι μου να σφίγγεται. Φυσικά κι ήθελα να τελειώσει ο πόλεμος. Παρ' όλα αυτά η ιδέα των λύτρων που έπρεπε να πληρώσουμε δε με ενθουσίαζε. Το αντίθετο μάλιστα. Με έκανε να νιώθω απίστευτα δυστυχισμένη. Και μάλλον ήταν ευδιάκριτο στο πρόσωπό μου.

«Μην κάνεις έτσι. Πού ξέρεις... Στο κάτω κάτω, όταν τελειώσει ο πόλεμος και νικηθούν οι φασίστες, θα τα πάρουμε πάλι πίσω» είπε εκείνος.

Προσπαθούσε να με ηρεμήσει. Έτρωγα το ψωμί μπουκιά μπουκιά και κριτσάνιζα στα δόντια μου τα κρυσταλλάκια ζάχαρης νοτισμένα από τα δάκρυα. Μετά ο Τίκο είπε πως έπρεπε να φύγει, να πάει κάπου που είχε μια δουλειά. Παραξενεύτηκα, αλλά δε ρώτησα τίποτα. Είχα αποφασίσει να βυθιστώ στη θλίψη μου για το υπόλοιπο της μέρας.

Το βράδυ, ως συνήθως, οι γονείς μου ήρθαν πολύ αργά. Κατάκοποι κι οι δυο. Ένωθα τη γλώσσα μου να με γαργαλάει να ρωτήσω για όσα είχα δει· δεν είπα τίποτα. Η κού-

ραση ήταν ολοφάνερη στα πρόσωπά τους. Κοιμήθηκα νωρίς με την ευχή να ονειρευτώ τα αγάλματα. Είχα τόσο καιρό να τα δω. Και το όνειρο ήταν καλύτερο από το τίποτα. Όμως δεν τα ονειρεύτηκα. Όχι εκείνη τη νύχτα τουλάχιστον.

* * *

«Ονειρεύονται τα αγάλματα;» ρώτησε το κορίτσι.

Το μικρό λιοντάρι γέλασε. Κι ήταν το γέλιο του σαν βρυχηθμός. Αλλά το κορίτσι επέμεινε.

«Τα κρύα απόβραδα ονειρεύομαι μια δυνατή φωτιά» είπε εκείνος ο άντρας που άλλοτε κρατούσε στο χέρι του μια τρίαينا ή έναν κεραυνό.

«Τα ανοιξιάτικα βράδια ονειρεύομαι λιβάδια με παπαρούνες» τραγούδησε η Σειρήνα.

«Τις καλοκαιριάτικες νύχτες ονειρεύομαι πλοία στη θάλασσα και πυγολαμπίδες» μουρμούρισε το μικρό αγόρι και πρόσθεσε: «Το φθινόπωρο, ειδικά τις μέρες με ψιλόβροχο, ονειρεύομαι πως οι τοίχοι όλοι πέφτουν κι εμείς τρέχουμε, πηδάμε πάνω από μάντρες και σπίντια, πάνω από ποτάμια και λίμνες. Καλπάζουμε με τόση ορμή, που τρέχουμε στον ουρανό. Καλπάζοντας ελεύθεροι μέχρι την άκρη του κόσμου και μετά πάλι πίσω. Και τρέχουμε, τρέχουμε ελεύθεροι για πάντα».

Το κορίτσι κούνησε συμφωνώντας το κεφάλι του.

Η αλήθεια είναι πως πολλές φορές σκεφτόταν πως εκείνο το αγόρι πάνω στο άλογο της φαινόταν πολύ θλιμμένο. Σαν να ήταν φυλακισμένο. Της φάνηκε πως εκείνο το αγόρι με το άλογό του μπορεί και να ήταν τα πιο φυλακισμένα πλάσματα του κόσμου.

Εκείνο το βράδυ ονειρεύτηκαν πως έτρεχαν όλοι μαζί ελεύθεροι.

* * *

Είχα χτυπήσει την πόρτα του σπιτιού τους ήδη αρκετές φορές. Το σπίτι του Τίκο βρισκόταν μερικά τετράγωνα μακριά από το δικό μας. Δυο κάμαρες όλες κι όλες σε μια αυλή με τρία σπίτια λίγο πολύ ανάλογα. Όλα έβλεπαν στην αυλή. Στην αυλή έμπαινες από μια ψηλή σιδερένια πόρτα που ήταν πάντα μισάνοιχτη. Μπαίνοντας στα δεξιά βρισκόταν ένα γέρικο σκυλί, ο Λούης, που σχεδόν πάντα λαγοκοιμόταν. Όταν σε έπαιρνε είδηση, γάβγιζε μια φορά, επειδή σε αναγνώριζε, κουνούσε την ουρά του χαρούμενα και σηκωνόταν να τον χαϊδέψεις. Σε μύριζε και μετά ξαναξάπλωνε. Εκείνη τη μέρα ούτε που κουνήθηκε. Απλώς μισάνοιξε το ένα του μάτι και ξανακοιμήθηκε.

Ήταν νωρίς ακόμη. Μόλις πριν από λίγο είχε χαράξει. Παρ' όλα αυτά ο Τίκο θα έπρεπε να είχε σηκωθεί. Το είχαμε συμφωνήσει από την προηγούμενη πως θα πηγαίναμε μαζί.

«Δεν είναι κανείς μέσα. Άδικο χτυπάς».

Η Λίλα, η γειτόνισσα του Τίκο, είχε βγει στο κατώφλι της. Έκατσε σε μια καρέκλα, που είχε βγάλει από το σπίτι, καταμεσής της αυλής, δίπλα σε κάτι τενεκέδες με ξεραμένους βασιλικούς και καχεκτικά χρυσάνθεμα. Έριξε πίσω το κεφάλι και κοίταξε τον ουρανό με μισόκλειστα μάτια κι άρχισε να σιγοτραγουδάει. Απόρησα που δεν είχε φύγει ακόμη. Η Λίλα τις μέρες δούλευε πωλήτρια σε ένα κατάστημα και τα βράδια ονειρευόταν πως ήταν τραγουδίστρια. Είχε πολύ ωραία φωνή. Την είχα ακούσει να τραγουδάει. Γιόρταζε ο πατέρας του Τίκο, και η αδερφή του είχε μαγειρέψει να φάνε στην αυλή μαζί με λίγους συγγενείς και φίλους. Εκείνη είχε παρακαλέσει τη Λίλα να τραγουδήσει. Κι εκείνη τραγούδησε. Ξανά και ξανά. Κι ήταν γλυκιά η βραδιά. Και μύριζε το τραγούδι της νυχτολούλουδο.

Τώρα το τραγούδι της μύριζε ξεραμένο βασιλικό. Τα μάτια της πρησμένα, με μαύρες σακούλες από κάτω. Παρέμενε όμορφη όμως. Είχε το προνόμιο να διατηρεί τη γήινη ομορφιά της ακόμα κι έτσι όπως ήταν· ατημέλητη κι αχτένιστη, με το παλτό πάνω από τη ρόμπα της. Δεν ήταν μόνο από τον ύπνο. Όσο την κοιτούσα τόσο αμφέβαλλα αν είχε πράγματι κοιμηθεί έστω κι ελάχιστα. Πιθανότατα έκλαιγε όλη τη νύχτα. Μπορούσα να το αναγνωρίσω· τα μάτια που έχουν κλάψει πολύ είναι πάντα αλλιώς. Το βλέμμα τους... Σαν καθρέφτης που έσπασε σε χίλια κομμάτια.

Κι ο Τίκο είχε πριν από έναν χρόνο μαύρα από το κλάμα μάτια κι αλλόκοτο, πένθιμο βλέμμα. Για πολλές μέρες. Τότε που είχε πεθάνει η αδερφή του, η Σμαράγδα. Μαύρα, όπως το πένθος που φορούσε στο μανίκι του.

«Εκλαιγες πολύ, ε;» τον ρώτησα όταν τον πρωτόδα μετά την κηδεία.

Σε αντίθεση με τον Τίκο, δεν είχε πεθάνει ποτέ κανένας δικός μου. Φανταζόμουν πως όταν σου συμβαίνει κάτι τέτοιο, όταν δηλαδή πεθαίνει κάποιος που αγαπάς πολύ, θα πρέπει να κλαις και να κλαις και να κλαις, μέχρι που όλη η θλίψη κι ο πόνος ο αβάσταχτος να βγουν από την ψυχή σου. Αλλιώς η ψυχή σου δε θα ηρεμήσει ποτέ κι ο πόνος κι η θλίψη θα μπορούν να σε μεταμορφώσουν στον πιο σκληρό άνθρωπο του κόσμου. Ο Τίκο αγαπούσε πολύ την αδερφή του, όπως κι εκείνη τον αγαπούσε. Όλοι το ήξεραν. Όταν είχε πεθάνει η μάνα τους, ο Τίκο ήταν τεσσάρων χρονών παιδάκι. Η αδερφή του η Σμαράγδα ήταν οχτώ χρονών το πολύ. Εκείνη τον φρόντιζε από τότε. Τον πρόσεχε, τον μάλωνε, τον αγκάλιαζε, τον κυνηγούσε να του τις βρέξει. Εκείνη τον προστάτευε κι από τα παλιόπαιδα της γειτονιάς που τον κορόιδευαν.

Όταν μεγάλωσε λίγο, ο Τίκο δεν ήθελε. Έλεγε πως ήταν άντρας πια. Αλλά εκείνη συνέχιζε να τον προσέχει, να τον φροντίζει, να τον μαλώνει, να τον αγκαλιάζει – στα κρυ-

φά. Τον αγαπούσε διπλά, έλεγε· τον αγαπούσε μια φορά σαν αδερφή και μια σαν μάνα. Αλλά η Σμαράγδα αρρώστησε βαριά. Από πνευμονία. Δεν πρόλαβαν, είπαν οι γιατροί στο νοσοκομείο που την πήγαν· έπρεπε να είχαν πάει νωρίτερα. Και πέθανε η Σμαράγδα. Κι ο Τίκο έκλαψε όπως δεν είχε κλάψει ποτέ στη ζωή του. Κι όλοι τους λυπούνταν και τον πατέρα του και πιο πολύ τον Τίκο. Για καιρό, ακόμα και τα παλιόπαιδα της γειτονιάς του είχαν σταματήσει να τον πειράζουν. Εκείνος δεν το παραδέχτηκε ποτέ ότι έκλαιγε. Κι εγώ αναζητούσα διακριτικά τα μάτια του πίσω από τα χοντρά μυωπικά γυαλιά του. Αλλά εκείνος με καταλάβαινε.

«Αν δεν πάψεις να με κοιτάς κάθε φορά έτσι, θα σταματήσω να σου μιλάω» μου είχε πει.

«Μα είμαι φίλη σου...»

«Δε θέλω να με λυπούνται» είχε φωνάξει θυμωμένα κι είχε φύγει, αφήνοντάς με σύξυλη.

Δεν τον λυπόμουν. Δηλαδή τον λυπόμουν. Και λυπόμουν και τη Σμαράγδα. Επειδή ήταν καλή, επειδή είχε όμορφα μαύρα σγουρά μαλλιά και μαύρα παιχνιδιάρικα μάτια. Επειδή ήταν πάντα χαμογελαστή κι έλεγε πως κάποτε θα παντρευόταν έναν καλό κι έξυπνο άντρα, που θα ήταν και λίγο πρίγκιπας. Και τότε θα μας έπαιρνε μαζί της με τον Τίκο και θα τρώγαμε κάθε μέρα σοκολάτες και θα πηγαίναμε βόλτα με το αμάξι στη θάλασσα κι εκεί θα

μπαίναμε σε ένα πλοίο και θα πηγαίναμε ταξίδι να γνωρίσουμε τον κόσμο. Λυπόμουν επειδή ήταν καλή η Σμαράγδα κι ήταν άδικο που πέθανε, λυπόμουν επειδή αγάπούσε τον Τίκο κι ο Τίκο δε θα είχε πια αδερφή. Ήλπιζα για εκείνον να μη σταματούσε να κλαίει μέχρι να μερέψει ο πόνος του, δεν ήθελα να γίνει σκληρός και πέτρινος σαν τη Νιόβη.

Αλλά δεν του το είπα. Ποτέ. Άραγε η Λίλα έκλαιγε όλο το βράδυ; Της είχαν μερέψει η στεναχώρια κι ο πόνος; Ή μήπως κι αυτή κινδύνευε να πετρώσει;

Άναψε τσιγάρο και χαμογελώντας μου εγκάρδια είπε: «Ηρθες να πάρεις τον φιλαράκο σου, ε;».

Έγνεψα καταφατικά.

«Καλό παιδί. Βασανισμένο. Τον αγαπάς; Να τον αγαπάς. Το αξίζει».

Την κοίταξα έκπληκτη. Δεν περίμενα ν' ακούσω κάτι τέτοιο. Εκείνη ξέσπασε σε ένα γέλιο δυνατό κι αβίαστο. Γάργαρο σαν νερό που τρέχει.

«Παρ' όλα αυτά να τα προσέχεις τα αγόρια. Μπορεί να σου τσακίσουν την καρδιά».

Το είπε με σιγουριά. Και μετά άρχισε να τραγουδάει και πάλι. Κι ήταν το τραγούδι της θλιμμένο.

«Θα ξανάρθεις, δεν μπορεί παρά μια μέρα να ξανάρθεις, όσα χρόνια κι αν περάσουν θα ξανάρθεις» έλεγαν τα λόγια του τραγουδιού.

Κάποιο... αγόρι θα είχε μάλλον τσακίσει και τη δική της καρδιά. Γι' αυτό και ήταν λυπημένη. Οι άνθρωποι συνέχιζαν να ερωτεύονται παρόλο που ήταν πόλεμος. Και φυσικά έκλαιγαν. Ίσως ακόμα περισσότερο τώρα.

* * *

«Κι έκλαιγε η Νιόβη, έκλαιγε μέρα και νύχτα. Αδύνατον να στερέψουν τα δάκρυά της. Ο πόνος για τα παιδιά που έχασε της ξέσχιζε τα σωθικά. Ήταν ολόκληρη ένας πόνος. Τίποτε άλλο. Δεν έβλεπε, δεν άκουγε, δε μιλούσε, δεν αισθανόταν. Δεν ήταν άνθρωπος πια, αλλά μια πέτρα με ανθρώπινη μορφή. Δεν μπορείς να ζήσεις πια σαν άνθρωπος όταν πονάς τόσο πολύ».

Η Σφίγγα μιλούσε ήρεμα και σοβαρά. Μετά σώπασε.

«Κάποιοι είπαν πως την έκαναν οι θεοί πέτρα, επειδή τη λυπήθηκαν. Να πάψει να βασανίζεται» είπε ο γίγαντας.

«Τώρα σε βράχια κάπου, ανάμεσα σε απάτητα φαράγγια, στη Σίπυλο, που λεν πως διάλεξαν οι αθάνατες νεράιδες να 'χουν λημέρι, και χορεύουνε στον Αχελώο τρογύρα, κλωσάει τους πόνους τους θεόσταλτους, κι ας έχει γίνει πέτρα».¹

Τα λόγια της μικρής νύμφης έμοιαζαν με τραγούδι.

«Και μετά; Τι έγινε μετά στη Νιόβη; Στέκεται ακόμη πετρωμένη;»

1. Ομήρου *Ιλιάδα*, Ραψωδία Ω, στίχ. 614-617, μετάφραση: Ν. Καζαντζάκη – Ι. Θ. Κακριδή.

Το κορίτσι είχε ανοίξει τα μάτια του όλο ενδιαφέρον.

«Ναι. Εκεί στέκεται μέχρι τις μέρες μας» είπε το μικρό αγόρι με την κάπα στους ώμους κι ένα σκυλάκι αγκαλιά, εκείνο που οι άλλοι έλεγαν προσφυγάκι.

Το κορίτσι ήξερε πως κι εκείνο το αγόρι είχε έρθει από τα μέρη που ήταν κι η μητέρα της. Μετά τον πόλεμο. Την καταστροφή.

«Η τουλάχιστον μέχρι τότε που έφυγα εγώ από εκείνα τα μέρη. Δεν ξέρω πια» συμπλήρωσε το προσφυγάκι μελαγχολικό.

Μελαγχολικό ήταν και το κορίτσι. Ο φίλος της που δεν είχε μάνα δε θα είχε πια ούτε αδερφή να τον φροντίζει. Κι άρχισε να κλαίει. Να κλαίει επειδή λυπόταν κι η ίδια για την κοπέλα, για τη Σμαράγδα, που πέθανε τόσο νέα.

«Κι η Ηγησώ νέα είχε πεθάνει. Πάνω στον τάφο της με σμίλεψαν κι εμένα. Τη δική της μορφή έχω» είπε μελαγχολικά μια νέα γυναίκα με καλύπτρα στα μαλλιά.

«Κάποιοι είπαν πως πέθανα από έρωτα».

Το κορίτσι περίμενε να της πει αν πράγματι είχε πεθάνει από έρωτα. Όμως η Ηγησώ δεν ξαναμίλησε.

Εκείνη τη νύχτα ήταν όλοι τους θλιμμένοι. Κάπου κάπου μάλιστα έκλαιγαν.

Ακόμα και τα αγάλματα, τις νύχτες, κλαίνε σιωπηλά για ό,τι αγάπησαν πολύ και το 'χασαν για πάντα.

Απέξω ακούστηκε το χαρακτηριστικό σφύριγμα του Τίκο. Αποχαιρέτησα τη Λίλα, αλλά εκείνη δε μου έδωσε καμιά σημασία. Με μισόκλειστα μάτια συνέχισε να τραγουδάει «Θα ξανάρθεις, δεν μπορεί παρά μια μέρα να ξανάρθεις» κοιτάζοντας τα σύννεφα.

Έξω στον δρόμο μαζί με τον Τίκο με περίμενε μια έκπληξη. Ένα ποδήλατο.

«Δικό σου είναι;»

«Για σήμερα ναι. Σκέφτηκα πως μπορεί να μας φανεί χρήσιμο».

«Πού το βρήκες;»

Απάντησε αόριστα κάτι για τον γιο του τσαγκάρη, κάτι για μια χάρη που του χρωστούσε, με κάτι μισόλογα που δεν κατάλαβα. Με εκνεύριζε όταν το έπαιζε έτσι μυστηριώδης. Δεν είχαμε χρόνο όμως να μαλώσουμε. Έπρεπε να πάμε όσο πιο γρήγορα γινόταν στο μουσείο αν θέλαμε να επιβεβαιώσουμε τα όσα είχαμε δει την προηγούμενη ημέρα. Μέσα μου ευχόμουν βέβαια να μη γινόταν κάτι τέτοιο. Ήλπιζα να διαψευστώ. Να μη χρειαζόταν να δώσουν λύτρα όλα όσα είχε μέσα το μουσείο.

«Με το ποδήλατο θα πάμε δηλαδή;»

«Ε, γιατί το πήρα, για μόστρα;»

Ως τότε είχα ανέβει τρεις τέσσερις φορές σε ποδήλατο. Είχα ζητήσει από τη νονά αν μπορούσε κάποια στιγμή να μου πάρει ένα ως δώρο, αλλά είχε πεταχτεί η μητέρα λέγο-

ντας πως δεν ήταν ό,τι καλύτερο για μια κοπέλα να οδηγεί ποδήλατο. Ήξερα πως ο λόγος ήταν άλλος. Το καταραμένο μου χέρι. Ούτε εγώ με πολυεμπιστευόμουν, να πω την αλήθεια. Όμως δεν έλεγα όχι σε κάθε ευκαιρία για βόλτα με ποδήλατο. Έστω κι αν ο οδηγός του δεν ήταν κάνας... ανοιχτομάτης.

Ο Τίκο όμως αποδείχτηκε εξαιρετος οδηγός. Καθισμένη μπροστά του στο σίδερο του ποδηλάτου ξέχασα για λίγο την αγωνία μου κι αφέθηκα να απολαύσω τη διαδρομή. Έτσι κι αλλιώς ήταν μικρή. Τα σπίτια μας ήταν κοντά στο μουσείο. Το δικό μας επειδή οι γονείς μου δούλευαν εκεί. Πολλοί από τους τεχνίτες ή τους φύλακες έμεναν σε ακόμα πιο κοντινά σπίτια στην πίσω πλευρά του, στην οδό Μπουμπουλίνας.

Φτάνοντας στο μουσείο, τα δύο φορτηγά ήταν και πάλι εκεί, έτοιμα να ξεκινήσουν. Ήταν ολοφάνερο. Ο Τίκο σταμάτησε στην απέναντι μεριά. Παρατηρούσαμε από μακριά. Όπως και την προηγούμενη ημέρα, κάποιοι βγήκαν από το μουσείο και μπήκαν σε ένα αυτοκίνητο. Από εκείνη την απόσταση δεν μπορούσα να καταλάβω ποιοι ήταν. Αμέσως μετά τα φορτηγά και πίσω το αυτοκίνητο ξεκίνησαν. Πέρασαν σχεδόν από μπροστά μας.

«Πάλι τα ίδια» μουρμούρισα. Ο Τίκο με κοίταξε όλο νόημα.

«Κρατιέσαι καλά, έτσι;»

Στην αρχή δεν κατάλαβα.

Λίγα λεπτά αργότερα όμως βρεθήκαμε να ακολουθούμε την πομπή, που για καλή μας τύχη δεν πήγαινε γρήγορα, έτσι κι αλλιώς. Ο Τίκο, φυσικά, φρόντιζε να κρατάει αρκετή απόσταση για να μην καταλάβουν πως τους ακολουθούσαμε.

«Μα δεν καταλαβαίνω. Αν πάνε...»

«Αυτό θέλουμε να μάθουμε... Πού πάνε. Έτσι δεν είναι;»

«Κι αν δηλαδή τα πάνε κατευθείαν στην Ιταλία ή στη Γερμανία, εμείς θα πάμε μαζί τους;»

Ο Τίκο γέλασε δυνατά.

«Στην Ιταλία ήθελα πάντα να πάω, πάντως. Λένε πως έχουν ωραίες μακαρονάδες».

Γέλασα κι εγώ. Ο κρύος αέρας που με χτυπούσε στο πρόσωπο ήταν αναζωογονητικός. Μου άρεσε που ακουμπούσα στο στήθος του Τίκο. Με έκανε να νιώθω ασφάλεια. Μου άρεσε που ένιωθα την αναπνοή του να γαργαλάει το αυτί μου. Μου θύμιζε τότε που ήμασταν μικρά και με γαργαλούσε με φτερά και φύλλα. Χαμογελούσα. Η Αθήνα είχε αρχίσει να ξυπνάει για τα καλά. Στην οδό Αθηνάς τα περισσότερα μαγαζιά ανοιχτά. Οι αχτίδες του ήλιου κατάφερναν να τρυπάνε τα χειμωνιάτικα σύννεφα και να φωτίζουν κτίρια, βιτρίνες, πρόσωπα. Στην οδό Ερμού προς το Θησείο ο δρόμος ήταν ελαφρά κατηφορικός κι ο Τίκο έκανε πολύ λίγο πετάλι. Πηγαίναμε με τη φόρα που είχαμε.

Φαντάστηκα να διασχίζουμε με το ποδήλατο κάμπους, βουνά, πεδιάδες κι έπειτα πάνω από τη θάλασσα το ποδήλατο να βγάζει φτερά, να πετάει, δίπλα σε βομβαρδιστικά, κι οι Ιταλοί πιλότοι να μας κοιτάνε σαν χαζοί κι εμείς να φωνάζουμε «πάτσε», δηλαδή όπως λένε την «ειρήνη» στα ιταλικά, κι εκείνοι να μας ακολουθούν και να χορεύουν με τα αεροπλάνα τους στον ουρανό, ξεχνώντας τις βόμβες και τον πόλεμο.

Ο Τίκο άρχισε να κουράζεται. Είχαμε πια φτάσει στο Θησείο. Ο δρόμος στην Αποστόλου Παύλου ήταν ανηφορικός. Η αυτοκινητοπομπή προπορευόταν αρκετά και φοβόμουν μην τους χάσουμε τώρα στο τέλος.

«Άσε με μένα» είπα.

Εκείνος χαμογέλασε συγκαταβατικά.

Σταματήσαμε στα γρήγορα ν' αλλάξουμε. Δεν ήξερα αν θα τα κατάφερνα να κρατήσω σταθερό το τιμόνι με ενάμισι χέρι. Εκείνος όμως με εμπιστευόταν. Ήμουν άλλωστε ξεκούραστη σε σχέση μ' εκείνον. Κι έπρεπε να τα καταφέρω. Έβαλε το δεξί του χέρι κι έπιασε το τιμόνι. Κι εγώ έβαλα το χέρι μου πάνω στο δικό του, προέκταση του τιμονιού που μπορούσα να χειριστώ καλύτερα. Κι οι δυο μαζί τα καταφέραμε για λίγο ακόμα. Όμως ήμασταν ήδη αρκετά πίσω από τα αυτοκίνητα. Ίσα που τα βλέπαμε στη στροφή στην ανηφόρα της Αποστόλου Παύλου. Ο δρόμος συνέχιζε ανηφορικός για ώρα κι εμείς ήμασταν

δυο και κουρασμένοι πάνω σε ένα ποδήλατο· αδύνατον να τους φτάσουμε. Δεν είχα τη δύναμη ή την αντοχή.

«Θα τους χάσουμε» είπα απογοητευμένη, παραδεχόμενη την ήττα μας.

Ο Τίκο απτόητος. Κατεβήκαμε από το ποδήλατο. Το έπιασε από το τιμόνι κι εγώ το έσπρωχνα από πίσω να τον βοηθάω. Περπατούσαμε όσο πιο γρήγορα μπορούσαμε. Άκουγα την αναπνοή μου λαχανιασμένη μέσα στ' αυτιά μου. Φτάσαμε στο πλάτωμα. Αριστερά μας η Ακρόπολη. Δεξιά το δάσος με το εκκλησάκι του Λουμπαρδιάρη. Ψυχή τριγύρω. Ούτε τα αυτοκίνητα φαίνονταν πουθενά. Αν είχαν προχωρήσει προς τα κάτω, είχαν ήδη απομακρυνθεί πολύ. Και ποιος ξέρει μετά αν είχαν στρίψει προς Κουκάκι. Πήγα να πω κάτι, αλλά ο Τίκο με το δάχτυλο μπροστά στο στόμα μού έκανε νόημα να σωπάσω. Δεξιά μας κάτω από τις λιγοστές αχτίδες του ήλιου ένα αραιό σύννεφο σκόνης. Αν έστηνες αυτί, μπορούσες ν' ακούσεις κάπου στο βάθος τον ήχο μηχανής. Σίγουρα από αυτοκίνητο. Τα μάτια μας έλαμψαν όλο ελπίδα. Ήμασταν αποφασισμένοι να μην τα παρατήσουμε. Δεν είπαμε τίποτα. Στρίψαμε δεξιά προς τον λόφο της Πινύκας. Περπατούσαμε αργά και προσεκτικά ανάμεσα στα δέντρα. Ήταν δύσκολο. Είχαμε και το ποδήλατο μαζί. Καλύτερα να το ξεφορτωνόμασταν για λίγο. Κοιτάξαμε γύρω μας. Δεν υπήρχε κανείς. Κάτι πυκνοί θάμνοι πρόσφεραν καλή

κρυψώνα. Το ξαπλώσαμε στο έδαφος ανάμεσα στους θάμνους. Για καλό και για κακό ρίξαμε χώμα πάνω του, κουβαλήσαμε σπασμένα κλαδιά πεύκων και το σκεπάσαμε ακόμα καλύτερα. Δεν ξεχώριζε καθόλου. Δε διακινδυνεύαμε να μας το κλέψουν. Αλλά ήταν αδύνατον να προχωρήσουμε με αυτό. Δεν έπρεπε να γίνουμε αντιληπτοί.

Στο χωμάτινο μονοπάτι ίχνη από χοντρά λάστιχα πήγαιναν αριστερά προς τα πάνω. Άρα θα ήταν ασφαλής επιλογή να προχωράμε δίπλα στο χωμάτινο ανηφορικό μονοπάτι για όση ώρα συνέχιζε. Μετά χάσαμε τα ίχνη. Δεν είχαμε ιδέα αν πράγματι είχαν πάει προς τα εκεί. Σκαρφαλώναμε πάνω στους βράχους, προχωρούσαμε ανάμεσα σε πουρνάρια, κρυβόμασταν πίσω από θάμνους και δέντρα. Περιπλανηθήκαμε για ώρα. Ούτε που ξέρω πόση. Απογοητευμένοι, ήμασταν έτοιμοι να τα εγκαταλείψουμε. Από κάπου ακούστηκαν φωνές. Προχωρήσαμε προσεκτικά προς εκείνη την πλευρά. Τότε τους είδαμε. Ήμασταν σε αρκετά μεγάλη απόσταση, αλλά από εκείνο το σημείο είχαμε καλή ορατότητα.

Κάποιοι εργάτες ξεφόρτωναν τα τελευταία κιβώτια. Στους βράχους απέναντι μπορούσαμε να ξεχωρίσουμε τρία ανοίγματα, σαν πόρτες μεγάλα, τρεις σπηλιές. Οι άντρες έβαζαν εκεί μέσα τα κιβώτια που ξεφόρτωναν. Δυο αρχαιολόγοι και κάποιοι άλλοι παρακολουθούσαν.

«Τελικά, δε χρειάστηκε να πάμε ως την Ιταλία, κορι-

τσάκι. Μόνο ως τη φυλακή του Σωκράτη» μουρμούρισε ο Τίκο, κλείνοντάς μου συνωμοτικά το μάτι.

«Δηλαδή τι; Τα φέρνουν εδώ;» μουρμούρισα. «Γιατί;»
Σήκωσε ανήξερους τους ώμους.

«Μπορεί και για να τα κρύψουν. Ή μπορεί και να έχουν συμφωνήσει να τα μεταφέρουν εδώ για να τα παραδώσουν. Μυστικά απ' όλους τους άλλους».

Προτίμησα να πιστέψω την πρώτη εκδοχή. Αλλά σ' όλη τη διαδρομή του γυρισμού σκεφτόμουν τη δεύτερη.

* * *

«Παίζουμε κρυπτίδα;»

Το προσφυγάκι ήταν ανήσυχος εκείνη τη μέρα. Ακόμα και το σκυλάκι του γάβγιζε συνέχεια.

Όλοι συμφώνησαν χαρούμενοι. Το κορίτσι κοίταξε απορημένο. Δεν είχε ιδέα τι του έλεγαν.

«Θα κλείσεις τα μάτια σου κι εμείς θα τρέξουμε να κρυφτούμε. Όταν τα ανοίξεις, θα πρέπει να ψάξεις να μας βρεις» πετάχτηκε ένα άλλο μικρό αγόρι.

Δίπλα του το παπάκι έκρωξε σαν να συμφωνούσε.

«Κι όταν μας βρίσκεις, θα πρέπει να τρέχεις γρήγορα πάλι στη θέση σου».

Το αγόρι με το λιονταροτόμαρο στην πλάτη χοροπηδούσε ενθουσιασμένο.

Στο κορίτσι άρεσε να παίζει κρυφτό ή αλλιώς κρυπτίδα.

Όπως άρεσε και σε όλα σχεδόν τα αγάλματα, μικρά και μεγάλα. Ήταν τις νύχτες που ακόμα και ο νυχτοφύλακας άφηνε το καχύποπτο ύφος του και τις επιφυλάξεις του στην άκρη κι έπαιζε μαζί τους. Κι έπαιζαν κρυφτό ολονυχτίς, μέχρι που ξημέρωνε.

Εκείνη τη νύχτα, όμως, τα αγάλματα είχαν κρυφτεί πολύ καλά στις κρυψώνες τους.

Το κορίτσι δεν μπόρεσε να βρει ούτε ένα.

Κι έτσι απέμεινε μονάχο... να τα φυλάει.

* * *

Σ' όλο τον δρόμο του γυρισμού από τη φυλακή του Σωκράτη ήμασταν σχεδόν αμίλητοι με τον Τίκο. Απλώς εκείνος πού και πού σιγοσφύριζε. Εγώ δεν έβγαζα ούτε άχνα. Βαθιά μέσα μου αισθανόμουν προδομένη. Και μάλιστα από τους ίδιους μου τους γονείς.

Όταν φτάσαμε έξω από το σπίτι μου, ο Τίκο είπε πως έπρεπε να φύγει αμέσως. Να επιστρέψει το ποδήλατο και μετά είχε μια δουλειά. Τώρα τελευταία όλο δουλειά έλεγε πως είχε κι εξαφανιζόταν – ειδικά τα απομεσήμερα. Δεν τον ρώτησα όμως κάτι περισσότερο. Τον παρακολούθησα να χάνεται στη στροφή του δρόμου και μετά απέμεινα εκεί να χαζεύω τους περαστικούς. Δεν είχα όρεξη να μπω

μέσα. Δε θα με χωρούσε το σπίτι. Ή, για την ακρίβεια, δε θα χωρούσε τον θυμό μου. Από απέναντι ένιωσα το βλέμμα της Τζένης σταματημένο πάνω μου. Καθόταν στα σκαλιά του σπιτιού της και κάτι μασουλούσε. Ένιωσα το στομάχι μου να διαμαρτύρεται. Όλη μέρα με πέντε καρύδια και λίγες σταφίδες. Ακόμα κι αυτός όμως δεν ήταν ικανός λόγος να με κάνει να μπω στο σπίτι.

«Τι έγινε, κουλή; Πάλι μόνη σε άφησαν οι γονείς σου;» είπε ναζιάρικα, παίζοντας με μια τούφα από τα καστανόξανθα μαλλιά της. Αν δεν προσπαθούσε να είναι πάντα τόσο χαριτωμένη και κακιά, θα μπορούσε να ήταν όμορφη. Το μόνο που κατάφερνε όμως ήταν να είναι απλώς αντιπαθητική. Ακόμα και πριν από τον πόλεμο ή ίσως ακόμα περισσότερο τότε, όταν γύριζε στη γειτονιά καμαρωτή φορώντας τη στολή της ΕΟΝ. Σαν παγόνι με τα φτερά του ορθάνοιχτα. Κάθε τόσο έριχνε ματιές γύρω της να δει αν την κοιτάζαμε. Στη γειτονιά ήμασταν αρκετά παιδιά που δεν είχαμε μπει στην ΕΟΝ. Οι δικοί μου έτοι κι αλλιώς ούτε να το ακούσουν δεν ήθελαν. Η δε νονά μου είχε γίνει έξαλλη όταν μια μέρα είχα τολμήσει να της πω μήπως να μεσολαβούσε εκείνη στους γονείς μου για να με αφήσουν. Η αντίδραση η δική της ήταν ακόμα χειρότερη.

«Η δική μου η βαφτιστήρα δε θα έχει καμία σχέση με τον φασισμό. Ποτέ». Τα μάτια της πετούσαν σπίθες. Δεν

ξανατόλμησα ούτε να το σκεφτώ. Εμένα, στο κάτω κάτω, σκασίλα μου αν θα ήμουν στην ΕΟΝ. Πιο πολύ το είχα πει για να μπω στο μάτι της Τζένης.

«Δεν τους νοιάζει πού τριγυρνάς όλη μέρα; Τι έγινες; Ζητιανάκι;» συνέχισε τάχα μου αδιάφορα κι εγώ ένιωσα την ακατανίκητη επιθυμία να της τραβήξω τα ξανθά της μαλλιά.

Μου πέρασε αμέσως, όταν σκέφτηκα πως οι γονείς μου εκείνη τη στιγμή πιθανότατα να νοιάζονταν να βοηθήσουν στο πώς να ετοιμαστούν να φύγουν κι άλλα λάφυρα κι ένιωσα το στομάχι μου να σφίγγεται ακόμα πιο πολύ.

Χωρίς να της ρίξω άλλη ματιά, άρχισα να περπατάω για το σπίτι της νονάς. Να μιλήσω μαζί της, να μου διαψεύσει τις χειρότερες υποψίες μου, να με παρηγορήσει. Δεν ήθελα να πω λέξη στους γονείς μου προτού μιλήσω στην Πέρλα.

Περπατούσα όσο πιο γρήγορα μπορούσα, σχεδόν δεν κοιτούσα αριστερά και δεξιά μου. Κάπου στη μέση της διαδρομής πρέπει να ήταν όταν ένιωσα τόσο κουρασμένη κι απελπισμένη· νόμιζα πως δε θα έφτανα ποτέ. Αλλά πλέον ήταν πολύ μακριά και το σπίτι μου για να τα παρατήσω. Για καλή μου τύχη, πάνω στην ώρα φάνηκε ένα τραμ. Ήξερα πως είχε στάση κοντά στο σπίτι της νονάς. Είχα ελάχιστα χρήματα επάνω μου, ίσα που αρκούσαν για ένα εισιτήριο. Αποφάσισα να αγοράσω την καλή μου τύχη.

Ύστερα από λίγο χτυπούσα ανυπόμονα την πόρτα του σπιτιού της. Μου άνοιξε η Σταματία. Τα μικρά μάτια της

με τα πεσμένα βλέφαρα με κοιτούσαν όλο απορία. Δε συνήθιζα να εμφανίζομαι στα καλά καθούμενα, ήταν η πρώτη φορά που πήγαινα απρόσκλητη, και μάλιστα έτσι ατημέλητη. Ζήτησα όλο αγωνία να δω τη νονά μου. Κι όπως η Σταματία εξακολουθούσε να με κοιτάζει βουβή, σκέφτηκα πως η καλή μου τύχη μπορεί και να με είχε εγκαταλείψει όταν αγόρασα το εισιτήριο κι η νονά να μην ήταν καν στο σπίτι κι εγώ να απέμενα να ανταλλάσω ματιές με τη Σταματία, που είχε χάσει τη μιλιά της.

Τελικά μου μίλησε. Μου είπε να σκουπίσω καλά καλά τα παπούτσια μου στο χαλάκι της εισόδου και μου έδειξε να περάσω στο χολ. Με λίγο υποτιμητικό ύφος με ρώτησε αν θα ήθελα να πάω να πλυθώ και να χτενιστώ, επειδή η εμφάνισή μου δεν ήταν τόσο κόσμια. Πιθανότατα θα συνέχιζε κάνοντάς μου κι άλλες ανόητες υποδείξεις -χίλιες φορές καλύτερα δηλαδή να είχε χάσει τη μιλιά της-, όμως εγώ δεν είχα άλλη υπομονή. Σχεδόν της έβαλα τις φωνές.

«Σε ρώτησα αν είναι εδώ η νονά μου. Θέλω να τη δω! Αμέσως!»

Τέτοια ήταν η έντασή μου, που η Σταματία απέμεινε να με κοιτάζει έντρομη. Ούτε το στόμα της δεν έκλεισε.

Ελάχιστα δευτερόλεπτα αργότερα εμφανίστηκε η νονά Πέρλα, ολοφάνερα έκπληκτη για την απροσδόκητη επίσκεψή μου. Δεν έχασα στιγμή. Άρχισα να της τα διηγούμαι όλα αναλυτικά, όρθια εκεί στο χολ, χωρίς να παίρνω ανά-

σα. Τα έλεγα όπως μου έρχονταν στο μυαλό, χωρίς κανέναν ειρμό. Μέσα σε όλα άφηνα να φανεί κι η μεγάλη μου απογοήτευση για τους γονείς μου. Κάποια στιγμή επιτέλους αποφάσισα να βάλω τελεία και να πάρω ανάσα. Η Πέρλα με κοιτούσε αμίλητη και πολύ σοβαρή. Γύρισε στη Σταματία, που εξακολουθούσε να έχει γουρλωμένα τα μάτια της – που βέβαια μικρά παρέμεναν. Της είπε να πάει να φέρει κι άλλο σερβίτσιο για τσάι και κάτι να φάω επειδή θα ήμουν σίγουρα νηστική.

Μόνο όταν μπήκαμε στο καθιστικό, συνειδητοποίησα πως κόντευε απομεσήμερο. Από τα χαράματα στο πόδι κι είχα διασχίσει σχεδόν την πόλη από τη μια στην άλλη άκρη της. Συνειδητοποίησα επίσης πως η νονά δεν ήταν μόνη. Μια γλυκιά κοπέλα καθόταν ήδη στη μία πολυθρόνα σε στάση που υποδήλωνε πως ευχαρίστως θα έφευγε με την πρώτη ευκαιρία. Της χαμογέλασα δειλά κι ένευσα με το κεφάλι μου. Ανταπέδωσε τον χαιρετισμό μου. Η στάση της όμως με έκανε να αισθανθώ άβολα.

«Συγγνώμη, νονά, δεν ήξερα. Μήπως καλύτερα να πήγαινα...» είπα αφήνοντας τη φράση μισοτελειωμένη. Η αλήθεια είναι ότι δεν ήξερα πού να πήγαινα. Ήμουν κατάκοπη κι ήλπιζα πως θα μπορούσα να γυρίσω στο σπίτι με το αυτοκίνητο της νονάς. Όχι όμως προτού μπορέσω να συζητήσω όλα όσα με απασχολούσαν. Η ιδέα του να πάω να κάτσω στην κουζίνα με τη Σταματία ή τη μα-

γείρισσα, που ήξερε να λέει το φλιτζάνι, όπως αρκετές φορές είχε τύχει να κάνω, δε με ενθουσίαζε καθόλου τη συγκεκριμένη στιγμή. Δεν πίστευα ότι το φλιτζάνι θα μπορούσε να μου δώσει καλύτερες απαντήσεις από τη νονά μου.

Η Πέρλα έκατσε απέναντί μας. Με κοίταζε αμίλητη, με μεγάλη σοβαρότητα, και κάθε τόσο έριχνε συνωμοτικές ματιές σ' εκείνη την κοπέλα. Δεν την άντεχα όμως τη σιωπή της. Παρακαλούσα να πει κάτι. Αντί για εκείνη, τελικά ήμουν εγώ που μίλησα πάλι.

«Δεν είναι κάτι σαν... προδοσία αυτό που κάνουν;»

Η νονά άρχισε να γελάει. Γέλιο αβίαστο και καλόκαρδο. Με την ψυχή της. Δε σταματούσε. Νομίζω πως ήταν και λίγο νευρικό.

Μόνο όταν μπήκε η υπηρέτρια σταμάτησε. Σκούπισε τα μάτια της από τα δάκρυα –προφανώς εξαιτίας του γέλιου της– κι έκανε νόημα στη Σταματία να μας σερβίρει τσάι και να φύγει. Μετά, παίρνοντας το αυστηρό της ύφος, μου είπε πως αν δεν έτρωγα πρώτα κάτι δε θα μου έλεγε το οτιδήποτε. Παρατήρησε πως είχα αδυνατίσει. Άρχισα να μασουλάω μια φέτα ψωμί αλειμμένη με βούτυρο, πιο πολύ από ανυπομονησία να δω τι θα μου έλεγε. Σύντομα η ανυπομονησία μου αντικαταστάθηκε από ευχαρίστηση που κάτι έμπαινε επιτέλους στο στομάχι μου.

Μόνο τότε η νονά με συνωμοτικό κι αρκετά ανάλαφρο ύφος γύρισε στην κοπέλα, που εξακολουθούσε να κάθεται στην πολυθρόνα σαν να ήταν έτοιμη να φύγει, και είπε:

«Νομίζω πως μόλις βρήκαμε μια ακόμα εθελόντρια για την απόκρυψη. Καλύτερα μαζί μας μέσα στο μουσείο παρά κατάσκοπος απέξω».

Η κοπέλα γύρισε και με κοίταξε. Μου χαμογέλασε.

Την έλεγαν Αθηνά. Ήταν φοιτήτρια Αρχαιολογίας. Τη μέρα που είχε κηρυχτεί ο πόλεμος έδινε εξετάσεις. Ο πόλεμος όμως την είχε προλάβει. Κι εκείνη είχε σκεφτεί πως δεν ήταν δυνατόν η πατρίδα να βρίσκεται σε πόλεμο, οι άντρες να φεύγουν για το μέτωπο χωρίς να ξέρουν ποτέ αν θα γυρίσουν πίσω, κι εκείνη να συνεχίζει τη ζωή της κανονικά, να συνεχίζει να διαβάσει σαν τίποτε να μην είχε αλλάξει. Έπρεπε να κάνει κάτι. Να πολεμήσει δεν μπορούσε. Δε χρειάστηκε πολύ περισσότερη σκέψη. Το ίδιο κιόλας βράδυ ανακοίνωσε στη μητέρα της πως θα πήγαινε να καταταγεί ως εθελόντρια αδελφή στο μέτωπο.

Η μητέρα της ούτε που να το ακούσει. Μία την είχε. Προσπάθησε να τη μεταπείσει. Της έλεγε πως δεν ήταν ανάγκη να πάει εκείνη στο μέτωπο. Πως ο καθένας έχει διαφορετικό σκοπό και πως σίγουρα θα υπήρχαν άλλοι τρόποι να βοηθήσει, αφού τόσο πολύ το επιθυμούσε.

Η Αθηνά ήταν ανένδοτη. Αφού δεν μπορούσε να πο-

λεμήσει η ίδια, το να περιθάλλει στο μέτωπο αυτούς που θα είχαν την ανάγκη της ήταν η μόνη της επιλογή και προορισμός. Με αυτή τη σκέψη αποκοιμήθηκε το βράδυ εκείνο.

Δεν έγιναν όμως ποτέ έτσι τα πράγματα. Η μητέρα της, θορυβημένη, ενημέρωσε αμέσως τον κηδεμόνα της, έναν καθηγητή της στο πανεπιστήμιο.

Λίγες μόλις ημέρες μετά εκείνος την κάλεσε στο γραφείο του στην Ακαδημία. Τάχα μου ανυποψίαστος, τη ρώτησε όλο περιέργεια γιατί είχε εξαφανιστεί, γιατί δεν πήγαινε στις εξετάσεις, στα μαθήματά της. Η Αθηνά τού ανακοίνωσε την απόφασή της. Επανέλαβε τα επιχειρήματά της. Όταν τέλειωσε, για λίγο δε μιλούσε κανείς. Τότε εκείνος πολύ σοβαρός γύρισε και τη ρώτησε:

«Θέλεις, παιδί μου, να υπηρετήσεις την πατρίδα σου;».
«Φυσικά».

«Ωραία. Θα σε πάω λοιπόν στο μουσείο. Φαντάζομαι σε ενδιαφέρει να βοηθήσεις στην απόκρυψη των αρχαιοτήτων».

Κάτι είχε σκιρτήσει μέσα της. Ως φοιτήτρια Αρχαιολογίας έβλεπε τα αρχαία μόνο μέσα στις προθήκες. Θα είχε τη μοναδική ευκαιρία όχι μόνο να τα πιάσει, να τα επεξεργαστεί έστω στιγμιαία, απ' όλες τις πλευρές, αλλά και να βοηθήσει ώστε να μην πέσουν ποτέ στα λάθος χέρια. Στα χέρια του εχθρού. Στα χέρια των φασιστών.

«Κι από τότε, μικρή μου, βοηθάω σχεδόν καθημερινά σ' αυτή την τεράστια προσπάθεια που κάνουμε όλοι μας».

Κάτι που έμοιαζε με καμάρι έκανε το πρόσωπό της να λάμψει. Δε μιλούσα. Δεν μπορούσα να μιλήσω. Και τι να έλεγα άλλωστε;

«Όπως, φυσικά, βοηθάει κι η νονά σου» συμπλήρωσε χαμογελαστή η Αθηνά.

Η νονά με κοίταξε σμίγοντας τα φρύδια της. Σούφρωσε τα χείλη της.

«Όπως, φυσικά, βοηθάνε κι οι γονείς σου! Μικρή, ανόητη κατάσκοπε» είπε και χαμογέλασε καλόκαρδα με εκείνο το ευγενικό, όμορφο χαμόγελό της που την έκανε ακόμα πιο όμορφη.

Αισθανόμουν περίεργα ανακουφισμένη. Σχεδόν ευτυχισμένη. Παρόλο που ένιωθα ταυτόχρονα κάτι σαν μυτερό σουβλί να μου κεντάει την καρδιά.

* * *

«Κι όταν κάνεις λάθος;»

«Ζητάω συγγνώμη» είπε ο μαρμάρινος θεός.

Το είπε τόσο απλά. Σαν να έλεγε το πιο απλό κι αυτονόητο πράγμα του κόσμου.

«Και δε σε θεωρούν δειλό; Ή έστω αδύναμο;»

«Ακριβώς το αντίθετο. Με θεωρούν έντιμο και ακόμα πιο γενναίο.

Γενναίος είναι αυτός που παραδέχεται τα λάθη του και τις αδυναμίες του. Εκείνος που παραδέχεται πως φοβάται. Αλλά παρ' όλα αυτά συνεχίζει να προσπαθεί, να αγωνίζεται. Παρά τα όποια λάθη και φόβους».

«Δεν ήξερα ότι κι οι θεοί κάνουν λάθη. Ή ότι φοβούνται» μур-μούρισε το κορίτσι.

«Εμείς που μοιάζουμε στους ανθρώπους μπορεί... Αλλά, για να πούμε την αλήθεια, όχι και πολύ συχνά».

Ο μαρμάρινος θεός τής έκλεισε συνωμοτικά το μάτι, μιμούμενος κάτι που το κορίτσι έκανε πολύ συχνά.

Το κορίτσι γέλασε με την καρδιά του.

* * *

Στον δρόμο έξω από το σπίτι του Τίκο ένα τσούρμο αγόρια έπαιζαν Έλληνες και Ιταλούς. Οι Ιταλοί ήταν εμφανέστατα λιγότεροι, οι μικρότεροι της ομάδας. Οι Έλληνες ορμούσαν καταπάνω τους ουρλιάζοντας «Αέρα», τους έπιαναν πολύ γρήγορα και τους άστραφταν μερικές φάπες, ειδικά στους πιο αδύναμους. Ο Τίκο τους κοίταζε και χασκογελούσε.

«Έβαλαν με το ζόρι τα πιτσιρίκια να είναι οι Ιταλοί».

Μου έδειξε ένα ξερακιανό αγόρι. Ήταν ο Βασίλης. Ο αρχηγός της παρέας. Ξερόλας, τσαμπουκάς και θρασύδειλος. Έβαζε συνήθως τα πιτσιρίκια να κάνουν σκαντα-

λιές και μετά καθόταν και γελούσε που τους τις έβρεχαν οι μάνες τους ή οι γειτόνισσες.

«Πάλι κοκορευόταν πριν έρθεις. Μου έδειχνε τα σπέρτα του. Έχει μαζέψει καμιά δεκαριά κουτιά. Έχει βάλει και τους πιτσιρικάδες να μαζεύουν και να του τα φέρνουν. Για να κάψουν, λέει... τη Ρώμη όταν θα μπει εκεί νικητής ο στρατός μας. Ο ανόητος!» είπε ο Τίκο με περιφρόνηση.

Δεν τα πήγαινε καθόλου καλά μαζί του. Ο Βασίλης ευθυνόταν για πολλές καζούρες εναντίον του Τίκο. Κι όσο εκείνος δεν ανταπέδιδε τις βρισιές και τις κοροϊδίες τόσο ο Βασίλης θύμωνε και τα έβαζε ακόμα περισσότερο μαζί του. Πολλές φορές, φυσικά, και μαζί μου.

Το δικό μου μυαλό όμως ήταν αλλού. Στα όσα είχα μάθει για το μουσείο. Και στα όσα δεν μπορούσα να πω στον Τίκο. Κάποια τα είχα μάθει από τη νονά. Τα υπόλοιπα από τους γονείς μου· το ίδιο κιόλας βράδυ αφότου με γύρισαν στο σπίτι η νονά με τον Μίμη. Οι γονείς μου ξαφνιαστήκαν όταν με είδαν στην εξώπορτα μαζί της. Νόμιζαν πως θα ήμουν στης Μαρίκας.

«Καιρός να της τα πείτε όλα. Μεγάλο κορίτσι είναι πια. Κι έτσι κι αλλιώς σχεδόν τα ξέρει» είπε με συνωμοτικό γελάκι. Καληνύχτισε κι έφυγε να προλάβει προτού πέσει για τα καλά το σκοτάδι.

Έτσι έγινε και τα έμαθα όλα. Με λεπτομέρειες.

Η επιχείρηση της απόκρυψης των αρχαίων είχε ξεκινή-

σει από την πρώτη κιόλας ημέρα της έναρξης του πολέμου. Ήδη από το καλοκαίρι ανησυχούσαν οι αρχαιολόγοι τι θα γινόταν με τα αρχαία σε περίπτωση εμπλοκής μας σε πόλεμο. Όμως η κυβέρνηση ήθελε ουδετερότητα. Ο Μεταξάς ήταν φιλογερμανός. Ο βασιλιάς υποστήριζε την Αγγλία. Κι έτσι ο Μεταξάς δεν ήθελε να γίνουν οι οποιεσδήποτε κινήσεις που να δίνουν την εντύπωση πως προετοιμαζόμαστε για πόλεμο. Ήθελε δεν ήθελε όμως ο Μεταξάς, τελικά ο Μουσολίνι μάς κήρυξε τον πόλεμο.

Όταν είχε πάει ο πατέρας στη δουλειά του εκείνη την πρώτη ημέρα, στις 28 Οκτωβρίου, όλοι οι εργαζόμενοι του μουσείου μαζεμένοι στο πρόπυλο συζητούσαν. Αρχαιολόγοι, τεχνίτες, φύλακες, υπάλληλοι αποφάσισαν μέσα σε λίγα μόλις λεπτά πως δεν είχαν καιρό για χάσιμο. Ανεξάρτητα από το πότε θα έφτανε η επίσημη εντολή του υπουργείου, εκείνοι έπρεπε να κινηθούν άμεσα, αν ήθελαν να προλάβουν. Κανένας δεν μπορούσε να ξέρει την έκβαση του πολέμου. Κανένας δεν μπορούσε να ξέρει αν θα νικούσαμε ή αν θα χάναμε. Τα αρχαία μας όμως έπρεπε, πάση θυσία, να προστατευτούν. Από τους βομβαρδισμούς. Από βανδαλισμούς. Από λεηλασία.

Ξεκίνησαν την ίδια μέρα. Δεν είχαν καιρό για χάσιμο. Κάτι ανάλογο είχε ξεκινήσει και σχεδόν σε όλα τα μουσεία και τους αρχαιολογικούς χώρους της χώρας. Κι αν όχι την ίδια κιόλας μέρα, τις επόμενες. Απ' άκρη σ' άκρη σε όλη τη

χώρα αρχαιολόγοι, τεχνίτες, φύλακες, εργάτες, υπάλληλοι άρχισαν να πολεμάνε ενάντια στον χρόνο. Έπρεπε όσο πιο γρήγορα οι αρχαιότητες να μεταφερθούν σε ασφαλή μέρη, σε υπόγεια, σε κρυψώνες, σε σπηλιές, σε αρχαίους τάφους. Όσο για τα χρυσά κοσμήματα και νομίσματα... εκείνα πήγαν στην Τράπεζα της Ελλάδος, στα θησαυροφυλάκια.

«Αυτό που δεν καταλαβαίνω είναι γιατί να θέλουν να τα πάρουν. Να τα πάνε πού; Αφού και σε ξένα μουσεία να ταβάλουν... όλοι θα ξέρουν ότι είναι δικά μας» είχα ρωτήσει με γνήσια απορία τον πατέρα, όταν μου εξηγούσε.

«Επειδή, αν χάσουμε τον πόλεμο και γίνουν δικά τους... ακόμα κι η Ιστορία μπορεί ν' αλλάξει. Με τον καιρό θα είναι πιο εύκολο να ξεχάσουν οι άνθρωποι την αλήθεια».

Η φωνή του έτρεμε από φόβο και θυμό. Στα μάτια του είδα ν' αστράφτει μια θυμωμένη θλίψη.

Μου φάνηκε λίγο ακατανόητη η απάντησή του. Μου θύμισε τις απαντήσεις της Σφίγγας. Δεν επέμεινα περισσότερο. Σημασία είχε πως ό,τι γινόταν γινόταν για καλό. Για το καλύτερο.

Ήθελα να πω στον Τίκο τι είχα μάθει. Παρόλο όμως που δεν ήταν ακριβώς μυστικό αυτό που γινόταν στο μουσείο, δεν ήταν ανάγκη να βγούμε να το βροντοφωνάζουμε, μου είχε πει η μητέρα. Και με παρακάλεσε να μην πω πουθενά τίποτα. Και να προσέχω γενικά τι λέω.

«Ξέρω, ξέρω. Και οι τοίχοι έχουν αυτιά» της είχα απα-

ντήσει. Θυμήθηκα τα μεγάλα πανό της ΕΟΝ και τις αφίσες που είχαν μπει παντού από την πρώτη μέρα του πολέμου. Μπορεί και να είχαν δίκιο. Θυμήθηκα τον πατέρα της αχώνευτης Τζένης που έμενε απέναντί μας. Την αγάπη του για τους Γερμανούς. Πριν ξεκινήσει ο πόλεμος έλεγε πως δεν καταλάβαινε πώς ένας δικτάτορας, όπως ο Μεταξάς, ήθελε ουδετερότητα και δεν πήγαινε με το μέρος του Άξονα. Έλεγε πως οι Γερμανοί είναι φίλοι μας. Πιστεύουν πως κι εμείς, όπως κι εκείνοι, ανήκαμε στην άρια φυλή. Μπορεί λοιπόν να μην του άρεσε καθόλου αν μάθαινε πως κρύβαμε τα αρχαία. Μπορεί να προτιμούσε να τα έπαιρναν οι Γερμανοί. Καλό θα ήταν, λοιπόν, να μην έφτανε στ' αυτιά του.

Τώρα τα πιτσιρίκια ξελαρυγγιάζονταν να τραγουδάνε «Κορόιδο Μουσολίνι». Ο Βασίλης έκανε τάχα μου τον μαέστρο.

Ετοιμάστηκα να πω έστω στον Τίκο πως ό,τι κι αν συνέβαινε στο μουσείο ήταν για καλό. Δεν πρόλαβα.

Πάνω στην ώρα φάνηκε ο Νίκος, ο γιος του τσαγκάρη, με το ποδηλάτό του. Κοίταξε τον Τίκο όλο νόημα.

«Ηρθα. Όλα καλά;» είπε κάπως περίεργα, κοιτάζοντάς με.

Ο Τίκο έγνεψε ναι και τον ρώτησε αν είχε φέρει ό,τι είχαν συμφωνήσει. Κι εκείνος κούνησε καταφατικά το κεφάλι. Το βλέμμα μου έπεσε πάνω σε ένα μεγάλο υφασμάτινο σακούλι στο καλάθι του ποδηλάτου.

Πριν προλάβω να ρωτήσω το οτιδήποτε, ο Τίκο μού είπε ότι έπρεπε να φύγει επειδή είχε μια δουλειά. Κι αφού καβάλησε λίγο άτσαλα τη σκάρα του ποδηλάτου, έφυγαν. Έτσι. Μ' ένα γεια ξερό.

Ήμουν έτοιμη να αρχίσω να βρίζω μέσα μου τα αγόρια και τα μυστικά τους, αλλά θυμήθηκα ότι είχα κι εγώ πολλά δικά μου μυστικά. Δεν μπορούσα να παραπονιέμαι.

* * *

«Τα αγόρια είστε πολύ παράξενα» είπε το κορίτσι στον μικρό Έρωτα.

Αλλά εκείνος ήταν τόσο εξουθενωμένος από το παιχνίδι, που έκλειναν τα μάτια του.

«Δε με ακούς;»

Το κορίτσι επέμενε.

«Θέλω να κοιμηθώ. Χάρη σ' εμένα απόψε πολλές γυναίκες κι άντρες θα νομίζουν πως τους έχουν χαρίσει τον ουρανό με τ' άστρα».

«Κανένας δε χαρίζει τον ουρανό με τ' άστρα».

Ο μικρός Έρωτας άρχισε να χαχανίζει.

«Τι γελάς;»

«Είναι που είσαι μικρή ακόμη».

«Τι θες να πεις;»

«Το μόνο που έχω να σου πω είναι πως όταν σου χαρίσει κάποιος τον ουρανό με τ' άστρα να έχεις ανοιχτή την καρδιά σου για να δεχτείς το δώρο του. Αλλιώς πάλι σε μένα θα έρθεις κλαίγοντας».

«Σε σένα γιατί; Δεν καταλαβαίνω».

Αλλά το Ερωτάκι είχε ήδη αποκοιμηθεί. Ροχάλιζε κιόλας μάλιστα.

* * *

Εκείνη θα ήταν η πρώτη μου μέρα στο μουσείο ύστερα από πολύ καιρό. Επέμενα να πάω μαζί της. Η μητέρα δεν ήθελε. Δεν την άκουγα. Από τότε που είχε αρχίσει ο πόλεμος είχα πάει ελάχιστες φορές. Δεν άντεχα άλλο. Και πλέον ήθελα να δω με τα ίδια μου τα μάτια. Φόρεσα το παλτό μου και με τα δόντια προσπαθούσα να ισιώσω το γάντι που μόλις είχα φορέσει στο καλό μου χέρι. Η μητέρα με κοιτούσε αμίλητη.

«Αυτό το πείσμα σου» είπε σαν ετοιμάστηκα και γύρισα και την κοίταξα. Τα μάτια της είχαν μόνιμα μαύρες σακούλες από κάτω. Ήταν όμορφη όμως. Τα σκούρα καστανά σπαστά μαλλιά της κομμένα στο ύψος της βάσης του λαιμού. Γύριζαν από μόνα τους προς τα μέσα, σχηματίζοντας χαλαρές μπούκλες. Τα καστανά της μάτια πάντα λίγο θλιμμένα, αλλά συνάμα τόσο γλυκά και κάθε τόσο ν' αστράφτουν. Λάμπεις θυμού, αγάπης, αγωνίας, τρυφερότητας. Ένας ουρανός μόνιμα σ' αναταραχή τα μάτια της μητέρας. Μόνο που τον τελευταίο καιρό ήταν διαρκώς συννεφιασμένος ο ουρανός των ματιών της.

«Τι με κοιτάς έτσι;» ρώτησα κάπως αμήχανα.

«Μεγάλωσες. Κι είσαι τόσο όμορφη». Μου χαμογέλασε και να που ο ουρανός της γέμισε με ένα γλυκό φως λατρείας.

Με ξάφνιασε ευχάριστα αυτό που είπε. Εκείνη ήταν η όμορφη. Με μια ομορφιά που δεν κραύγαζε. Καμιά φορά σκέφτομαι πως ποτέ της δεν ήξερε πόσο όμορφη ήταν κι ίσως αυτό να την έκανε ακόμα πιο γοητευτική. Τη θαύμαζα κι ήθελα τόσο πολύ να της μοιάσω, παρόλο που σαν χαρακτήρες ήμαστε τόσο διαφορετικές. Εκείνη πάντα της ήρεμη, μαζεμένη, ευγενική, να κινείται σχεδόν σαν αερίκό, σαν να μη θέλει να ενοχλήσει. Οι κινήσεις μικρές, αέρινες, όλο χάρη. Συναγωνιζόταν ακόμα και τη νονά Πέρλα στη χάρη και την ευγένεια. Μια ευγένεια που αν δεν ήξερες την έπαιρνες και για ντροπή. Δεν ήταν ντροπή όμως.

Ήταν μια υπερηφάνεια που πολλές φορές της προκαλούσε θλίψη· κάποτε επειδή είχε μόνο ένα τραπεζομάντιλο καλό ή επειδή τα σεντόνια δεν καθάριζαν και δεν άστραφταν όσο ήθελε παρ' όλο το λουλάκι που χρησιμοποιούσε ή άλλοτε που η μεγάλη κάμαρα δεν ήταν τόσο μεγάλη για να χωράνε καλύτερα οι λιγοστοί μας καλεσμένοι στη γιορτή του πατέρα. Μια μελαγχολική υπερηφάνεια που την προσδιόριζε πιθανόν επειδή είχε ζήσει τα καλύτερα και τα χειρότερα. Υπήρχαν φορές που μπορούσες να την αγγίξεις εκείνη την υπερηφάνειά της, όπως τις φορές που πηγαίναμε για ψώνια στον μπακάλη

ή στον φούρνο και κάποιες γυναίκες μας στραβοκοιτούσαν, κρυφογελούσαν ή σχολίαζαν πίσω από την πλάτη μας. Για εκείνη που ήταν «Σμυρνιά» και για εμένα που ήμουν «κουλή».

«Ντρέπεσαι για μένα, μητέρα;» δεν κρατήθηκα και τη ρώτησα κάποια φορά.

Είχαμε μόλις βγει από το μπακάλικο κι αμίλητες προχωρούσαμε για το σπίτι. Σταμάτησε και με κοίταξε βαθιά στα μάτια προτού μου απαντήσει.

«Ούτε εγώ ούτε εσύ έχουμε κάποιο λόγο να ντρεπόμαστε. Εκείνες θα έπρεπε να ντρέπονται. Για εκείνες ντρέπομαι. Για λογαριασμό τους» μου είχε πει κι ο ουρανός των ματιών της άστραφτε από θλίψη και θυμό.

Έτσι ήταν η μητέρα μου. Η ευγένεια κι η υπερηφάνεια που της περίσσευε άντεχαν να σηκώνουν την έλλειψη ντροπής των άλλων. Κι ίσως να ήταν ένας από τους λόγους που ήταν πάντα λίγο μελαγχολική.

Ένας άλλος λόγος ίσως να ήταν πως, αν κι είχαν περάσει τόσα χρόνια, μπορεί και να ένιωθε ακόμη ξένη σ' αυτό τον τόπο. Ο πατέρας πολλές φορές για να την πειράξει της έλεγε:

«Αν ως διά μαγείας τα πράγματα γίνονταν όπως ήταν πριν από το '22, είμαι σίγουρος πως θα τα παρατούσες όλα και θα γυρνούσες πίσω».

Εκείνη έδινε την ίδια πάντα αμφίσημη απάντηση.

«Ευτυχώς ή δυστυχώς, δεν υπάρχει τέτοιου είδους μαγεία».

Δεν μπορούσα να την καταλάβω. Μιλούσε υπέροχα τη γλώσσα μας, ήξερε να διαβάξει και να μιλάει ακόμα και λίγα γαλλικά και μπορεί να είχε λίγα ρούχα, αλλά πάντα έδινε την εντύπωση πως ήταν καλοντυμένη – δεν ξέρω πώς το έκανε. Της άρεσε να είναι πάντα περιποιημένη, γι' αυτό και δυσανασχετούσε όταν με έβλεπε να γυρίζω απέξω μέσα στα χώματα μουτζουρωμένη ή να κάθομαι και να περπατάω άτσαλα κι αδέξια. Στο μυαλό μου αυτή της η εικόνα δεν κολλούσε με την εικόνα της στα τέσσερα να τρίβει τα πατώματα του μουσείου. Ακόμα κι ο πατέρας κάποιες φορές της γκρίνιαζε. Σίγουρα θα μπορούσε να βρει μια καλύτερη δουλειά, θα μπορούσε να κάνει κι άλλα πράγματα, η νονά θα μπορούσε να τη βοηθήσει. Εκείνη όμως αρνιόταν πεισματικά. Έλεγε πως της άρεσε η δουλειά της. Δε χρειαζόταν να μιλάει, δεν είχε να κάνει πολύ με ανθρώπους. Οι άνθρωποι, έλεγε, την είχαν κουράσει, την είχαν πληγώσει. Εκεί ανάμεσα στη σιωπή των αγαλμάτων μπορούσε να γαληνεύει.

«Δε θα μπορούσα να βρω καλύτερη δουλειά από αυτή. Ίσως μόνο καντηλανάφτισσα σε νεκροταφείο, αλλά έλα μου που φοβάμαι τα φαντάσματα» έλεγε γελώντας περιπαιχτικά.

Περπατούσαμε αργά. Αν κι είχε κρύο, ήταν γλυκό. Κι

απ' όλες τις άλλες ημέρες εκείνη την ημέρα ήταν που χωρίς να σταματήσει να περπατάει με ρώτησε:

«Ακόμη μιλάς με τα αγάλματα; Ακόμη σου μιλάνε;».

Δεν ήξερα πώς να ερμηνεύσω την ερώτησή της. Ούτε την ύποπτη προσδοκία στον τόνο της φωνής της.

Δεν απάντησα. Κοίταξα τα γυμνά από φύλλα κλαριά των δέντρων στην άκρη των δρόμων έτσι όπως τα φώτιζε το κρύο χειμωνιάτικο φως. Πιο κάτω, έξω από το μουσείο, ορθώνονταν οι φοίνικες σαν μαγικά πουλιά με πολλά ζευγάρια φτερών έτοιμοι να πετάξουν.

Λίγα μέτρα πριν από την είσοδο κοντοστάθηκα και την έπιασα από το μπράτσο. Την κοίταξα στα μάτια. Ύστερα από εκείνη την ερώτησή της μου είχε καρφωθεί στον νου μια υποψία. Ήθελα να δω αν μπορούσα να διακρίνω τον πραγματικό λόγο που της άρεσε να είναι καθαρίστρια στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Ήθελα να δω αν ήταν επειδή... μιλούσε κι εκείνη με τα αγάλματα. Αν είχε ακούσει κι εκείνη το τραγούδι τους τα απόβραδα που σφουγγάριζε στα τέσσερα. Αν αυτό ήταν το δικό της μυστικό ή τουλάχιστον ένα από όλα. Την κοίταξα επίμονα. Όμως τα μάτια της εκείνη τη στιγμή ήταν καθρέφτες. Μόνο το δικό μου είδωλο αντανακλούσαν κι ήξερα πως, και να τη ρωτούσα, πάλι δε θα μου απαντούσε· όπως δεν είχα απαντήσει κι εγώ. Ήξερα πια πως τα όμορφα μυστικά που σε ορίζουν τα κρατάς για τον εαυτό σου.

Αρκέστηκα να τη ρωτήσω αυτό που όλες τις ημέρες στον ξύπνο αλλά και στον ύπνο μου αναρωτιόμουν.

«Είναι ακόμη εδώ; Άθικτα;»

Το πρόσωπό της φωτίστηκε κι έγνεψε καταφατικά με το κεφάλι της. Ανάσανα ανακουφισμένη. Είχα ανάγκη κάποιος να μου επιβεβαιώσει πως, ακόμα κι αν όλα γύρω σου αλλάζουν, απειλούνται να γκρεμιστούν, υπάρχει κάτι που παραμένει όρθιο, άθικτο, να σου υπενθυμίζει αυτό που είσαι κι αυτό που θα μπορούσες να είσαι. Να σου ζωντανεύει το όνειρο.

«Μόνο που, όπως ξέρεις κι εσύ πια, πολλά έχουν πλέον αλλάξει. Θα δεις και μόνη σου».

Εργάτες, τεχνίτες, αρχαιολόγοι πηγαινοέρχονταν. Κι άλλοι πολλοί που δεν ήξερα. Και γυναίκες. Αναγνώρισα ανάμεσά τους τις γυναίκες κάποιων εργατών και φυλάκων. Την κυρία Δέσπω, τη γυναίκα του κυρίου Μίλτου. Μου έγνεψε. Της χαμογέλασα.

Κατευθύνθηκα γρήγορα αλλά προσεχτικά προς τις αίθουσες της βορινής πλευράς, εκεί που κατά κύριο λόγο ήταν κι οι περισσότεροι από τους φίλους μου. Πολλές από τις αίθουσες ήταν άδειες από εκθέματα και σε άλλες υπήρχαν μεγάλα ξύλινα κιβώτια. Μου ήταν πια ξεκάθαρο πως το μουσείο δεν έμοιαζε με το μαρμαρόσπιτό μας όπως το ήξερα. Στο κατώφλι της πρώτης αίθουσας με περίμενε όμως η μεγαλύτερη έκπληξη.

Τα αγάλματα δεν ήταν πια στα βάθρα τους, όπως τα ήξερα από τότε που ήμουν μικρό παιδί. Ήταν μαζεμένα σε μια πλευρά, το ένα δίπλα στο άλλο, σαν έτοιμα να αγκαλιαστούν ή να φύγουν.

Αλλά αυτό που δεν περίμενα με τίποτε να δω ήταν πως πλέον στη μισή αίθουσα δεν υπήρχε πάτωμα. Εκείνα τα υπέροχα μωσαϊκά πια δεν υπήρχαν. Το πάτωμα είχε σκαφτεί ολόκληρο δίπλα στον εξωτερικό τοίχο. Ένα μεγάλο όρυγμα που όλο και θα βάθαινε. Σαν ένας τάφος μεγάλος. Ανατρίχιασα με αυτή την παρομοίωση.

Δίπλα στο όρυγμα ένα βουνό από χώμα. Κοιτούσα μια εκείνο τον μεγάλο βαθύ τάφο, μια τα αγάλματα.

Αισθάνθηκα τότε κάποιον να με αγγίζει στον ώμο. Απαλά. Γύρισα αργά σαν σε όνειρο, σε όνειρο μου φαινόταν έτσι κι αλλιώς πως βρισκόμουν. Εκεί μακριά στην άκρη της αίθουσας είδα την πανέμορφη ημίγυμνη νεράιδα έτοιμη να ξεχάσει πως κρατούσε τον χιτώνα της και να τρέξει προς το μέρος μου να χορέψουμε, όπως είχαμε κάνει τόσες και τόσες φορές. Και λίγο πιο πέρα η Σφίγγα έτοιμη να μου πει μια καινούρια ιστορία, έναν νέο χρησμό.

Δίπλα μου η μητέρα με κοιτούσε βουβή. Τα μάτια της βουρκωμένα. Το χέρι της στον ώμο μου να μου δίνει κουράγιο.

Τα δικά μου τα μάτια τα ένιωθα σαν να μου τα έκοβαν με μαχαίρια ή σαν να πετούσαν σπίθες, που έκαιγαν πρώ-

τη εμένα. Ίσως και να πετούσαν. Όπως ο Δίας πετούσε κεραυνούς.

«Είναι... είναι οι φίλοι μου» άκουσα τη φωνή μου να λέει, τα μάτια μου έκαιγαν κι αντί για σπίθες ένιωσα να γεμίζουν δάκρυα καυτά. Δεν ήθελα να με προδώσουν τα μάτια μου. Δεν ήθελα να κλάψω, δεν έπρεπε να κλάψω. Ήμουν μεγάλη πια. Έπρεπε να είμαι δυνατή. Όπως δυνατόί ήταν κι εκείνοι οι πέτρινοι φίλοι. Να είμαι γενναία. Να παραδεχτώ τον φόβο και τον πόνο μου και να σταθώ αγέρωχη. Όπως κι εκείνοι.

Απέναντι στην άλλη άκρη της αίθουσας διέκρινα τον πατέρα ανάμεσα σε μια ομάδα εργατών και τεχνιτών. Με είδε που τον κοιτούσα. Μου έγνεψε.

Έκρυφα τα μάτια μου μέσα στην παλάμη μου. Δεν ήθελα να δει πως ήταν δακρυσμένα. Κανείς δεν ήθελα. Η μητέρα έβαλε προστατευτικά και τα δυο της χέρια στους ώμους μου.

«Δίκιο έχεις κι εσύ. Αλλά πρέπει να τα κρύψουμε, για-βρί μου» μου ψιθύρισε στοργικά.

Έβγαλα το χέρι από τα μάτια μου. Ο πατέρας από την άλλη άκρη της αίθουσας με κοιτούσε κάπως θλιμμένα και παρηγορητικά, με κατανόηση. Πίσω του, πέρα μακριά, η Αφροδίτη ήταν έτοιμη να χτυπήσει με το σανδάλι της τον θεό Πάνα, που ως συνήθως την πείραζε. «Δεν είναι η κατάλληλη στιγμή, ανόητε» μουρμούρισε. Χαμογέλασα θλιμμένα.

«Αγγελίνα... Είναι ο μόνος τρόπος που έχουμε. Ο μόνος τρόπος για να τα προστατεύσουμε. Να θαφτούν πάλι πίσω στο χώμα».

Η φωνή της μητέρας παρηγορητική.

Έγνεψα καταφατικά. Είχε δίκιο. Το καταλάβαινα, το ήξερα πως είχε δίκιο. Αλλά εμένα ο κόμπος στον λαιμό με έπνιγε. Ένιωθα όλα τα δάκρυα των παιδικών μου χρόνων να γεμίζουν το σώμα μου, να γίνονται χείμαρρος, να απειλούν να με πνίξουν. Με έπνιγε το παράπονο για κάτι που είχα μόλις διαπιστώσει. Μια μεγάλη αλήθεια κι ένα καλά κρυμμένο, όμορφο μυστικό.

«Είναι που χωρίς αυτά θα είναι... σαν να μην ξέρω ποια είμαι».

Μπόρεσα και το ξεστόμισα. Ίσως και να το είχα ανάγκη να με ακούσω να το λέω.

Κάπου μακριά στο βάθος είδα τη Σφίγγα να χαμογελάει με το γνωστό της μισοχαμόγελο.

* * *

«Γιατί χαμογελάς πάντα με αυτό τον τρόπο;»

«Πώς δηλαδή;»

«Σαν να έχεις πει μόλις κάποιο αίνιγμα και περιμένεις μιαν απάντηση που ξέρεις πως είναι δύσκολο να βρεθεί».

Η Σφίγγα δεν απάντησε.

Το κορίτσι σκέφτηκε κι έπειτα είπε:

«Ή σαν να έχεις μόλις παραδεχτεί μια δύσκολη απάντηση».

Το κορίτσι κι η Σφίγγα απέμειναν σιωπηλές για λίγο.

Κι έπειτα το κορίτσι ρώτησε:

«Ή μήπως χαμογελάς έτσι επειδή ξέρεις ότι δεν υπάρχει καμία απάντηση;».

Η Σφίγγα όμως πάλι δεν απάντησε.

«Ή μήπως είναι επειδή δεν είναι τίποτε απ' όλα αυτά; Ή μήπως είναι όλα αυτά μαζί;»

Το κορίτσι έπιασε το κεφάλι του. Είχε μπερδευτεί λίγο.

Η Σφίγγα σήκωσε το λιονταρίσιο πόδι της. Σαν να ένευε στο κορίτσι να σταματήσει. Σαν να της έλεγε πως δεν είχε νόημα να συνεχίσει να ρωτάει ή να κάνει εικασίες.

Το κοίταξε στα μάτια ακόμα μια φορά. Και χαμογέλασε με το γνωστό της μυστηριώδες χαμόγελο.

«Πίστεψέ με... Δεν είμαι εγώ που χαμογελάω έτσι· η ζωή είναι».

Το κορίτσι την πίστεψε.

* * *

Μόνος εχθρός ο χρόνος. Ξυπνούσαν όλοι αξημέρωτα ακόμη. Με το πρώτο φως του ήλιου ήταν στο μουσείο. Δεν ήταν μόνο οι υπάλληλοι, οι εργάτες, οι φύλακες, οι αρχειολόγοι εκείνοι που συμμετείχαν στη διαδικασία της

απόκρυψης. Είχαν επιστρατευτεί και οι γυναίκες των εργατών, των φυλάκων, των τεχνιτών.

Ήθελα λοιπόν κι εγώ να μπορούσα να κάνω κάτι. Πώς όμως; Αφού είχα το καταραμένο χέρι. Πώς να με εμπιστευτεί κάποιος να πιάσω κάτι που έπρεπε να αγγίξεις όχι με δύο αλλά και με δέκα χέρια, αν είχες. Δεν μπορούσα να βοηθήσω κάπου. Και περνούσα τις μέρες μου βράζοντας στο ζουμί της μεγάλης μου στενοχώριας. Ένωθα πως τίποτε δε θα μπορούσε να μου φτιάξει τη διάθεση. Ούτε καν τον Τίκο δεν ήθελα να δω. Μέρες είχαμε να βρεθούμε.

Εκείνη τη μέρα καθόμουν περίλυπη έξω απ' το μουσείο σ' ένα πεζουλάκι. Δες και το να βρισκόμουν κοντά θα έκανε τη στενοχώρια μου μικρότερη. Καθόμουν εκεί ακούνητη σχεδόν. Αμίλητη. Αγέλαστη. Σαν άγαλμα. Ή σαν τη θεά Δήμητρα στη δική μου αγέλαστο πέτρα. Στο δικό μου αγέλαστο... πεζουλάκι.

Κάποια στιγμή βγήκε έξω η Αθηνά. Συνέχιζε, φυσικά, να βοηθάει καθημερινά ως εθελόντρια. Με είδε από μακριά και μου έγνεψε χαμογελώντας. Δίπλα της, ένας νεαρός. Τον είχα ξαναδεί. Ήταν εκείνος ο νέος άντρας που με είχε βρει και με είχε βγάλει από το μουσείο την πρώτη φορά που είχα καταφέρει να ξεγλιστρήσω από τον κύριο Μίλτο.

«Τι μούτρα είναι αυτά; Τι παριστάνεις εδώ;»

Η φωνή της Αθηνάς ήταν γλυκιά.

«Τη θεά Δήμητρα» της αποκρίθηκα εντελώς αυθόρμητα.

Η Αθηνά ξέσπασε σε γέλια. Ο νεαρός χαμογέλασε.

Κάθισαν δίπλα μου. Κι άρχισα να τους κλαίγομαι. Πως, ενώ όλοι βοηθάνε, εγώ κάθομαι σαν την άχρηστη και δεν κάνω τίποτα. Ίσως επειδή είμαι άχρηστη. Κι άλλα παρόμοια. Η Αθηνά δε με άφησε να τελειώσω.

«Μπορείς να κάνεις, πάντως, κάτι σημαντικό. Κι αυτό μόνο εσύ μπορείς να το κάνεις. Ίσως επειδή είσαι η πιο μικρή απ' όλους μας. Κι ίσως επειδή εσύ το έχεις ζήσει αλλιώς το μουσείο. Κανείς από εμάς, βλέπεις, δε μεγάλωσε εδώ μέσα όπως εσύ».

Ένιωσα να ψηλώνω δέκα πόντους. Την κοίταξα όλο περιέργεια και προσοχή.

«Να θυμάσαι. Να βλέπεις με όσο πιο ορθάνοιχτα μάτια μπορείς τα όσα γίνονται εδώ. Τα όσα έχεις δει κι έχεις μάθει εδώ. Τα όσα έχεις ζήσει εδώ. Να θυμάσαι. Είναι πολύ σημαντικό. Για τις μέρες που θα έρθουν. Για τα χρόνια που θα έρθουν. Όσο δύσκολα και να είναι. Να είσαι από αυτούς που θα θυμούνται. Είναι σημαντικό να μην ξεχνάμε».

Το έλεγε κι η φωνή της ήταν περίεργη. Σαν εκείνη να βρισκόταν κάπου αλλού και το μυαλό της ταξίδευε ήδη στον χρόνο. Δεν καταλάβαινα ακριβώς τι ήθελε να πει. Ξαφνικά όλοι τους μιλούσαν με γρίφους. Αλλά μου φά-

νηκαν σημαντικά τα λόγια της. Λίγο μόνο καιρό αργότερα θα τα ένιωθα κιόλας.

«Ε, λοιπόν, εγώ νομίζω πως θα μπορούσα να σε χρειαστώ για βοήθεια. Αρκεί βέβαια να μας δώσει την άδεια κι ο υπεύθυνος έφορος» είπε ο νεαρός και μου χαμογέλασε με συμπάθεια.

Τον έλεγαν Σπύρο. Ήταν πρωτοετής φοιτητής Αρχαιολογίας. Όταν πήγε να γραφτεί στο πανεπιστήμιο, η απόκριση είχε μόλις αρχίσει κι εκείνος προσέφερε εθελοντικά τις υπηρεσίες του. Γι' αυτό και τον είχα δει τότε στο μουσείο.

Έτσι έγινε και βρέθηκα στα υπόγεια του μουσείου. Ήμουν μαζί με τον Σπύρο σε έναν χώρο όπου υπήρχαν τεράστια κασόνια. Η δουλειά του ήταν να τυλίγει εκείνες τις όμορφες μικρές πήλινες γυναικείες φιγούρες, τις Ταναγραίες, σε παλιές εφημερίδες.

Φυσικά, εγώ τις ήξερα όλες τους, σχεδόν μία προς μία.

Εγώ δεν είχα ποτέ κούκλες. Δεν ήθελα. Τι να τις έκανα; Οι δικές μου οι κούκλες ήταν αλλιώςτικες. Εκείνες. Κλεισμένες στα γυάλινα σπίτια τους. Και κανένα άλλο κορίτσι δεν είχε παρόμοιες. Από τότε που πρωτομπουσουλήσα μέσα σ' εκείνο το μουσείο τις θυμόμουν μέσα στις προθήκες τους. Ήταν οι κούκλες που λαχταρούσα κι οι κούκλες που είχα στα παιχνίδια μου. Καθισμένη μπροστά στις προθήκες, φανταζόμουν ιστορίες κι έπαιζα μαζί τους σε

έναν κόσμο δικό μου. Καθεμία είχε το δικό της όνομα. Καθεμία τη δική της φωνή.

Κάθε που έπιανε στα χέρια του ο Σπύρος μια κούκλα μου, μια Ταναγραία, εγώ είχα να λέω την ιστορία της.

«Αυτή είναι η Κατερίνα. Είναι πολύ καλομαθημένη και γκρινιάρα. Όλοι τη φρόντιζαν επειδή είχε μια αρρώστια που δεν έπρεπε να τη βλέπει ο ήλιος. Γι' αυτό φοράει και καπέλο. Χειμώνα καλοκαίρι έτσι κυκλοφορεί. Αλλά ξεσταίνεται. Γι' αυτό κι έχει μαζί της πάντα τη βεντάλια της. Να κάνει αέρα. Πώς να μην τη λυπηθείς την καημένη; Αλλά την ερωτεύτηκε ένας πρίγκιπας. Θα τον βρεις κάποια στιγμή. Είναι αυτός που κρατάει στο χέρι του μια κότα. Ο πιο όμορφος απ' όλους. Αλλά βέβαια δεν ήταν αληθινός πρίγκιπας. Στην πραγματικότητα ήταν χηνοβοσκός».

Μουρμούριζα μία μία τις ιστορίες με κάθε λεπτομέρεια. Το πιο πιθανόν να μη με άκουγε καν ο Σπύρος. Δε με ένοιαζε. Εγώ συνέχιζα να λέω τις ιστορίες τους. Ήταν ο δικός μου αποχαιρετισμός στην καθεμία τους.

Παράλληλα άνοιγα τις εφημερίδες και τακτοποιούσα τα φύλλα έτσι ώστε να τα έχει έτοιμα να τις τυλίγει. Αυτή ήταν η δουλειά που είχε βρει να κάνω. Δεν ήταν ιδιαίτερα σημαντική, αλλά όπως είχε πει κι εκείνος:

«Το πιο μικρό είναι και μεγάλο, αρκεί να θες να δεις τη σημασία του».

Του χρωστούσα ευγνωμοσύνη.

Είχα ανάγκη να βρω τη σημασία μου μέσα σε όλο αυτό που γινόταν.

* * *

«Είσαι τόσο μικρή, μα τόσο όμορφη! Δε χορταίνω να σε κοιτάζω» είπε το κορίτσι.

Η μικρή Ταναγραία χαμογέλασε αυτάρεσκα.

Στο κορίτσι θύμιζε μια όμορφη γειτονοπούλα του, το Κατερινάκι, που ήταν τόσο, μα τόσο όμορφη. Η μητέρα της δεν την άφηνε να βγαίνει ούτε για να πάει στον μπακάλη χωρίς καπέλο, επειδή είχε πάρα πολύ λευκό δέρμα και κοκκίνιζε αμέσως από τον ήλιο κι έτσουζε. Ούτε κι η μικρή Ταναγραία αποχωριζόταν ποτέ το καπέλο της. Το κορίτσι αναρωτιόταν αν ήταν επειδή είχε κι εκείνη ευαίσθητο δέρμα.

«Κάποτε με έλεγαν Κλειώ. Με είχε ένα κορίτσι όπως εσύ. Μέχρι που έγινε κοπέλα» είπε η όμορφη Ταναγραία κι αναστέναξε.

Θυμήθηκε πως όταν πέθανε η κυρά της την έβαλαν στον τάφο της. Για συντροφιά.

Πιο πέρα τα Ερωτάκια έπαιζαν με τις μικρές Νίκες και χαλούσαν τον κόσμο με τις φωνές και τα γέλια τους. Το κορίτσι γύρισε προς τη μεριά τους κι άρχισε κι εκείνο να γελάει με τις κατεργαριές.

Η Κλειώ, που τώρα είχε το όνομα Κατερίνα, αντί για ό,τι άλλο είπε:

«Η κυρά μου σου έμοιαζε. Ήταν κι εκείνη θαρραλέα και καλόκαρδη. Με αγαπούσε πολύ. Έλεγε πως ήμουν το γούρι της».

Τα μάγουλά της κοκκίνισαν – αλλιώςτικά από το όμορφο κοκκινωπό χρώμα της τερακότας.

Τα μάγουλα του κοριτσιού κοκκίνισαν επίσης.

«Κι εγώ σε αγαπάω. Είσαι ξεχωριστή».

Το κορίτσι σκέφτηκε ότι ως τότε δεν είχε κάποιο γούρι.

«Μ' αρέσει το όνομα Κατερίνα» είπε η Ταναγραία που κάποτε την έλεγαν Κλειώ.

Το κορίτσι χαμογέλασε.

Στον ύπνο του εκείνη τη νύχτα ονειρεύτηκε πως είχε δύο «καλά» χέρια.

* * *

Τότε ήταν περίπου που άρχισα να κλέβω μαζί με τον Τίκο αγάλματα – κι όχι μόνο. Δηλαδή δεν τα κλέβαμε ακριβώς. Ή μάλλον... τα κλέβαμε. Τέλος πάντων, σε κάθε περίπτωση, ό,τι κάναμε το κάναμε για καλό σκοπό. Ο Τίκο ήταν σίγουρος γι' αυτό.

Όλον αυτό τον καιρό είχα την υποψία πως ο Τίκο κάτι μου έκρυβε. Μπορεί βέβαια να είχε κάθε λόγο να το κάνει, αφού κι εγώ του έκρυβα τα σχετικά με το μουσείο. Καμιά φορά σκέφτομαι πως ήταν μια περίοδος γεμάτη μυστικά και σιωπή εκείνη. Και αγωνία.

«Θα μου εξηγήσεις τι συμβαίνει;»

Ήμουν κάπως εκνευρισμένη. Καθόμασταν έξω από το σπίτι του. Δεν είχα πάει στο μουσείο εκείνη τη μέρα. Προ-

τίμησα, αφού έκανα τις δουλειές στο σπίτι, να πάω να τον βρω. Η αλήθεια είναι πως μου έλειπε. Περισσότερο από ποτέ. Ειδικά τώρα που οι πιο πολλοί από τους πέτρινους φίλους είχαν πλέον αρχίσει να κρύβονται στο χώμα. Κι εγώ δεν είχα πια καμιά διάθεση να παίζω κρυφτό. Ήμουν πλέον αρκετά μεγάλη για να ξέρω πως το συγκεκριμένο... κρυφτό ήταν πιο αληθινό και σημαντικό από ποτέ.

Όπως φυσικά κι ο Τίκο. Αλλά εκείνος έμοιαζε σαν να μην τον χωρούσε ο τόπος. Σαν να ήθελε να με αποφύγει. Ή σαν να είχε αλλού τον νου του.

«Λοιπόν; Θα μου πεις τι έχεις;»

«Τίποτα».

«Μη μου λες τίποτα. Νομίζεις πως προχθές δεν είδα;»

«Τι πράγμα;»

«Πρώτον, που έσερνες εκείνο το καρότσι. Αλλά βασικά που έκανες πως δε με είδες κι έστριψες χωρίς καν να με χαιρετήσεις».

Αλήθεια έλεγα. Λίγα βράδια νωρίτερα επιστρέψαμε από το μουσείο με τους γονείς μου. Είχε αρχίσει να βραδιάζει και βιαζόμασταν να φτάσουμε στο σπίτι, να μη μας προλάβει το σκοτάδι στον δρόμο. Ήταν πολύ δύσκολο να περπατάς τις νύχτες μέσα στη συσκότιση. Καθώς στρίψαμε στον δρόμο που έβγαζε σπίτι μας, είδα στην απέναντι γωνία, κάτω από το σκεπασμένο με γαλάζιο χαρτί γυαλί του φανοστάτη, τον Τίκο να προ-

χωράει σέρνοντας πίσω του ένα καροτσάκι, σαν μικρό κάρο, ιδέα δεν είχα πού το είχε βρει. Ιδέα δεν είχα τι μπορεί να κουβαλούσε. Του έκανα νόημα, αλλά εκείνος, σαν να μη με είχε δει, συνέχισε να προχωράει ακόμα πιο γρήγορα.

«Εγώ δε σε είδα; Τολμάς; Εσύ το λες αυτό;»

«Τι θες να πεις; Δεν καταλαβαίνω».

Είχα θυμώσει τώρα. Σχεδόν φώναξα.

«Μα εσύ δε με βλέπεις εδώ και καιρό, Αγγελίνα. Για σένα εδώ και καιρό είναι σαν να μην υπάρχω».

Το είπε όλο παράπονο. Αντίθετα με εμένα, εκείνος δε φώναζε.

Είχε δίκιο. Όλον εκείνο τον καιρό ήμουν απορροφημένη με όσα γίνονταν στο μουσείο. Η μόνη μου έγνοια ήταν να βρεθώ εκεί μαζί με όλους τους άλλους, να βοηθήσω όσο κι όπως μπορούσα. Άλλοτε ετοιμάζοντας τις εφημερίδες, άλλοτε σκουπίζοντας. Υπήρχαν μέρες που απλώς έμενα να φροντίζω το σπίτι, καθαρίζα, έπλενα τα ρούχα, μαγείρευα, για να μπορεί η μητέρα να είναι όσο περισσότερες ώρες γινόταν στο μουσείο. Δεν ήταν οι καλύτερές μου μέρες, αλλά ήξερα πως ακόμα και μ' αυτό τον τρόπο βοηθούσα ουσιαστικά. Οι γονείς μου και όλοι στο μουσείο δεν είχαν πλέον αργίες. Δεν είχαν ξεκούραση. Μόνο εκείνο το λίγο διάστημα που οι νίκες στην Πίνδο διαδέχονταν η μία την άλλη έμοιαζε να έχουν χαλαρώσει λίγο όλοι τους.

Ήταν οι μέρες που όλοι είχαν βγει στους δρόμους και πανηγύριζαν για τις νίκες στην Κορυτσά, στο Αργυρόκαστρο, στη Χειμάρρα. Ή, για να πούμε την πικρή αλήθεια, όχι όλοι. Το μυαλό μου πήγε στην κυρία Δέσπω και στον κύριο Μίλτο – πόσοι άλλοι θα ήταν σαν κι αυτούς. Δεν ξέρω πια αν είχαν δύναμη να πανηγυρίσουν, καρδιά για να χαρούν. Εκείνοι δεν είχαν πια παιδί να προσμένουν να γυρίσει σπίτι. Ο Παύλος είχε σκοτωθεί στη μάχη.

«Πέθανε σαν ήρωας» έλεγε ο κύριος Μίλτος, σκουπίζοντας τα μάτια του με ένα μαντίλι. Η κυρία Δέσπω δεν έλεγε πολλά. Ντυμένη στα μαύρα. Μαύρα τα μάτια της. Αν μπορούσα να δω την καρδιά της, ήμουν σίγουρη πως θα ήταν κι εκείνη μαύρη. Παρ' όλα αυτά όποτε πήγαινα στο μουσείο την έβλεπα εκεί, ακούραστη. Και πάντα μου χαμογελούσε.

Τον Τίκο είναι αλήθεια πως είχα καιρό να πάω να τον δω. Σκέφτηκα, λοιπόν, πως δικαιολογημένα ήταν θυμωμένος μαζί μου. Παρ' όλα αυτά έδειχνε τόσο ήρεμος. Έτσι ήταν ο Τίκο. Σπάνια εξωτερίκευε αυτό που σκεφτόταν ή αισθανόταν. Μασουλούσε μια καραμέλα στο στόμα του. Με κοίταζε.

«Θέλεις;» είπε κι έβγαλε μία από εκείνες με άρωμα τριαντάφυλλο που μοίραζε ο Μίμης στα παιδιά της γειτονιάς.

«Πού τις βρήκες;»

Η έκπληξή μου μεγάλη. Ο Μίμης είχε πολύ καιρό να φέρει τη νονά στη γειτονιά μας.

«Τις κρατούσα για μια ώρα ανάγκης» είπε με καμάρι. Την έβαλα στο στόμα μου κι η αγωνία μου απέκτησε γεύση τριανταφυλλένια.

«Δηλαδή είμαστε ακόμη φίλοι;»

Ο Τίκο με κοίταξε κι ανασήκωσε το φρύδι του.

«Ωρες ώρες είσαι πολύ χαζούλα, κοριτσάκι».

Του χαμογέλασα. Και μετά τον κοίταξα τάχα μου βλοσυρά και καχύποπτα. Κι εκείνος κατάλαβε. Πετάχτηκε σαν ελατήριο κι άρχισε να τρέχει.

«Πιάσε με αν μπορείς!» φώναξε όπως έκανε κι άλλοτε. Τότε που ήμασταν μικράκια και κυνηγιόμασταν κάθε φορά που κάποιο από τα παιδιά της γειτονιάς μάς πείραζε. Δες και μ' εκείνο το κυνηγητό θέλαμε να ξεφύγουμε από τη λύπη μας για το ότι εμείς δε θα ήμασταν ποτέ αποδεχτοί στην παρέα, όπως τα άλλα παιδιά. Επειδή εμείς ήμασταν «ελαττωματικά». Κι ήταν εκείνος αρκετός λόγος για να μην είμαστε στην παρέα, όπως τα άλλα παιδιά, ισότιμα μέλη. Εμάς έπρεπε ή να μας λυπούνται ή να μας κοροϊδεύουν.

Δεν το σκέφτηκα και πολύ. Άρχισα να τον κυνηγώ στα δρομάκια της γειτονιάς ουρλιάζοντας σχεδόν. Το ίδιο κι εκείνος. Δεν πίστευα ποτέ ότι θα μπορούσαμε να ξεφωνίζουμε έτσι. Κάποια παράθυρα άνοιγαν. Κάποιες νοικοκυρές μάς κατσάδιαζαν. Κάποιες μας κούνησαν απειλητικά τις σκούπες. Αλλά εμάς δε μας ένοιαζε. Αρκετά είχαμε σωπάσει τόσον καιρό. Αρκετά πια με τα μυστικά.

Τόση σιωπή δεν την αντέχεις. Ειδικά όταν είσαι παιδί. Έστω και μεγάλο παιδί, σχεδόν έφηβος.

Φτάσαμε τρέχοντας επάνω στον λόφο. Στο λημέρι μας. Είχαμε καιρό να βρεθούμε εκεί πάνω. Ήταν επικίνδυνα. Αν κι είχα ακούσει πως ήμασταν ανοχύρωτη πόλη, ποτέ δεν μπορούσες να είσαι σίγουρος. Οι σειρήνες ηχούσαν κάθε τόσο. Απλώς οι περισσότεροι δε μαζεύονταν πια στα πρόχειρα καταφύγια, υπόγεια των πολυκατοικιών. Ήταν σίγουροι πως σε περίπτωση βομβαρδισμού δε θα γλίτωναν έτσι κι αλλιώς.

Εκείνο το απομεσήμερο όμως εμάς τίποτε δε μας ένοιαζε. Νομίζω δε μας ένοιαζε τίποτε άλλο από το να είμαστε μαζί όπως και παλιά. Να είμαστε μαζί και να νομίζουμε πως όλα ήταν όπως πριν από τον πόλεμο. Τότε που δεν είχαμε μυστικά. Τότε που δεν υπήρχε η σιωπή. Τότε που δεν κρύβαμε αγάλματα.

Καθόμασταν στην άκρη του βράχου, με τα πόδια να κρέμονται στο κενό. Μπροστά μας απλωνόταν η πόλη αλλιώςτική. Ή έτσι μου φάνηκε. Μπορεί να ήταν που πλέον ήμασταν κι εμείς αλλιώςτικοί. Με έγνοιες και μυστικά που πριν δε φανταζόμασταν.

«Θα μου πεις;»

«Τι;»

«Γιατί έκανες πως δε με είδες;»

«Επειδή ήσουν με τους γονείς σου».

Γύρισα και τον κοίταξα απορημένη. Κατάλαβε την απορία μου.

«Θα έπρεπε να τους μιλήσω. Και μπορεί να με ρωτούσαν γι' αυτό που κι εσύ θα ήθελες να με ρωτήσεις».

Χαμογέλασα. Ήταν έξυπνος. Σε μια άλλη ζωή θα μπορούσε να πάει να σπουδάσει και να γίνει κάποιος σπουδαίος, που οι άλλοι δε θα κορόιδευαν επειδή φορούσε γυαλιά με χοντρούς φακούς, αλλά θα τον σέβονταν, επειδή πολλές φορές οι σοφοί κι οι σπουδαίοι φοράνε γυαλιά.

«Δεν είχα την ευκαιρία να σε ρωτήσω».

«Την έχεις τώρα».

Το είπε πειραχτικά. Με κορόιδευε άραγε;

«Λοιπόν; Θα μου πεις τι κουβαλούσες με εκείνο το καρότσι; Και πού το πήγαινες;»

Αντί για οτιδήποτε άλλο, σηκώθηκε και κατευθύνθηκε προς το κρησφύγετό μας. Από την τσέπη του έβγαλε ένα κλειδί και ξεκλείδωσε το λουκέτο που κλείδωνε την ετοιμόρροπη πόρτα· όχι ότι αν ήθελε κάποιος να μπει μέσα θα τον εμπόδιζε το λουκέτο. Θα μπορούσε άνετα να ξεχαρβαλώσει την πόρτα.

Μπήκαμε μέσα. Είχα καιρό να μπω. Μύριζε μούχλα. Έβγαλε έναν φακό από την τσέπη του και τον άναψε. Εκεί στο βάθος της καλύβας μας, ένας όγκος σκεπασμένος με μια λινάτσα. Την τράβηξε. Από κάτω κάποιοι τρύπιοι τενεκέδες, ένας κουβάς, μερικά κασόνια. Δεν μπορούσα

να πιστέψω ότι αυτό ήταν το μυστικό του, αυτό που δεν ήθελε να δούμε. Τον κοίταξα όλο απογοήτευση. Εκείνος άρχισε να τα παίρνει ένα ένα και να τα στοιβάζει σε μια άκρη το ένα πάνω στο άλλο. Μου έκανε νόημα να πάω κοντά του. Πλησίασα όλο περιέργεια. Κι εκεί πάνω στο χώμα, μέσα στον φωτεινό κύκλο που διέγραφε ο φακός, είδα ένα άγαλμα. Όχι πολύ μεγαλύτερο από μισό μέτρο. Μια πήλινη κοπέλα που έμοιαζε με την Άρτεμη. Ακριβώς δίπλα ένα μεγάλο ακροκέραμο με ένα γυναικείο πρόσωπο. Μου θύμιζε λίγο τη Σφίγγα.

Γύρισα και τον κοίταξα. Τα μάτια μου όλο απορία.

«Τι είναι αυτά;»

«Σαν τι σου μοιάζουν;»

«Εννοώ, γιατί είναι εδώ;»

«Επειδή περιμένουν τη σειρά τους να θαφτούν. Θα με βοηθήσεις; Ίσα που προλαβαίνουμε. Θα αρχίσει να σκοτεινιάζει σε καμιά ώρα».

Μου έδειξε προς την άλλη άκρη της καλύβας. Ένα μεγάλο φτυάρι κι ένα μικρότερο. Πήρα το πιο μικρό. Βγήκαμε έξω. Κοίταξε προσεκτικά γύρω του.

«Όλα εντάξει. Πάμε».

«Δηλαδή σοβαρολογείς τώρα; Θες πράγματι να τα θάψεις; Πού τα βρήκες;»

Η σκέψη ότι μπορεί να ήταν κάποιο κλεμμένο αρχαίο άγαλμα με έκανε να ιδρώσω.

Δεν απαντούσε. Ξεκινώντας από το δέντρο που ήταν κοντά στο κρησφύγετό μας, εκείνο που πάνω του είχε χαράξει την ημερομηνία της πρώτης μέρας του πολέμου, άρχισε να μετράει βήματα προς μια κατεύθυνση. Δίπλα στον κορμό ενός άλλου δέντρου έμπηξε το φτυάρι στο χώμα κι άρχισε να σκάβει. Δεν είχα επιλογή. Ή μπορεί και να είχα, αλλά θεώρησα πως ήταν η μόνη μου. Άρχισα κι εγώ να σκάβω. Ώρα μετά φάνηκε ικανοποιημένος.

Πήγαμε πίσω στο κρησφύγετο και πιάσαμε μαζί το άγαλμα. Τον βοήθησα να το κουβαλήσουμε. Δεν ήταν τόσο βαρύ όσο νόμιζα. Το βάλαμε στον λάκκο. Κι από πάνω απίθωσε προσεκτικά και το ακροκέραμο – κόκκινο της τερακότητας. Αρχίσαμε να φτυαρίζουμε χώμα στον λάκκο. Οι ανάσες μας ήταν το μόνο που ακουγόταν. Δε σκεφτόμουν τίποτα.

Όταν τελειώσαμε, είχε αρχίσει πια να σουρουπώνει. Μου έδωσε τον φακό.

«Φέξε μου» μου είπε.

Κι έπιασε να σκαλίζει στον κορμό του δέντρου κάποια αρχικά.

Με είδε που τον κοιτούσα.

«Τι με κοιτάς; Πώς θα ξέρω τι είναι θαμμένο εδώ; Πού να τα θυμάμαι όλα;»

Γούρλωσα τα μάτια μου.

«Δηλαδή... είναι κι άλλα;»

Γέλασε όλο ικανοποίηση.

«Φυσικά. Εκεί πέρα, κάτω από το πεύκο, είναι μια καθιστή Σφίγγα-γλάστρα. Εκεί κάτω από την ακακία, δίπλα στη μυρτιά, είναι τρία ακροκέραμα».

Κοιτούσα μια εκείνον, μια γύρω μου και μια κάτω από τα πόδια μου.

«Δεν καταλαβαίνω».

«Μα τι σου φαίνεται τόσο περίεργο; Το ίδιο δε γίνεται αυτή τη στιγμή και στο μουσείο;»

«Ναι, αλλά εκείνα είναι αρχαία, θέλω να πω...» σταμάτησα.

Πού ήξερε τι γινόταν στο μουσείο;

Το βλέμμα του ακόμα και πίσω από τα γυαλιά του ήταν τόσο γεμάτο... αγωνία και αγάπη.

«Κι αυτά είναι τα δικά μας. Τα νέα» είπε όλο γλύκα.

«Κι είναι οι φίλοι σου» συμπλήρωσα χαμογελώντας.

Αντί γι' άλλη απάντηση ήρθε προς το μέρος μου. Άνοιξε τα χέρια του και με αγκάλιασε. Σφιχτά. Δε θυμάμαι να το είχε ξανακάνει εδώ και πολύ καιρό. Μου άρεσε. Άφησα το πρόσωπό μου να ακουμπάει το στήθος του. Μείναμε για λίγα λεπτά έτσι. Μου άρεσε να μυρίζω τη μυρωδιά του· με γαλήνευε. Κι η αγκαλιά του, εκτός από παρηγοριά, μου χάριζε ασφάλεια. Όπως τότε που ήμασταν μικράκια και κάθε φορά που έκλαιγα απαρηγόρητη, όταν με πείραζαν τα άλλα παιδιά, εκείνος με αγκάλιαζε και με παρηγορούσε γλυκά.

«Μην κλαις, κοριτσάκι. Είσαι το πιο όμορφο κορίτσι του κόσμου. Εγώ σ' αγαπώ. Εγώ θα είμαι πάντα φίλος σου».

Είχα την εντύπωση πως θα μπορούσα να μείνω για πάντα εκεί μέσα στην αγκαλιά του. Αλλά, φυσικά, ήταν κι εκείνη η περιέργεια που με έτρωγε.

«Θα μου πεις πού ξέρεις εσύ για το τι γίνεται στο μουσείο;»

«Ε, δεν ήταν και δύσκολο να καταλάβω. Αν συνδυάσω τα στοιχεία. Τα κιβώτια, τις άδειες αίθουσες, τη φυλακή του Σωκράτη. Το πόσες ώρες δουλεύουν οι γονείς σου. Το ότι έρχεται στο μουσείο ακόμα κι η κυρα-Δέσπω. Τη δική σου εξαφάνιση...»

Τον κοιτούσα παραξενεμένη ακόμη.

«Έπρεπε, λοιπόν, να κάνω ό,τι ακριβώς γίνεται στο μουσείο. Ό,τι όμως έγινε και με τον Μικρό Κύριο. Ούτε εκείνος ήταν αρχαίος. Εσύ μου είχες πει πως τον πήγαν στο υπόγειο για να τον προστατεύσουν».

Τον κοιτούσα άφωνη, δεν ήξερα τι να του πω. Κι από την άλλη, τον θαύμαζα.

«Αχ, κοριτσάκι. Έχουμε πολλή δουλειά ακόμη. Μακάρι να προλάβουμε».

Τα μάτια του σκοτείνιασαν ξαφνικά. Δε μου άρεσε αυτό. Όλοι αυτό έλεγαν πια τον τελευταίο καιρό. Δεν το άντεχα.

Αυθόρμητα, ούτε που το σκέφτηκα πολύ, του έδωσα ένα φιλί στο μάγουλο.

Είδα τα μάτια του να γουρλώνουν από έκπληξη. Και μετά να λάμπουν. Κατεργάρικα και χαρούμενα.

«Θα προλάβουμε! Είμαι σίγουρη».

Το είπα πιο πολύ για να κρύψω την αμηχανία μου.

«Προς το παρόν, πάμε! Θ' αρχίσει να νυχτώνει όπου να 'ναι».

Τα μάτια του συνέχιζαν ν' αστράφτουν όλο ικανοποίηση και απρόσμενη χαρά.

Κατεβήκαμε τον λόφο πιασμένοι χέρι χέρι, όπως κάναμε και τότε που ήμασταν μικρά. Δε βιαζόμασταν όμως, παρότι σε λίγο θα νύχτωνε. Είχε έρθει η ώρα για εξομολογήσεις. Κι έτσι του είπα λίγο ή πολύ όλα όσα είχαν γίνει από τότε που είχαμε να βρεθούμε. Κι εκείνος ήρεμα και κάπως ντροπαλά μου εξομολογήθηκε πως εδώ και χρόνια, ούτε πια που θυμάται από πότε, είχε αρχίσει να έχει μια κρυφή αγάπη για τα αγάλματα, τα ακροκέραμα, τα φουρούσια. Ίσως να ήταν από τη μέρα που μικρό παιδάκι ακόμη τον είχαμε πάρει μαζί μας στο μουσείο. Ίσως να ήταν κι οι δικές μου διηγήσεις που τον είχαν εμπνεύσει, που τον είχαν κάνει να ζηλέψει· οι ιστορίες που ήξερα για όσα υπήρχαν στο μουσείο, εκείνες που επινοούσα, εκείνες που ζούσα μαζί τους.

Τότε ήταν που άρχισε να βλέπει τα αγάλματα γύρω του με άλλο μάτι. Ή, όπως κι ο ίδιος παραδέχτηκε, τότε ήταν που πραγματικά άρχισε να τα βλέπει. Εκείνος, φυσικά,

δεν μπορούσε να πηγαίνει στο μουσείο συχνά όπως εγώ. Τις ώρες που ήταν μόνος χωρίς παρέα, και δεν ήταν λίγες εκείνες οι ώρες, τις περνούσε πάντα εκεί στην πάνω γειτονιά προς τον λόφο, απέναντι από ένα σπίτι που σε μια εσοχή του στον τοίχο είχε ένα άγαλμα. Το άγαλμα ενός νεαρού που είχε μια λύρα στα χέρια του. Που είχε ακροκέραμα και γρύπες στη στέγη. Μπορεί να καθόταν αμίλητος απέναντι κοιτάζοντας, μέχρι που χόρταιναν τα μάτια του, μέχρι που μέσα του αισθανόταν όμορφα.

Όταν έμαθε τα σχετικά με την απόκρυψη των αρχαίων, κατάλαβε ότι κανείς δε θα νοιαζόταν για εκείνα τα άλλα, τα μικρά, όμορφα πηλίνα πλάσματα των σπιτιών στις δικές μας γειτονιές του σήμερα. Κι αποφάσισε να γίνει εκείνος ο διασώστης τους.

Έβγαине κρυφά μόλις βράδιαζε. Δεν ήταν εύκολο, γιατί μέσα στο σκοτάδι ήταν πολύ δύσκολο να κινείσαι. Κι ειδικά για τον Τίκο, που το δυνατό του σημείο δεν ήταν η όραση. Αλλά ήταν αποφασισμένος. Και τα είχε καταφέρει μια χαρά ως τότε. Στην αρχή κάνα δυο φορές είχε πάει μαζί του κι ο Νίκος, ο γιος του τσαγκάρη. Του άρεσαν, λέει, οι περιπέτειες. Κι είχε αναγκαστεί να τον πάρει μαζί του, γιατί αλλιώς δε θα του δάνειζε ούτε το ποδήλατό του ούτε εκείνα τα εργαλεία που είχε βρει στην αποθήκη του μαγαζιού τους. Και χωρίς αυτά δε θα μπορούσε ο Τίκο να ξεκολλήσει τα αγάλματα ή τα ακροκέραμα. Ευτυχώς,

τα περισσότερα ήταν ήδη παλιά κι ήταν εύκολο να σκάψει το τοιμέντο που ήταν γύρω τους για να τα ξεκολλήσει από τη θέση τους. Κι έτσι κι αλλιώς από τα παλιά, τα άδεια σπίτια είχε ξεκινήσει. Κι η βοήθεια του Νίκου ήταν μεγάλη. Μετά ο Νίκος άρχισε να μην πηγαίνει. Έλεγε πως βαρέθηκε. Ο Τίκο πίστευε πως ήταν φοβητσιάρης. Τα χρειάστηκε όταν άκουσε κάποιον στο μαγαζί του πατέρα του να λέει πως, τι παράξενο, από το διπλανό σπίτι είχε εξαφανιστεί ένα πήλινο μικρό άγαλμα από τη βρύση της αυλής. Το πρόσεξε όταν το πρωί άνοιξε το παράθυρό του, που έβλεπε σ' εκείνη την αυλή. Κι αν είναι δυνατόν να έχει εξαφανιστεί ένα άγαλμα. Πώς και γιατί. Κι ο Νίκος τα είπε στον Τίκο. Και μετά δεν ξαναφάνηκε.

Αλλά ο Τίκο ήταν αποφασισμένος να συνεχίσει μόνος του. Να σώσει την ομορφιά. Την ομορφιά που εκείνος έβλεπε στην καθημερινότητά του. Την ομορφιά στα μπαλκόνια, στις πόρτες, στα σκαλοπάτια. Ομορφιά που είχαν σκαλίσει με αγάπη κι αφοσίωση οι τεχνίτες οι νεότεροι, τεχνίτες όπως ο πατέρας. Ομορφιά προορισμένη να κάνει ακόμα και τα δικά μας ταπεινά σπίτια, τις δικές μας γειτονιές αλλιώς, ξεχωριστές, περισσότερο ανθρώπινες.

Και τα μάτια του Τίκο, που δεν έβλεπαν τόσο καλά ή ίσως ακριβώς γι' αυτό τον λόγο, μπορούσαν με τη μία να ξεχωρίζουν ακόμα και την πιο μικρή και φαινομενικά ασήμαντη ομορφιά.

«Κοίτα! Δεν έχω δίκιο;»

Με τον φακό του φώτισε ένα μαρμάρινο φουρούσι στο μικρό μπαλκόνι ενός σπιτιού. Δυο φουρούσια, ένα στη μια άκρη και ένα στην άλλη, να στηρίζουν ένα μικρό μπαλκόνι με τρεις γλάστρες με γεράνια. Κι εκεί στο τελειώμά τους τα φουρούσια είχαν από μια γυναικεία μορφή, λίγο αυστηρή, πιθανότατα για να φοβίζει την κακογλωσσιά. Κοίταξα αυτό που φώτιζε με τον φακό του όπως δεν το είχα κοιτάξει ποτέ ξανά.

«Δεν είναι όμορφο; Τόσο όμορφο!» μου ψιθύρισε στο αυτί.

Έγνεψα καταφατικά.

«Θα με αφήσεις να σε βοηθήσω;»

Το ξεστόμισα όλο λαχτάρα.

Ο Τίκο μού έσφιξε το χέρι με ευγνωμοσύνη. Μου χαμογέλασε.

Το γυναικείο πρόσωπο εκεί στο δεξί φουρούσι μού χαμογέλασε κι εκείνο.

* * *

«Ὅδὸς ἄνω κάτω μία καὶ ὤυτή» εἶπε ἡ Σφίγγα ἔχοντας πάρει πολὺ σοβαρό ὄψος.

«Που πάει να πει;»

«Ο ανήφορος κι ο κατήφορος είναι ο ίδιος δρόμος».

«Μάλιστα. Και ποιος το λέει αυτό;»

«Ο Ηράκλειτος».

Το κορίτσι σκέφτηκε για λίγο.

«Και πρέπει να το πιστέψουμε τώρα αυτό;»

«Το θέμα δεν είναι αν το πιστεύεις αλλά αν το κατανοείς».

«Νομίζω πως ναι. Αν είσαι κάτω κάτω στον δρόμο, είναι ανηφόρα.

Αν είσαι πάνω, είναι κατηφόρα».

Η Σφίγγα κούνησε το κεφάλι ικανοποιημένη.

«Όπως συμβαίνει στη ζωή. Ή μήπως... όπως ακριβώς είναι η ζωή;

Μπερδεύτηκα».

Το κορίτσι κοίταξε τη Σφίγγα σχεδόν έντρομο. Η Σφίγγα κοίταξε το κορίτσι όλο απορία.

Μετά ξέσπασαν κι οι δυο τους σε γέλια.

Γέλαγαν σχεδόν όλο το βράδυ. Ασταμάτητα.

Μέχρι που ακόμα κι ο νυχτοφύλακας τους έκανε παρατήρηση εκείνη τη νύχτα.

* * *

Η μητέρα ήταν σε μια ομάδα με γυναίκες που κάποιες τυλίγαν μικρά πήλινα αγαλματάκια και κάποιες άλλες αγγεία. Όλα τους ευαίσθητα κι εύθραυστα. Τα τυλίγανε κι εκείνα μέσα σε φύλλα εφημερίδας. Στα αγγεία έβαζαν και βαμβάκια πριν τα τυλίξουν σ' εφημερίδες. Στη συνέχεια τα τοποθετούσαν προσεκτικά το ένα πάνω στο άλλο μέσα

σε μεγάλα ξύλινα κιβώτια. Τα όποια μεταξύ τους κενά τα γέμιζαν με πριονίδια ή άχυρα. Ένας αρχαιολόγος που επιτηρούσε σημείωνε σ' έναν κατάλογο ένα ένα τα αντικείμενα που τοποθετούνταν σε κάθε κιβώτιο. Στο τέλος ο κατάλογος έμπαινε πάνω πάνω μαζί με τα συσκευασμένα αντικείμενα. Το κιβώτιο σφραγιζόταν κι έπαιρνε τη θέση του δίπλα στα άλλα, στο υπόγειο του μουσείου.

Κάποιες φορές πήγαινα κι εγώ μαζί με τη μητέρα. Τους βοηθούσα με το να ετοιμάζω τα φύλλα των εφημερίδων. Άλλες φορές πήγαινα μόνο και μόνο για να πάω φαγητό που είχα μαγειρέψει σ' εκείνην και στον πατέρα. Μετά έπιανα μια σκούπα τάχα μου να σκουπίσω γύρω τους. Κι άλλες φορές δεν έκανα τίποτα. Απλώς καθόμουν σε μια γωνιά αόρατη. Κι αποχαιρετούσα σιωπηλά μία μία τις κούκλες της παιδικής μου ηλικίας. Τα βαζάκια μου. Τα κουζινικά μου. Τους καθρέφτες μου. Όλα όσα εγώ είχα ανομολόγητα οικειοποιηθεί όλα εκείνα τα χρόνια. Τα μυστικά μου παιχνίδια.

Όλοι δούλευαν στη σιωπή. Γρήγορα και προσεχτικά.

Υπήρχαν φορές που όταν τις κατέβαλλε η κούραση μπορεί να άρχιζε κάποια απ' όλες τις γυναίκες να διηγείται μια ιστορία. Από τη ζωή κάποιου συγγενή. Ή από τη δική της ζωή. Να ξεκουράσει την αντοχή τους. Να ηρεμήσει την αγωνία τους. Μίλαγε και τύλιγε. Τύλιγε και διηγιόταν.

Έτσι έγινε, λοιπόν, κι έμαθα για τα γυάλινα παιχνίδια

της μητέρας. Ιδέα δεν είχα. Ποτέ δε μου είχε πει το οτιδήποτε. Κατάλαβα για μια ακόμα φορά πως ήταν πολλά όσα δεν ήξερα για εκείνη.

Ποιος να ξέρει άραγε τι την είχε κάνει να θυμηθεί το συγκεκριμένο περιστατικό. Τι την είχε κάνει να εξομολογηθεί εκείνη την ιστορία τη συγκεκριμένη ημέρα. Ίσως να ήταν που είχε αρχίσει να αποδέχεται το γεγονός πως έπρεπε και πάλι να αποχαιρετήσει ένα σημαντικό κομμάτι της ζωής της. Με την ελπίδα, αυτή τη φορά, να μην ήταν για πάντα.

«Θυμάμαι, ήταν Σεπτέμβρης».

Η φωνή της αρχικά ήταν άχρωμη.

«Ο Σεπτέμβρης που αναγκαστήκαμε να εγκαταλείψουμε το σπίτι μας, το βιος μας, τη ζωή μας. Ήταν όμορφο το σπίτι μας. Δίπατο, με παράθυρα μεγάλα. Με κρυστάλλινους πολυελαίους, δρύινα πατώματα, ζωγραφισμένα πλακάκια στα μπάνια. Στα παράθυρα η μητέρα είχε όμορφες γαλαζοπράσινες κουρτίνες από δαμασκηνό ύφασμα. Τα τραπέζια ήταν πάντα στρωμένα με κεντητά τραπεζομάντιλα. Στους τοίχους ζωγραφιές και φωτογραφίες σε κορνίζες. Στα παράθυρα ζουμπούλια και γεράνια.

»Όταν όμως, εκείνο τον Σεπτέμβρη, άρχισε το μακελειό, αν θέλαμε να σωθούμε, έπρεπε να φύγουμε όπως όπως, παρατώντας τα πάντα πίσω μας. Πηγαινοερχόμασταν οι γυναίκες πανικόβλητες να πάρουμε φεύγοντας

μαζί μας ό,τι τύχαινε ή ό,τι μπορεί και να μας χρειαζόταν. Λίγα ρούχα, τα στέφανα του γάμου της μάνας, την εικόνα της Παναγιάς, τα χαρτιά μας. Κοσμήματα και φλουριά.

»Μπαινόβγαινα ταραγμένη κι εγώ ρίχνοντας κλεφτές ματιές στα πράγματα γύρω μου· οι καρέκλες, τα βάζα με τα λουλούδια που ήθελε άλλαγμα το νερό τους, τα κεντημένα μαξιλαράκια που κάθε πρωί τα χτυπούσα μαλακά ν' αφρατέψουν. Αποχαιρετούσα το σπίτι βουβά. Από τα πόμολα μέχρι το πιάνο, χαϊδεύοντας τριγύρω παντού με το βλέμμα. Δεν ήταν τα πράγματα που με ένοιαζαν. Ήταν η φιλόξενη θαλπωρή τους, η συντροφιά κι οι αναμνήσεις μας που είχαν ακουμπήσει απλόχερα πάνω τους».

Έκανε μια παύση. Άφησε έναν μικρό αναστεναγμό. Έβαλε το τυλιγμένο βαζάκι στο κιβώτιο. Πήρε ένα ακόμα φύλλο εφημερίδας.

«Τότε, θυμάμαι, ήρθε η μικρή μου αδερφή, η Αγγέλα. Ήταν μόλις έξι χρονών. Τα μάτια της γεμάτα δάκρυα. Μ' έπιασε από το χέρι και με πήγε στο σερβάν, μπροστά από τα γυάλινα παιχνίδια. Ποιος να 'ξερε άραγε από ποιον και πότε αγορασμένα. Ίσως κάποτε πολύ παλιά σε κάποιο παζάρι. Θυμάμαι ήταν ένα σκυλάκι, μια γάτα, ένα κορίτσι, ένα αγόρι, μια μαϊμού, ένα άλογο, ένας κύκνος.

»Από τότε που ήμουν κι εγώ μικρό παιδί θυμάμαι πως εκείνα τα γυάλινα αγαλματάκια βρίσκονταν πάντοτε αδιασμένα όμορφα πάνω στη δεξιά άκρη στο σερβάν του

καθημερινού δωματίου. Και ήταν λες κι εκείνο το διάφανο γυαλί απ' το οποίο ήταν καμωμένα να μάγευε. Να μάγευε κάθε παιδί που μεγάλωνε σ' εκείνο το σπίτι ή κάθε παιδί που ερχόταν επισκέπτης. Όλα ήθελαν να παίξουν με εκείνα τα γυάλινα παιχνίδια.

»Κι η μάνα τα έβγαζε προσεκτικά ένα ένα και μας τα έδινε. Και μετά, όταν τελείωνε το παιχνίδι, τα έβαζε και πάλι στη θέση τους. Κάποτε όταν ήμουν μικρή έπαιζα εγώ μαζί τους. Αργότερα ο αδερφός μου ο Μιχάλης. Τώρα είχε έρθει η σειρά της μικρής Αγγέλας.

»Ήταν πλέον αρκετά μεγάλη για να μην υπάρχει φόβος να τα σπάσει. Όλο και κάποιο παιδί, όσο προσεκτικό και να 'ταν... ε, όλο και κάποιο θα έσπαγε. Γι' αυτό και με τα χρόνια τα παιχνιδάκια είχαν λιγοστέψει. Η μικρή μου αδερφή δεν είχε προλάβει να τα χαρεί. Λίγες οι φορές που την είχαν αφήσει ως τότε. Η παράδοση ήθελε να παίζουμε μαζί τους απ' όταν γινόμασταν έξι χρονών. Κι εκείνη είχε μόλις πριν από έναν μήνα γίνει έξι. Δε θα προλάβαινε, λοιπόν, να παίξει και τώρα έπρεπε να φύγουμε από το σπίτι. Έρχονταν οι εχθροί. Αλλά εκείνης εκεί, στα γυάλινα παιχνίδια, το μυαλό της. Το παράπονό της.

»«Να τα πάρω μαζί μου, Ντουντού;» με ρώτησε κλαμένη.

»Κι εγώ της είπα πως δεν είχαμε χώρο.

»«Να πάρω έστω ένα;»

»“Φυσικά και να πάρεις. Κάμε γρήγορα μόνο”.

»Κι εκείνο το καημένο το μικράκι κοιτούσε θλιμμένα και δεν ήξερε ποιο να διαλέξει.

»Της έδωσα το πρώτο που έπιασα από το σερβάν και της είπα να μη χασομεράει. Η μικρή όμως είχε πειστώσει κι ήθελε να πάρει κι άλλα, δεν ήξερε ποιο να διαλέξει, δεν ήθελε να διαλέξει, δεν μπορούσε. Θύμωσα. Δεν είχαμε ώρα για ανόητα παιδιαρίσματα. Έβαλε τα κλάματα. Στύλωσε τα πόδια της. Είπε πως δε θα πήγαινε πουθενά.

»Κι η μάνα από κάτω ούρλιαζε να βιαστούμε και τα άλογα χλιμίντριζαν και κάπου από μακριά ακούγονταν φωνές, κλάματα, ουρλιαχτά, πυροβολισμοί.

»“Έλα, μην κλαις κι εγώ θα σ’ τα κρύψω, όταν γυρίσουμε να έρθεις να τα βρεις να παίξεις” με θυμάμαι να της λέω αυθόρμητα, χωρίς να το καλοσκεφτώ, για να την πείσω να συμβιβαστεί. Δεν είχαμε χρόνο για πείσματα. Πήγα στον διάδρομο, τρίτο πλακάκι αριστερά, μπροστά από την πόρτα της κουζίνας. Ένα πλακάκι σπασμένο στη μια του άκρη. Από κάτω το πάτωμα κούφιο. Ήταν η κρυψώνα για τα μυστικά των παιδιών εκείνου του σπιτιού. Ανασήκωσα το πλακάκι. Κι έβαλα εκεί μέσα ένα ένα όλα εκείνα τα γυάλινα παιχνίδια των παιδικών μας χρόνων. Τα παιχνίδια ενός παιδιού που δεν πρόλαβε να παίξει μαζί τους. Κι όλα χωρέσανε. Εκτός από εκείνη τη μικρή μαϊμού. Εκείνη περίσσεψε. Έβαλα και πάλι το πλακάκι στη θέση του.

»“Να θυμάσαι, τρίτο πλακάκι αριστερά, μπροστά από το κατώφλι της κουζίνας” είπα στην αδερφή μου. “Όταν θα γυρίσουμε, θα τα βγάλουμε να παίξεις με όλα, ναι;”

»Κι εκείνη συμφώνησε. Και φύγαμε. Κι απέμειναν εκεί τα γυάλινα παιχνίδια κρυμμένα. Και κρατούσε στο ένα χέρι τη γυάλινη μαϊμού κι εγώ της κρατούσα την κούκλα της. Ναι, εκείνη που είναι στο κομοδίνο μου χρόνια τώρα.

»“Μην κλαις, μαϊμού. Μην κλαις, μαϊμού, και σ’ αγαπάει η Ντουντού” την άκουγα να ψιθυρίζει σ’ όλο τον δρόμο πάνω στο κάρο.

»Ντουντού με φώναζαν χαϊδευτικά όταν ήμουν μικρή. Ντουντού στα τούρκικα σημαίνει κάτι σαν μικρή κυρία, νομίζω. Και μου έμεινε. Ακόμα κι όταν μεγάλωσα με φώναζαν έτσι καμιά φορά οι γονείς μου. Κι όταν η Αγγέλα άρχισε να μιλάει, έτσι με φώναζε. Κι ας ήμουν πλέον μεγάλη. Την περνούσα κοντά δώδεκα χρόνια.

»“Ντουντού” μου φαίνεται πως άκουγα παντού γύρω μου, όταν ξαφνικά βρέθηκα στριμωγμένη σε μια βάρκα. Μέσα στον πανικό να προλάβουμε να μπούμε στις βάρκες είχα χάσει και την Αγγέλα και τη μάνα. Ήταν δίπλα μου στο λιμάνι, αλλά όταν με τα πολλά μπήκα στη βάρκα δεν τις έβλεπα πουθενά ανάμεσά μας. “Αγγελάκι” με θυμάμαι να ουρλιάζω. Αλλά γύρω μου ούρλιαζαν τόσοι πολλοί. Έκλαιγαν και θρηνούσαν τόσοι. Θα την έχει η μάνα στον

νου της. Θα της κρατάει το χέρι η μάνα, σκεφτόμουν. Επαναλάμβανα εκείνη τη σκέψη σαν προσευχή ξανά και ξανά κι έσφιγγα στην αγκαλιά μου την κούκλα της, αυτό που απέμεινε σε μένα από εκείνη. Όλα αυτά τα χρόνια. Είναι η μόνη παρηγοριά μου να σκέφτομαι πως η Αγγέλα, το αγγελάκι μας, ήταν με τη μάνα. Και σώθηκαν κι οι δυο. Μπορεί να σκοτώθηκε ο αδερφός μου ο Μιχάλης, μπορεί ο πατέρας να μην είχε γυρίσει ποτέ όταν βγήκε να βρει τον Τούρκο φίλο του να ζητήσει προστασία, αλλά τουλάχιστον η μάνα κι η Αγγέλα είναι καλά. Ζωντανές. Ζούνε κάπου έχοντας συντροφιά η μία την άλλη. Κι έχει η αδερφή μου τη μικρή γυάλινη μαϊμού μαζί της να της θυμίζει τη μεγάλη αδερφή της. Κι έχω εγώ την κούκλα της. Μαζί της χαϊδεύω και αγκαλιάζω τη μικρή μου αδερφή.

«Το έχω κάνει τάμα. Να μ' αξιώσει η Παναγιά να πάω πίσω, σ' εκείνο το σπίτι. Να παρακαλέσω τους νέους ιδιοκτήτες να μπω μέσα. Μόνο για λίγο. Τίποτα άλλο δε με νοιάζει. Μόνο να σηκώσω εκείνο το πλακάκι. Κι αν λείπουν τα γυάλινα παιχνίδια, θα μερέψει η ψυχή μου. Θα γαληνέψω. Θα είναι το μόνο σημάδι πως η μικρή μου αδερφή έζησε. Γύρισε και πήρε τα γυάλινα παιχνίδια της. Αν όχι, θα πεθάνω με τον καημό και την ελπίδα».

Όταν η μητέρα σταμάτησε τη διήγησή της, απλώθηκε μια σιωπή μεγάλη γύρω μας. Για ώρα καμιά δε μιλούσε. Όλες βουβές.

Κι εκείνη τη σιωπή έσπασε η κυρα-Δέσπω, η γυναίκα του κυρ Μίλτου. Ένας μεγάλος αναστεναγμός τής ξέφυγε – πιο πολύ σαν λυγμός ήταν. Μία πένθιμη σκιά μέσα στα μαύρα της ρούχα, πένθος για τον Παύλο της.

Σίγουρα εκείνον είχε θυμηθεί η κυρα-Δέσπω. Για εκείνον ήταν ο μεγάλος αναστεναγμός-λυγμός. Χωρίς στιγμή να σταματήσει, συνέχισε να τυλίγει τα πήλινα μέσα στις εφημερίδες. Μόνο που πλέον από τα μάτια της έτρεχαν δάκρυα. Τύλιγε προσεκτικά, ίσως ακόμα πιο προσεκτικά τώρα, κι έκλαιγε βουβά. Στιγμή δε σταμάταγε να τυλίγει, ούτε καν για να σκουπίσει τα μάτια της. Κι έπιανε τόσο στοργικά, σαν να ήταν μωρά, εκείνα τα μικρά πήλινα αγαλματάκια.

Και λες κι ήταν κάτι μεταδοτικό εκείνο το βουβό κλάμα, άρχισαν και κάποιες άλλες γυναίκες να κλαίνε. Χωρίς ήχο. Μάτια που έσταζαν σαν βρύσες που κάποιος αμέλησε να σφίξει.

Τύλιγαν τα πήλινα αγαλματάκια μέσα στις εφημερίδες κι έκλαιγαν. Η κυρα-Δέσπω για τον Παύλο. Η μάνα σίγουρα για όλους τους δικούς της, για το αδερφάκι μου, το αγοράκι που πέθανε μωρό, για τη μικρή Αγγέλα, για εκείνα τα γυάλινα παιχνίδια τους. Κι η κάθε γυναίκα θα 'χε τον λόγο τον δικό της, τον δικό της πόνο και καημό να κλάψει για να θρηνηήσει, να κλάψει για να μερέψει το μέσα της. Κι ήταν εκείνη η σιωπή βαριά. Κι ήταν εκείνα τα

δάκρυα αμέτρητα. Κι ήταν εκείνη η λύπη ποτάμι. Θα μπορούσε να φουσκώσει, ακόμα και να μας πνίξει.

Αλλά ήταν τότε που αναπάντεχα, δειλά στην αρχή, ξεκίνησε η μητέρα να μουρμουρίζει ένα νανούρισμα.

*Όσα άστρα είναι στον ουρανό, μαργαριταρένια μου,
και λάμπουν ένα ένα, και λάμπουν ένα ένα.*

*Τόσες φορές τα μάτια μου, μαργαριταρένια μου, δακρύσανε
για σένα.*

*Άιντε, καλέ μάνα, αγάπα με κι εμένα, κούνει, καλέ μάνα, το
παιδί για μένα.*

Και σιγά σιγά τη μιμήθηκαν κι άλλες γυναίκες. Από τη θέση της η καθεμία σιγοτραγουδούσε. Τραγουδούσαν κι έκλαιγαν.

*Αναστενάζω, δε μ' ακούς, μαργαριταρένια μου, κλαίω, δε με
λυπάσαι, κλαίω δε με λυπάσαι.*

*Άιντε, καλέ μάνα, αγάπα με κι εμένα, κούνει, καλέ μάνα, το
παιδί για μένα.*

Έκλαιγαν και τραγουδούσαν και τύλιγαν μέσα στις εφημερίδες τα πήλινα ειδώλια, προσεκτικά, σαν να τύλιγαν μωράκια στις φασκιές τους, σαν να νανούριζαν και πάλι τα μωρά που στο μεταξύ είχαν μεγαλώσει κι είχαν χαθεί

στα απρόσμενα κακά που φέρνει η ζωή. Σαν να σαβάνωναν τα αγαπημένα σώματα που δεν κατάφεραν να αποχαιρετήσουν. Κι ήταν εκείνο το άγγιγμά τους στα πήλινα αγαλματάκια φορτωμένο όλα τα ορφανεμένα χάρδια.

Και τα μικρά ανθρωπάκια έπαιρναν μαζί με το άγγιγμα εκείνων των γυναικών όλη την αγάπη, τον πόνο και την ανάγκη για ελπίδα, μια συντροφιά ανεκτίμητη, κάτι σαν ευλογία, μέσα στα ξύλινα κιβώτια που θα έμεναν κρυμμένα, ποιος ξέρει άραγε για πόσον καιρό.

Κι ήταν σαν εκείνα τα μικρά πήλινα ανθρωπάκια, τη στιγμή που τυλίγονταν μέσα στα φύλλα της εφημερίδας, να έδιναν υπόσχεση πως τη μέρα που θα έβγαιναν από τα ξύλινα κιβώτια θα έφερναν ξανά στο φως μαζί με την ομορφιά κι όλη εκείνη την ορφανή αγάπη· δε θα είχε πάει στα χαμένα.

Κοίταξα τους δυο αρχαιολόγους που αμίλητοι σημείωναν σε καταλόγους πάνω απ' τα κεφάλια εκείνων των γυναικών ένα προς ένα τα όσα φυλάσσονταν μέσα στα ξύλινα κιβώτια. Αμίλητοι, με μάτια ορθάνοιχτα, προσπαθούσαν να δείξουν πως έκαναν τη δουλειά που έπρεπε να κάνουν. Αλλά ήταν το τρέμουλο στο χέρι τους που τους πρόδιδε...

* * *

«Πες μου, πες μου, σε παρακαλώ».

Το κορίτσι με δάκρυα στα μάτια παρακαλούσε τη Σφίγγα να μι-

λήσει. Εκείνη παρέμενε αμίλητη, σαν αναποφάσιστη, για ώρα. Πρώτη φορά σαν να μην ήξερε τι να πει. Το χαμόγελο στο πρόσωπό της τώρα, αν και ίδιο, έμοιαζε αλλιώτικο.

Τελικά είπε:

«Μορφές πολλές παίρνει το θεϊκό
Άγνωστο τέλος δίνουν στα πράγματα οι θεοί
Εκείνα που είναι να γίνουν δεν έγιναν ποτέ
Κι αυτά που γίνονται. Δεν ήταν για να γίνουν
Σιωπή. Σιωπή»².

Κι ήταν η τελευταία φορά που το κορίτσι άκουσε τη Σφίγγα να μιλάει.

* * *

Είχε μόλις αρχίσει να χαμηλώνει ο ήλιος. Οι μέρες πια είχαν μεγαλώσει. Κι εμείς με τον Τίκο προχωρούσαμε ανέμελα δήθεν στον δρόμο. Η καρδιά μου όμως χτυπούσε δυνατά. Θα ήταν η πρώτη φορά που θα πήγαινα μαζί του να απαγάγουμε ένα άγαλμα.

«Θα πάμε για κάτι εύκολο σήμερα».

«Γιατί;»

2. Ευριπίδη Βάκχες, οι τελευταίοι στίχοι του έργου που λέει ο χορός. Μτφρ. Γιώργος Χειμωνάς.

«Ε, είναι η πρώτη φορά. Μη μου τρομάξεις και σε χάσω από βοηθό».

«Με είπες μόλις φοβιτσιάρα;»

Η τσιμπιά που του έδωσα ήταν τόσο δυνατή, που φώναξε πονεμένα.

«Οχ, συγγνώμη. Δεν ήθελα να σε πονέσω».

«Δε με πόνεσες. Επίτηδες το έκανα».

Κι έσκασε στα γέλια. Ήθελα να του δώσω ακόμα μια τσιμπιά. Αντί γι' αυτό προτίμησα να του βγάλω απλώς κοροϊδευτικά τη γλώσσα.

Είχαμε φτάσει έξω από το σπίτι. Ένα απλό μονόπατο σπίτι που έβλεπε στον δρόμο. Με κεραμιδένια στέγη. Και πολλά ακροκέραμα. Με την άκρη του ματιού μου είδα τον Τίκο να τα κοιτάζει όλο νόημα.

«Μη μου πεις πως θέλεις να πάρουμε όλα αυτά τα ακροκέραμα;»

Χαμογέλασε αυτάρεσκα.

«Όχι βέβαια. Μόνο εκείνη την κυρία στη γωνία θέλω να πάρω».

Κοίταξα το ακροκέραμο που μου έδειχνε. Ένα γυναικείο πρόσωπο λίγο βλοσυρό μπροστά από ένα μεγάλο φύλλο.

«Μμμ. Και γιατί αυτό συγκεκριμένα; Λίγο πολύ ίδιο μου φαίνεται εμένα όπως τα άλλα, οπότε δεν...»

Δε με άκουγε πια.

Είχε ήδη αρχίσει να σκαρφαλώνει έναν μαντρότοιχο

που βρισκόταν στο πλάι του σπιτιού. Εγώ έπρεπε να κρατάω τσίλιες να μη μας πάρει κανένα μάτι. Δύσκολο, βέβαια, με συνθήκες συσκότισης. Αλλά ακόμη δεν είχε αρχίσει να σκοτεινιάζει τελείως. Ο Τίκο ήταν πια πάνω στη μάντρα. Τώρα έπρεπε να πηδήξει πάνω στο κλαδί του δέντρου που βρισκόταν πίσω από τον μαντρότοιχο. Κάποια κλαδιά του ακουμπούσαν στη στέγη. Τελικά το έκανε με μεγάλη ευκολία. Μάλλον το κλαδί ήταν πιο κοντά απ' ό,τι νόμιζα. Μετά, κι αυτό ήταν το πιο δύσκολο, έπρεπε να περάσει στο απέναντι κλαδί κι από εκεί να πατήσει στη στέγη. Κρατούσα την αναπνοή μου. Και πάνω που ήταν έτοιμος να πηδήξει στη στέγη άνοιξε η πόρτα του σπιτιού. Τα μάτια μου γούρλωσαν από φόβο. Η καρδιά μου άρχισε να χτυπάει σαν τρελή. Νόμιζα πως το σπίτι ήταν ακατοίκητο. Ένας άντρας εμφανίστηκε στο κατώφλι. Ο Τίκο, σαστισμένος, παραπάτησε. Ένα επιφώνημα του ξέφυγε κι ο άντρας έκανε να βγει πιο έξω και τότε εγώ, χωρίς να το πολυσκεφτώ, έτρεξα προς το κατώφλι χτυπώντας όσο πιο πολύ μπορούσα τα βήματά μου στο χώμα. Με την άκρη του ματιού μου είδα τον Τίκο να κρέμεται από ένα κλαδί. Κάνοντας όσο πιο πολύ θόρυβο μπορούσα ανέβηκα τα δυο τρία σκαλοπάτια.

«Κύριε, κύριε, κύριε, να σας πω...»

Μπήκα μπροστά του κλείνοντάς του σχεδόν την έξοδο.

Ήταν ένας ηλικιωμένος άντρας που φορούσε πιτζάμες. Με κοίταξε έκπληκτος.

«Τι θες, κορίτσι μου;»

Δεν είχα σκεφτεί καμία δικαιολογία.

«Να, θα ήθελα, σας παρακαλώ, λίγο νερό. Αν μπορείτε.

Θέλω να πω...»

Ο άντρας με κοιτούσε καχύποπτα. Με την άκρη του ματιού μου είδα τον Τίκο να προσπαθεί να πάρει φόρα για να πατήσει στο διπλανό κλαδί. Ήλπιζα αυτό να έκανε. Αλλιώς, αν πήγαινε κατευθείαν στη στέγη, μπορεί και να τον έπαιρνε είδηση ο άντρας.

Πίσω από τον άντρα εμφανίστηκε μια γυναίκα. Με κοίταξε καλοσυνάτα, όλο απορία.

«Τι έπαθε το κορίτσι;»

«Τίποτε, κυρία. Να, μόνο διψάω πολύ. Γυρνούσα σπίτι κι είπα να κόψω δρόμο και... και ένα μεγάλο σκυλί με κυνήγησε και με κυνήγησε και...»

Δεν είχα τι άλλο να πω. Ευτυχώς, η γυναίκα με έκοψε.

«Α, θα ήταν του Απόστολου. Όλο του λέω να το δένει αυτό το τρελόσκυλο. Θα δαγκώσει κάμαν άνθρωπο στα καλά καθούμενα και θα τρέχει. Δες και δε μας φτάνουν όλα τα άλλα».

Ούτε που ήξερα ποιος ήταν ο Απόστολος, αλλά χάρηκα πολύ που είχε έναν σκύλο που θα έπρεπε να δένει. Κι έτσι άρχισα να δείχνω ακόμα πιο αναστατωμένη.

«Φοβήθηκα πολύ».

Η γυναίκα κοίταξε τον άντρα της σαν να έλεγε «είδες που σ' τα έλεγα;».

«Πώς να μη φοβηθείς, κορίτσι μου. Αυτό δεν είναι σκυλί. Κοτζάμ άλογο είναι. Κάτσε να σου φέρω ένα ποτήρι νερό. Βάλε μέσα το κορίτσι. Έμπα, έμπα! Μη στέκεσαι εκεί δα στο κατώφλι. Βάλε το κορίτσι μέσα να κάτσει».

Ο άντρας μού έδειξε ένα σκαμνάκι εκεί σιμά στην πόρτα. Εξακολουθούσε να κοιτάζει καχύποπτος.

Κάτι ακούστηκε εκείνη τη στιγμή από τη στέγη. Προφανώς, θα ήταν ο Τίκο. Θα είχε φτάσει στη στέγη. Ο άντρας τινάχτηκε.

«Γάτες. Ευτυχώς που έχουμε γάτες. Κι εμάς στο σπίτι όλο έτσι κάνουν. Όλο στα κεραμίδια κυνηγάνε ποντίκια» είπα όσο πιο αθώα μπορούσα.

«Οι γάτες δεν κάνουν θόρυβο».

Ξεροκατάπια. Δίκιο είχε. Πάνω στην ώρα ήρθε η γυναίκα με το ποτήρι το νερό. Την ευχαρίστησα κι άρχισα να πίνω, ενώ με την άκρη του ματιού μου παρακολουθούσα τον άντρα. Έβαλε τα παπούτσια του και μετά το σακάκι του – πάνω από τις πιτζάμες.

«Πού πας, χριστιανέ μου, τέτοια ώρα;»

«Να δω τι γίνεται έξω. Και να πω στον Απόστολο να μαζέψει τον σκύλο. Πού θες να πάω;»

Πήγα να πω κάτι, αλλά δεν πρόλαβα. Εκείνος είχε ήδη

ανοίξει την πόρτα. Έκανα να σηκωθώ να βγω πίσω του. Κρατούσα ακόμη το ποτήρι. Έστησα αυτί να δω αν θα ακούσω κάτι. Μόνο τα βήματα του άντρα. Λίγο μετά απομακρύνθηκαν. Έδωσα το ποτήρι στη γυναίκα.

«Ευχαριστώ. Πολύ. Να πηγαίνω τώρα».

Εκείνη ανησύχησε που θα έβγαινα μόνη μου. Είχε πια σκοτεινιάσει. Την καθησύχασα λέγοντάς της πως έμενα λίγο πιο κάτω. Θα έτρεχα και το πολύ σε τρία λεπτά θα ήμουν σπίτι μου.

«Θα είναι μαζεμένος τώρα κι ο σκύλος και δε θα υπάρχει φόβος» πρόσθεσα.

Με ξεπροβόδισε ως την πόρτα κι απέμεινε να στέκεται εκεί να με περιμένει να προχωρήσω.

«Άντε, μπρος, τρέχα. Στο καλό».

Σαν να ήθελε να βεβαιωθεί πως θα ήμουν καλά.

Δεν είχα άλλη επιλογή. Άρχισα να τρέχω προς τα κάτω. Έστριψα στην πρώτη γωνία και περίμενα. Λίγο μετά κι αφού βεβαιώθηκα πως είχε κλείσει η πόρτα, άρχισα να ανεβαίνω προς την αντίθετη κατεύθυνση, πάλι προς εκείνο το σπίτι. Ευχόμουν να μη γύριζε ο άντρας της και μ' έβρισκε ακόμη εκεί. Τότε σίγουρα θα ψυλλιαζόταν. Έστησα αυτί. Ένας σιγανός ήχος, ένα «τοίικι-τοίικι» που μόνο αν ήσουν υποψιασμένος μπορούσες να ακούσεις. Κοίταξα προς τα πάνω στη στέγη. Μια σκιά ξαπλωμένη εκεί στην άκρη προς τη μεριά του δρόμου. Ο Τίκο με το καλέ-

μι προσπαθούσε να ξεκολλήσει το ακροκέραμο. Κοκάλωσα από τον φόβο μου. Λίγο να γλιστρούσε και θα έπεφτε. Δεν ήθελα να το σκέφτομαι. Παρακαλούσα να τελειώσει γρήγορα. Με τα μάτια καρφωμένα πάνω του. Η ώρα όμως περνούσε. Ή μπορεί και να μην είχε περάσει και πολλή και να μου φάνηκε, εξαιτίας της αγωνίας μου.

Πλησίασα κοντά στο σπίτι.

«Τίκο!» είπα ψιθυριστά. Καμία απάντηση. Τότε από την πάνω πλευρά του δρόμου ακούστηκαν βήματα. Προχώρησα γρήγορα προς τα κάτω και κρύφτηκα στην είσοδο ενός σπιτιού. Παρακαλούσα όποιος κι αν ήταν ο περαστικός να μην έφτανε ως εκεί. Δεν έφτασε. Ήταν ο άντρας του σπιτιού με τα ακροκέραμα που επέστρεφε. Παρακαλούσα να μη σηκώσει τα μάτια του και δει τον Τίκο. Κοίταξα τη στέγη. Ο Τίκο δε φαινόταν πια. Προφανώς, είχε προλάβει να κρυφτεί. Ο άντρας πλησίασε στο σπίτι. Κοίταξε ένα γύρο αργά. Ανέβηκε τα σκαλοπάτια. Στο άνοιγμα της πόρτας στάθηκε και κοίταξε προς τον δρόμο. Σαν να περίμενε κάτι. Τελικά έκλεισε πίσω του την πόρτα με κρότο. Ανέπνευσα ικανοποιημένη.

Το βλέμμα μου τράβηξε αναπόφευκτα η γνωστή σκιά πάνω στη στέγη του σπιτιού. Μόνο που αυτή τη φορά η σκιά στεκόταν ολόρθη. Στον ουρανό ένα πανέμορφο, ολόγιομο φεγγάρι. Ο Τίκο, αγέρωχος, με το ένα του χέρι προτεταμένο, κρατούσε το τρόπαιο του νικητή της βρα-

διάς· το ακροκέραμο. Σήκωσε ψηλά το χέρι του. Κάτω από το φως του φεγγαριού έμοιαζε με άγαλμα. Έμοιαζε με νικητή.

Πήγαμε τρέχοντας ως το σπίτι μου. Επέμενε να με συνοδεύσει ως εκεί γιατί είχε από ώρα νυχτώσει.

«Τι δικαιολογία θα πεις στους δικούς σου;»

«Κάτι θα βρω, μη σκας» του είπα κλείνοντάς του το μάτι, αλλά μέσα στο μισοσκόταδο δεν ξέρω αν το είδε.

«Σ' ευχαριστώ» είπε και μου έδωσε ένα φιλί στο μάγουλο. Χαμογέλασα.

«Με κοφοχόλιασες, να ξέρεις» του είπα σαν να τον μάλωνα.

Γέλασε· μάλλον από νευρικότητα. Λίγο πριν μπω στο σπίτι στράφηκα να τον ρωτήσω κάτι που από την πρώτη στιγμή με απασχολούσε.

«Δύσε μου την απορία. Γιατί το συγκεκριμένο ακροκέραμο; Γιατί όχι το άλλο στην άλλη γωνία, που μπορούσες να το φτάσεις και πιο εύκολα;»

Εκείνος έσφιξε τα χέρια του γύρω από το στομάχι του. Κάτω από το παλιό του πουλόβερ έκρυβε το ακροκέραμο που μόλις πριν από λίγο είχε... απαγάγει. Θα το έπαιρνε σπίτι του κι αύριο θα το πήγαινε στο κρησφύγετο να το κρύψει ή μπορεί και να το έθαβε κατευθείαν. Με κοίταξε στα μάτια. Είπε:

«Γιατί μονάχα αυτό κάθε φορά που περνούσα μου έκλει-

νε το μάτι συνωμοτικά. Όπως μου κάνεις κι εσύ πολύ συχνά. Μου θύμιζε εσένα».

Και χωρίς άλλη κουβέντα γύρισε την πλάτη κι άρχισε να τρέχει. Τον παρακολουθούσα άφωνη να χάνεται στο σκοτάδι.

* * *

Το κορίτσι κοιτούσε τον έφηβο. Το χέρι του προτεταμένο· κάποτε θα κρατούσε κάτι πιθανότατα πολύτιμο για τον ίδιο, από καιρό πια χαμένο.

«Ποτέ δε με κοιτάς, ποτέ δε μου μιλάς» μουρμούρισε το κορίτσι.

Κι εκείνος ο έφηβος με το δέρμα στο χρώμα του χαλκού ούτε μια ματιά δεν της έριξε.

Ίσως επειδή ήταν τόσο καιρό στον βυθό της θάλασσας, σκέφτηκε το κορίτσι και μόνο τότε εκείνος ο νέος, σαν να κατάλαβε τη σκέψη της, έστρεψε αργά το κεφάλι και της χαμογέλασε.

«Ήταν όμορφη η θάλασσα. Και το φεγγάρι ολόγιομο» τον άκουσε να μουρμουρίζει κι η φωνή του ίσα που ακούστηκε σαν μικρός παφλασμός ή σαν αναστεναγμός.

Όλη εκείνη τη νύχτα, κι ήταν η πρώτη και τελευταία φορά, ο έφηβος τους μιλούσε με νοσταλγία για το νερένιο σπίτι που είχε κάποτε στον βυθό της θάλασσας.

* * *

Ο πατέρας μου είχε υποσχεθεί πως θα με έπαιρνε μαζί του όταν ήταν να συμβεί. Κράταγε τις υποσχέσεις του. Με ξύπνησε αξιμέρωτα σχεδόν. Καθώς ξεσκεπάστηκα ένιωσα το κρύο να με τρυπάει.

Από τους πιο κρύους χειμώνες. Οι στρατιώτες είχαν γυρίσει με κρυοπαγήματα. Ο Γιάννης, ο άντρας της Μαρίκας, ήταν στο νοσοκομείο στη Θεσσαλονίκη. Η Μαρίκα όταν το έμαθε δεν κρατιόταν. Με τη μητέρα είχαμε πάει να την παρηγορήσουμε, να την ψυχώσουμε. Η Μαρίκα όμως δεν έκλαιγε, κάτι που μου έκανε μεγάλη εντύπωση. Ήταν πιο ψύχραιμη από ποτέ. Αυτός ο πόλεμος την είχε αλλάξει. Όπως βέβαια θα άλλαζε όλους μας. Με τη μητέρα την παρακολουθούσαμε να πακετάρει τα λιγοστά της πράγματα σε μια μικρή βαλίτσα. Μια αλλαξιά ρούχα, εσώρουχα, κάλτσες για εκείνη.

«Αρκεί που είναι ζωντανός, αρκεί που είναι ζωντανός. Εμένα αυτό με νοιάζει» μονολογούσε καθώς δίπλωνε τα ρούχα του Γιάννη και τα τακτοποιούσε στη βαλίτσα πάνω από τα δικά της.

Πήρε και δυο ζευγάρια κάλτσες.

«Φαντάσου να μην είχε και τις κάλτσες που του είχα πλέξει. Θα μπορούσε να χάσει και τα δυο του πόδια. Τουλάχιστον τώρα κινδυνεύει να χάσει μόνο το ένα».

Το είπε απλά, σαν να έκανε μόλις μια διαπίστωση, πως, για παράδειγμα, θα άρχιζε σε λίγο να βρέχει. Με τη μητέρα

κοιταχτήκαμε. Δεν έβρισκα λόγια να την παρηγορήσω. Ούτε κι εκείνη. Η Μαρίκα παρηγορούσε μόνη τον εαυτό της.

Έτσι κι εγώ εκείνο το κρύο πρωινό παρηγορούσα τον εαυτό μου· θα είχα την ευκαιρία να τον αποχαιρετήσω τον δικό μου αγαπημένο. Ντύθηκα όσο πιο γρήγορα μπορούσα. Βγήκαμε με τον πατέρα στην παγωμένη πόλη που έμοιαζε να είναι ακόμη παραδομένη στα νυχτερινά όνειρα. Ο ήλιος είχε μόλις ανατείλει. Κάποια παραθυρόφυλλα άρχισαν ν' ανοίγουν δειλά. Πολλά απέμεναν ακόμη σφαιλιστά. Πολλά μπορεί και να μην άνοιγαν καθόλου πλέον.

Περπατούσα δίπλα του αμίλητη. Προσπαθούσα να φανταστώ τι σκεφτόταν. Πώς ένιωθε. Ήξερα πως και για τον πατέρα εκείνα τα αγάλματα ήταν σαν πρόσωπα αγαπημένα.

Μικρό παιδί ήταν όταν τα είχε πρωτοδεί. Ο πατέρας του ήταν κι εκείνος μαρμαροτεχνίτης. Μαζί με κάποιον άλλον είχαν αναλάβει μια μεγάλη δουλειά και θα χρειαζόταν να μείνει για καιρό στην Αθήνα. Κι έτσι ο παππούς είχε αποφασίσει να έρθουν οικογενειακώς στην πρωτεύουσα.

Με το που εγκαταστάθηκαν, η πρώτη του σκέψη ήταν να πάνε στην Ακρόπολη και μετά στο Αρχαιολογικό Μουσείο. Ο πατέρας, κάθε φορά που θυμόταν την πρώτη του επίσκεψη, συγκινιόταν.

«Όσα χρόνια κι αν περάσουν, θα θυμάμαι τα αργά και προσεκτικά βήματά μας στα δάπεδα. Πιο σεβάσμια κι απ'

ό,τι όταν μπαίναμε στην εκκλησιά. Τα μάτια του πατέρα μου ήταν βουρκωμένα. Και μου έκανε εντύπωση γιατί ποτέ δεν είχα ξαναδεί τον παππού σου με βουρκωμένα μάτια. Ούτε καν σε κηδεία. Ήταν η πρώτη φορά. Στεκόταν μπροστά στα αγάλματα με τέτοιο δέος και τόση προσήλωση. Σαν να προσευχόταν. Στη μητέρα μου ξέφευγαν κάθε τόσο μικρά επιφωνήματα θαυμασμού. Θυμάμαι που κάθε τόσο έλεγε “Ω, Παναγιά μου”. Μα πάνω απ’ όλα θυμάμαι τη δική μου έκπληξη, όταν είχα πρωτοδεί τον Κούρο του Σουνίου. Νόμιζα πως ο γίγαντας που μου έλεγε η βάβω μου είχε βγει από τα παραμύθια της και στεκόταν εκεί ολόρθος μπροστά μου. Ήρεμος, γαλήνιος, έτοιμος να περπατήσει.

»“Εγώ τους είδα, βάβω, τους μαρμαρωμένους ανθρώπους. Με τα ίδια μου τα μάτια! Είδα ακόμα και τον γίγαντα, βάβω. Είναι αληθινός ο γίγαντας” έλεγα στη γριούλα όταν επιστρέψαμε στο νησί.

»Και της ζητούσα κι άλλα παραμύθια με τους μαρμαρωμένους ανθρώπους, κι άλλα παραμύθια με τον γίγαντα. Κι η βάβω με έπαιρνε στα πόδια της, μου χαμογελούσε και μου έλεγε κι άλλα κι άλλα παραμύθια με γίγαντες και ξωθιές, με σκληρόκαρδες γοργόνες και λάμιες. Με τους μαρμαρωμένους ανθρώπους. Κι εγώ κάθε φορά θυμόμουν τα αγάλματα κι ήξερα πως εκείνα τα παραμύθια ήταν αληθινά. Γιατί τα είχα δει. Με τα ίδια μου τα μάτια».

Και μεγάλωνε ο πατέρας με έναν καταδικό του καημό. Να ξαναπάει στην Αθήνα να ξαναδεί τους μαρμαρωμένους ανθρώπους. Έμαθε την τέχνη όχι μόνο για να γίνει τεχνίτης σαν τον πατέρα του, σαν τον θείο του, σαν τόσους και τόσους μαρμαροτεχνίτες στο χωριό τους, αλλά με το όνειρο να αξιωθεί να δουλέψει κάποτε εκεί κοντά στους μαρμαρωμένους ανθρώπους της παιδικής του ηλικίας.

Κι όταν παρουσιάστηκε η ευκαιρία από έναν ξάδερφο του πατέρα του να του βρει δουλειά τεχνίτη στην Αθήνα, στο μουσείο, δεν το σκέφτηκε δεύτερη φορά. Πήρε γυναίκα και παιδί και μπάρκαραν με τα λιγοστά τους υπάρχοντα. Μια άλλη ζωή στην Αθήνα κοντά στα παραμύθια των παιδικών του χρόνων. Θα τα γνώριζε στη γυναίκα του, την Ελισσώ. Θα της χάριζε τα δικά του παραμύθια, να μπορεί να παρηγορήσει εκείνη τα δικά της φαντάσματα.

Η μητέρα αρχικά δεν ήθελε. Φοβόταν. Εκείνα τα χρόνια συνέχεια φοβόταν, όσο και να ήθελε να επιβληθεί στον εαυτό της, μου είχε εξομολογηθεί κάποια φορά. Μπορεί να είχαν περάσει χρόνια από τη Μικρασιατική καταστροφή, αλλά εκείνη όσο και να προσπαθούσε να ηρεμήσει συνέχιζε να πετάγεται κάθε που το παραθυρόφυλλο χτυπούσε στον τοίχο από τον αέρα, κάθε που κάποιος έξαφνα φώναζε τ' όνομά της, κάθε που έπιανε να ανάψει τη φωτιά στο τζάκι – υπήρχαν φορές που απέστρεφε το βλέμμα της, αρνιόταν να κοιτάξει τη φωτιά. Μόνο μετά από ώρα κι

αφού το τριζοβόλημα των ξύλων την είχε ηρεμήσει γύρναγε και κοίταζε τις φλόγες και το βλέμμα της χανόταν πάνω τους δακρυσμένο.

Τη φόβιζε η ιδέα να πάνε στην Αθήνα, μια πόλη ξένη, όλα της άγνωστα. Δεν άντεχε άλλο το άγνωστο, έτσι είχε πει. Κάθε φορά που καλόβλεπε το μέλλον εκείνο την πρόδιδε, λες και την τιμωρούσε που ήλπιζε σ' αυτό. Κι από την άλλη, δεν ήθελε να φύγει μακριά από τον τάφο του πεθαμένου παιδιού της και ακόμα πιο μακριά από την πατρίδα της. Η Τήνος δεν ήταν τόσο κοντά στα παράλια της Μικρασίας, αλλά, όπως και να το κάνεις, ήταν η θάλασσα που έδινε την ψευδαίσθηση μιας εγγύτητας.

Ήταν όμως που δεν άντεχε και το βλέμμα των χωριανών για το ατροφικό χέρι του παιδιού της. Τα λυπημένα τους σχόλια και το κούνημα του κεφαλιού. Λες κι εκείνο το ανάπηρο χεράκι μου, που σαν να εξαφανιζόταν λίγο κάτω από τον αγκώνα και στη μέση του βραχίονα, να ήταν ένα πέπλο που σκέπαζε τα όμορφα, μεγάλα καστανά μου μάτια, τα ροδαλά μου μάγουλα, τα σαν κεράσι χείλια μου, το καλοσχηματισμένο κατά τα άλλα κορμάκι μου και κανείς δεν μπορούσε να με καμαρώσει αληθινά.

«Ήταν καλοί αλλά στενόμυαλοι άνθρωποι. Κι ώρες ώρες σκληροί. Λες και το σκληρό μάρμαρο να είχε περάσει μέσα και να είχε σκληρύνει και τις καρδιές τους» μονολογούσε καμιά φορά όλο παράπονο.

Με το που είχαν τακτοποιηθεί στην Αθήνα μας πήρε και τις δυο ο πατέρας, θα ήμουν δε θα ήμουν οχτώ μηνών, και μας πήγε στο μουσείο. Κι άστραψαν τα μάτια της Ελισσώς.

«Η παρηγοριά μας κι η Ιστορία μας. Όλα όσα χάσαμε κι όλα όσα είμαστε» της είχε πει, λέει, ο πατέρας. Κι η μητέρα θυμάται του έπιασε το χέρι και του το έσφιξε. Έτρεμε αλλά χαμογελούσε. Όπως κι εκείνος. Μέσα σ' εκείνα τα νέα τους χαμόγελα αισθάνθηκαν να τους χαμογελάει η νέα τους ζωή.

Κι έπειτα όσο μεγάλωνα με έπαιρναν κι εμένα στο μουσείο. Και κάθε φορά ήμουν όλο και πιο ενθουσιασμένη. Κι εκείνοι όλο και πιο χαρούμενοι με τη χαρά μου. Κι οι δυο είχαν να λένε πως χοροπηδούσα ολόκληρη μπροστά σε κάθε άγαλμα που δεν είχε χέρι.

«Πατέα, μάνα, γείτε! Όπως εγώ. Είμαστε ίγιοι!»

Έλεγαν πως ήμουν πιο χαρούμενη εκεί μέσα απ' ό,τι όταν έπαιζα με τα παιδιά στη γειτονιά. Γι' αυτό και με κάθε ευκαιρία με πήγαιναν εκεί – πια το έλεγαν το μαρμαρόσπιτό μας.

«Είχες δίκιο. Εδώ είναι το σπίτι μας. Η παρηγοριά μας» είχα ακούσει πολλές φορές να λέει η μητέρα στον πατέρα. Και τον κοιτούσε όλο ευγνωμοσύνη.

Και περνούσαν τα χρόνια κι εγώ μπαινόβγαινα στο μουσείο όπως στο σπίτι μου. Και με κάθε ευκαιρία έλεγα στους

φύλακες τις δικές μου ιστορίες για τους μαρμαρωμένους ανθρώπους.

«Το ξέρετε πως εκεί μέσα ζούνε οι μαρμαρωμένοι άνθρωποι; Κι όχι μόνο άνθρωποι. Αλλά και τέρατα. Και ξωθιές. Και Σειρήνες!»

«Αλήθεια, κόρη μου; Τι μου λες! Και πώς είναι αυτοί οι μαρμαρωμένοι, σαν να λέμε; Για πες μου» με ρωτούσε κάνοντάς με χάζι ο κύριος Μίλτος.

«Όμορφοι! Οι πιο όμορφοι άνθρωποι είναι, σας λέω, κύριε Μίλτο! Και τα τέρατα δεν είναι τρομακτικά. Ξέρουν και λένε ωραίες ιστορίες. Και να σας πω κι ένα μυστικό;»

«Για πες μου» έλεγε ο κύριος Μίλτος όλο ενδιαφέρον.

«Δεν τους πειράζει καθόλου που κι εγώ δεν έχω δυο κανονικά χέρια. Γιατί, λένε, κι αυτοί έτσι είναι. Και μου είπαν πως γι' αυτό τον λόγο είμαι η καλύτερή τους φίλη. Πιο πολύ κι απ' τους αρχαιολόγους. Αλλά μην το πείτε αυτό και τους στενοχωρήσετε. Γιατί κι οι αρχαιολόγοι ξέρω πως τα αγαπάνε πολύ».

«Δε θα το πω, κόρη μου» μου έλεγε εκείνος, σκουπίζοντας διακριτικά τα μάτια του.

Κι άλλοτε, η αθεόφοβη, έτρεχα ακόμα και στους αρχαιολόγους να πω τις ιστορίες μου για τα αγάλματα. Κάθε φορά τόσο ενθουσιασμένη, σαν να τα έβλεπα πρώτη φορά.

«Κυρία Σέεεμνη, να σας πω! Εκεί μέσα, το ξέρετε, δεν το ξέρετε; Είναι ένας γίγαντας τεράσσιος!»

Κι εκείνη χαμογελούσε γλυκά.

«Το ξέρω, πώς δεν το ξέρω. Και τι έκανε ο γίγαντας, μικρό μου;»

«Να, έκανε έτσι κι άπλωνε το χέρι του κι έπιανε τον ουρανό».

«Τον είδες εσύ, σαν να λέμε, να το κάνει;»

«Αμέ. Αλλά τώρα, άμα πάτε, θα έχει κλειστά τα χέρια του. Θα τα έχει έτσι κλεισμένα σε χούφτες».

«Ναι, ε; Γιατί;»

«Θα σας πω. Αλλά δε θα το πείτε πουθενά. Μου το υπόσχεστε; Είναι μυστικό».

Και μου υποσχόταν η κυρία Σέμνη. Κι έσκυβε για να της πω το μυστικό του γίγαντα στο αυτί της.

«Εκεί μέσα στις χούφτες του... κρύβει τα αστέρια που έχει πιάσει. Να μην τα δει ο ουρανός και τα ζητήσει πίσω. Σος».

Και χαμογελούσε η κυρία Σέμνη. Και πιο πολύ απ' όλους χαμογελούσα εγώ. Και τα βράδια τα καλοκαιρινά, εκεί έξω καθισμένοι μαζί με τον Τίκο στις ανηφόρες του λόφου του Στρέφη, του έδειχνα τα σκοτεινά σημεία του ουρανού και του έλεγα:

«Να, εκεί πέρα, Τίκο, βλέπεις; Από εκεί έπιασε τα αστέρια ο γίγαντας και τα φυλάει για μας. Γι' αυτό είναι σκοτεινός εκεί πέρα ο ουρανός. Από εκεί είναι που έπιασε τ' αστέρια ο γίγαντας. Ένα κομμάτι ουρανού στα χέρια του, Τίκο! Φαντάσου!».

Και κοίταζε ο Τίκο μαγεμένος τον ουρανό με ανοιχτό το στόμα. Και μαζί του κι εγώ. Και με πίστευε. Πάντα με πίστευε ο Τίκο. Και πάντα μου έλεγε «πες μου, κοριτσάκι, ιστορίες για τους μαρμαρένιους ανθρώπους». Κι εγώ του έλεγα.

Και μετά απλώναμε τα χέρια μας στον ουρανό και του κλέβαμε αστέρια κι εμείς. Και φωνάζαμε ενθουσιασμένοι που τον είχαμε ξεγελάσει. Και φοβόμασταν μετά να τα ανοίξουμε τα χέρια μας. Φοβόμασταν λίγο επειδή δεν ξέραμε τι θα κάναμε αν πράγματι βλέπαμε στη χούφτα μας ένα αστέρι. Και λίγο επειδή φοβόμασταν την απογοήτευσή μας αν η χούφτα μας ήταν άδεια.

Ήταν τις νύχτες που λέγαμε, εγώ στη μάνα κι ο Τίκο στη Σμαράγδα, πως είχαμε πλύνει τα χέρια μας· αλλά λέγαμε ψέματα, δεν τα είχαμε πλύνει. Και κοιμόμασταν με τις χούφτες κλειστές. Γιατί είχαμε κι εμείς κρυμμένο στα χέρια μας ένα κομμάτι ουρανού. Κι ήταν το μυστικό μας. Εκείνες τις νύχτες πάντα στον ύπνο μας ονειρευόμασταν αστέρια.

Τώρα ο γίγαντας ετοιμαζόταν να βυθιστεί στο χώμα για μία ακόμα φορά. Η αίθουσα που τον φιλοξενούσε δεν είχε καμία σχέση με το πώς ήταν κάποτε. Το πάτωμα μπροστά από το βάθρο του ήταν σκαμμένο· ένα αρκετά πλατύ και βαθύ όρυγμα περίμενε να τον κρύψει. Μια ολόκληρη ξύλινη κατασκευή, ένα ξύλινο ικρίωμα, που ξεκινούσε

από το πάτωμα κι έφτανε σχεδόν μέχρι και το ταβάνι της αίθουσας, σαν σκαλωσιά, είχε στηθεί και καταλάμβανε ολόκληρο το δωμάτιο. Έπρεπε να είναι η πιο γερή κατασκευή για να μπορέσει να συγκρατήσει με ασφάλεια τη μεταφορά του, τη βύθισή του στο χώμα.

Κι εκείνος ο θλιμμένος, όμορφος γίγαντας ήταν δεμένος με χοντρά σχοινιά που περνούσαν μέσα από μια τροχαλία πάνω από το κεφάλι του. Κι εκείνη η τροχαλία με τη σειρά της συνδεόταν με χοντρές αλυσίδες με μια ακόμα τροχαλία συνδεδεμένη πιο πάνω στο ξύλινο ικρίωμα. Κι άλλες αλυσίδες κι άλλα σχοινιά κρέμονταν από τις τροχαλίες κι έφταναν μέχρι το πάτωμα. Τις αλυσίδες τις κρατούσαν οι τεχνίτες του μουσείου προκειμένου να μπορέσουν με ασφάλεια να κατευθύνουν εκείνο τον τεράστιο γίγαντα μέσα στο όρυγμα, πίσω στο χώμα.

Με μάτια καρφωμένα πάνω του παρακολουθούσα τον γίγαντα που αργά αργά σηκώθηκε στον αέρα. Αιωρούνταν πάνω από το έδαφος με τη γνωστή μεγαλοπρέπεια και νηφαλιότητα που τον χαρακτήριζε. Λίγο πιο πέρα άκουσα ένα «κλικ» κι ένα φλας άστραψε.

Ο φωτογράφος είδε ότι τον κοίταξα και γύρισε και μου χαμογέλασε.

«Για να θυμόμαστε αυτές τις στιγμές. Να μην ξεχάσουμε» είπε.

Δεν κατάλαβα αν το είπε θλιμμένα ή με ενθουσιασμό.

Μπορεί να ήταν και τα δύο. Σκέφτηκα να του πω πως εκεί ανάμεσα στους τεχνίτες γύρω από τον γίγαντα ήταν ο πατέρας μου. Κι ήταν παιδικό του όνειρο να ζει και ν' αναπνέει εκεί ανάμεσα στους μαρμάρινους ανθρώπους. Κι ήμουν σίγουρη πως δε θα χρειαζόταν τη φωτογραφία για να θυμάται. Ήταν το ριζικό του να τους θυμάται. Ούτε κι εγώ θα χρειαζόμουν. Αλλά δεν του είπα τίποτα.

Έκλεισα τα μάτια. Να είμαι σίγουρη πως το μυαλό το δικό μου θα κρατούσε για πάντα εκείνη τη στιγμή. Έδωσα όρκο να μην ξεχάσω ποτέ. Να θυμάμαι για πάντα. Ακόμα και στα όνειρά μου.

Κι έπειτα άνοιξα αργά τα μάτια μου.

Είδα γοητευμένη για μια ακόμα φορά τον θλιμμένο γίγαντα, τον μελαγχολικό πρίγκιπα των παιδικών μου χρόνων.

Θέλησα να του φωνάξω, αλλά δίπλα στα αυτιά του ήταν στερεωμένα σακιά με άμμο για να μην τον πληγώσουν τα σχοινιά κι οι αλυσίδες. Δε θα με άκουγε.

Αλλά μπορούσε να με δει. Τον έβλεπα να με κοιτάζει το ίδιο μελαγχολικά, αποφασιστικά κι ονειροπόλα όπως κάθε φορά. Του χαμογέλασα. Ήξερα πως μπορούσε να καταλάβει αυτό που σκεφτόμουν.

«Κρύψε καλά τα αστέρια, θλιμμένε μου γίγαντα, αγέρωχε πρίγκιπά μου. Φύλαξέ τα τώρα καλύτερα από ποτέ. Γιατί τώρα πλησιάζει σκοτάδι. Μόνο όταν ξαναβγείς στο φως τότε... Μόνο τότε να τα δώσεις πίσω στον ουρανό.

Τότε και μόνο τότε θα ξαναγίνει ο ουρανός το ίδιο φωτεινός. Εμείς... θα περιμένουμε».

* * *

«Πώς είναι να είσαι θαμμένος στο χώμα;»

«Παράξενα» τραγούδησε μια μικρή νεράιδα.

«Μοναχικά» είπε η γυναίκα που κρατούσε στο χέρι το σανδάλι της.

«Βαρετά» απάντησε εκείνος ο τραγόμορφος άντρας.

«Βουβά» είπε το άλογο.

Ο μικρός αναβάτης του κουνώντας το κεφάλι του πρόσθεσε:

«Σκοτεινά».

«Νοσταλγικά» είπε ένα λιονταράκι.

«Θλιμμένα» είπε το μικρό αγόρι με την κάπα στους ώμους κι ένα σκυλάκι αγκαλιά, εκείνο που κάποιοι έλεγαν προσφυγάκι.

«Σς, δεν πρέπει να μιλάμε γι' αυτό» πετάχτηκε το κορίτσι με τα φτερά και δίχως χέρι, εκείνη η μικρή Σειρήνα.

«Γιατί; Εγώ θέλω να μάθω» επέμενε το κορίτσι.

Εκείνη τη νύχτα δεν ξαναμίλησαν.

* * *

Ο γρύπας ήταν ο αγαπημένος του Τίκο. Καμωμένος από πηλό βρισκόταν στη γωνία της σκεπής του σπιτιού που απέ-

μενε κλειστό εδώ και μήνες, στην πάνω γειτονιά. Οι ιδιοκτήτες του το είχαν εγκαταλείψει λίγο μετά που είχε ξεκινήσει ο πόλεμος με τους Ιταλούς. Μαθεύτηκε πως είχαν φύγει να πάνε σε μια επαρχιακή πόλη, απ' όπου και καταγόταν ο πατέρας της οικογένειας. Κι απέμενε το σπίτι κλειστό.

Κι ο γρύπας ο μόνος φρουρός του. Κάποτε υπήρχε σίγουρα κι άλλος ένας στην άλλη γωνία, στην πρόσοψη του σπιτιού. Αλλά πια είχε απομείνει μονάχα ο ένας. Κι ο Τίκο ορκιζόταν πως δεν τον είχε κλέψει εκείνος τον άλλο. Τον πίστεψα.

Όμως εκείνο τον ένα, τον μοναχικό, ήταν που ήθελε να σώσει ο Τίκο. Μου το εξομολογήθηκε εκείνη τη μέρα που περνούσαμε μπροστά από το σπίτι, εντελώς τυχαία.

«Μα κοίτα τον. Δεν είναι ξεχωριστός;»

«Είναι λίγο σαν τέρας».

Μου έριξε μια λοξή, κοροϊδευτική ματιά.

Ξέσπασα σε γέλια.

«Ποια τολμάει και μιλάει» είπα σηκώνοντας το καταρμένο μου χέρι.

«Δεν εννοούσα αυτό».

Η φωνή μαρτυρούσε θλίψη.

«Το ξέρω. Μη στενοχωριέσαι».

Έβαλα το χέρι μου στον ώμο του. Κοιτούσα τον γρύπα όλο ενδιαφέρον. Το κεφάλι αετού προτεταμένο περήφανα. Τα επίσης αετίσια φτερά του ανασηκωμένα. Το λιο-

νταρίσιο του σώμα καθιστό σε στάση ετοιμότητας με ανασηκωμένο το αριστερό του μπροστινό πόδι, σαν να είναι έτοιμος να συμφωνήσει ή να ορμήξει – εξαρτάται πώς το βλέπει κανείς. Ήμουν σίγουρη πως μαζί του ο Τίκο είχε πετάξει πάνω από την πόλη. Πάνω από τον πόλεμο. Σε μέρη μακρινά κι επικίνδυνα. Άγρια και παραμυθένια. Κι είχε αντιμετωπίσει τους εχθρούς με θάρρος και γενναιότητα. Κι είχε νικήσει. Ήταν όλα όσα δεν ήταν ο Τίκο. Άγριος και δυνατός, με βλέμμα αετίσιο.

«Είναι διαφορετικός. Γι' αυτό μας τρομάζει λίγο».

Το είπα σαν να έλεγα το πιο φυσιολογικό πράγμα του κόσμου. Γύρισα και κοίταξα τον Τίκο. Περίμενα να δω αν θα συμφωνούσε μαζί μου.

«Είναι διαφορετικός. Γι' αυτό μας γοητεύει».

Το είπε σαν να έλεγε το αυτονόητο. Χαμογέλασα. Ήταν όλα όσα ήταν ο Τίκο: ένα παράξενο πλάσμα, διαφορετικό από τα άλλα. Ο γρύπας ήταν και λίγο σαν τον Τίκο. Ήταν και λίγο σαν εμένα.

Ο Τίκο γύρισε και με κοίταξε. Μου χαμογέλασε.

«Λοιπόν; Συμφωνείς μαζί μου ότι πρέπει να τον σώσουμε;»

Αντί για άλλη απάντηση του έκλεισα συνωμοτικά το μάτι. Κι εκείνος με αγκάλιασε ενθουσιασμένος σαν μικρό παιδάκι.

«Γι' αυτό σε αγαπάω, κοριτσάκι».

Μόνο να προλάβουμε, σκέφτηκα. Τα νέα που μας έρχονταν από το μέτωπο, το ξέραμε πια όλοι, δεν ήταν καλά. Αλλά δε θέλησα να πω φωναχτά τη σκέψη μου εκείνη τη στιγμή. Ο Τίκο έδειχνε τόσο χαρούμενος. Δεν ήθελα να του σκιάσω τη χαρά του.

Αντίθετα, τον άκουγα για ώρα να μου εξηγεί το σχέδιό του για το πώς θα καταφέρναμε να κατεβάσουμε από εκεί πάνω τον γρύπα χωρίς να τραυματιστεί.

Όταν επιτέλους αποφασίσαμε να φύγουμε, είχε αρχίσει να σουρουπώνει. Γύρισα να ρίξω μια τελευταία ματιά στον γρύπα. Κι εκείνος με το λιονταρίσιο του πόδι μου έγνεψε «στο καλό».

* * *

«Δε σε πειράζει που είσαι κάτι σαν τέρας;» ρώτησε το κορίτσι τη μικρή Σειρήνα.

«Και τι πειράζει να είσαι τέρας;»

«Μα τα τέρατα είναι τρομακτικά, κάνουν κακό».

«Κακό κάνουν όσοι είναι κακοί. Με ρωτάς αν είμαι κακιά;»

Το κορίτσι σκέφτηκε για λίγο.

«Είσαι;»

Η μικρή Σειρήνα γέλασε. Το γέλιο της ακούστηκε σαν νερό που τρέχει. Κι άρχισε να τραγουδάει. Το τραγούδι της, όμορφο, σε έκανε να ξεχνάς όλα όσα σε στενοχωρούσαν.

«Ναι, αλλά παρασύρατε ανθρώπους με το τραγούδι σας. Και μετά τους σκοτώνετε».

Το κορίτσι είχε θυμηθεί την περιπέτεια του Οδυσσέα.

«Αν ήθελαν, μπορούσαν να μην το ακούνε. Σωστά;»

«Υποθέτω πως έχεις δίκιο».

Το κορίτσι ξαναθυμήθηκε την περιπέτεια του Οδυσσέα.

Για λίγο δε ρώτησε τίποτε άλλο. Άκουγε τη Σειρήνα να τραγουδάει.

«Παρ' όλα αυτά... δε σε πειράζει που δεν είσαι σαν τους άλλους; Θέλω να πω είσαι διαφορετική. Είσαι λίγο άνθρωπος, αλλά είσαι και πουλί».

«Κι είναι ωραίο αυτό, επειδή μπορώ να πετάω».

«Ναι, αλλά αυτό σημαίνει πως δεν είσαι ίδια με τους άλλους ανθρώπους».

«Φυσικά και δεν είμαι. Αφού είμαι Σειρήνα».

«Κι εγώ; Εγώ είμαι άνθρωπος, αλλά δεν έχω δυο χέρια όπως όλοι οι άλλοι».

«Όχι όπως όλοι οι άλλοι. Όπως οι περισσότεροι, θες να πεις».

«Έστω αυτό».

«Ε, και; Τι πειράζει;»

«Μα είμαι διαφορετική από αυτούς».

«Μα όλοι δεν είστε διαφορετικοί μεταξύ σας; Σκέψου αν έχεις δει κάποιον άνθρωπο που να είναι ακριβώς ίδιος με έναν άλλον... Μόνο τότε θα έχει νόημα να συνεχίσουμε αυτή την κουβέντα».

Το κορίτσι σκέφτηκε.

Δεν τη συνέχισαν εκείνη την κουβέντα.

* * *

Οι νύχτες στο μουσείο, αντίθετα με ό,τι μπορεί να πιστεύουν οι περισσότεροι, είναι μαγικές· γεμάτες ψιθύρους και κίνηση. Μόλις αρχίζει να σουρουπώνει, μπορείς να διακρίνεις στο βλέμμα των αγαλμάτων την ανυπομονησία τους. Την προσμονή τους.

Είμαι πια βέβαιη πως όλοι το ήξεραν. Πως τις νύχτες τα αγάλματα ζωντανεύουν, εννοώ. Ειδικά τις νύχτες με πανσέληνο. Απλώς δεν ήταν πολλοί αυτοί που είχαν το θάρρος να ξενυχτήσουν μέσα στο μουσείο και να δεχτούν να μνηθούν στις μυστικές τους περιπλανήσεις σε έναν χρόνο διαφορετικό από αυτόν που ξέρουμε στην καθημερινότητά μας.

Εκείνη τη φορά όμως δεν αποφάσιζα να μπω στο μουσείο. Καθισμένη απέξω, στο γνώριμο πλέον αγέλαστο πεζούλι μου, αμίλητη, ακούνητη, αγέλαστη. Κι όπως η θεά Δήμητρα ζούσε με την προσμονή να ξαναδεί την Περσεφόνη της, έτσι κι εγώ είχα αρχίσει τον θρήνο που μέρευε κάπως μέσα μου από την προσμονή πως αργά ή γρήγορα θα ερχόταν εκείνη η μέρα που θα τα ξανάβλεπα. Όταν επιτέλους τέλειωνε εκείνος ο πόλεμος. Δεν μπορούσα φυσικά να φανταστώ τότε πως ήταν μόνο στην αρχή του.

Ο ήλιος είχε αρχίσει να κατεβαίνει. Από το μουσείο βγήκε ο πατέρας. Μου έγνεψε. Τον ακολούθησα σιωπηλή.

Εκείνο το απόβραδο ήταν το τελευταίο. Τα αγάλματα, ακίνητα, σε θέση ετοιμότητας μέσα στον ανοιχτό λάκκο, περίμεναν. Είχα παρακαλέσει να τα αποχαιρετήσω κι εγώ.

Στο φως του σούρουπου οι σκιές είχαν αρχίσει να μεγαλώνουν. Οι άνθρωποι να μικραίνουν. Σιωπηλοί, φορτωμένοι στα σώματα και στα βλέμματά τους την κούραση της ημέρας. Δεν ήταν όμως μόνο η κούραση εκείνη την ημέρα που βάραινε το βλέμμα και το σώμα τους.

Μια μεγάλη σιωπηλή ουρά από ανθρώπους εκεί έξω από την αίθουσα με τα τελευταία αγάλματα. Αρχαιολόγοι, ανάμεσά τους αναγνώριζα την κυρία Σέμνη, τον κύριο Γιάννη, τον κύριο Κωνσταντίνο. Ήταν ο γλύπτης, ο κύριος Ανδρέας, οι φύλακες, ο κύριος Νώντας, ο κύριος Μίλτος μαζί με την κυρα-Δέσπω πιασμένοι από το χέρι. Ήταν οι τεχνίτες, ο κύριος Δημήτρης, ο κύριος Λουκάς, ο πατέρας. Οι καθαρίστριες, ανάμεσά τους η κυρία Ελένη κι η μητέρα. Ήταν οι εθελοντές, η Αθηνά, ο Σπύρος, η νονά Πέρλα. Κι άλλοι πολλοί που δε γνώριζα. Κι ο καθένας με τον δικό του τρόπο αποχαιρετούσε.

Ένιωσα δίπλα μου τη μητέρα να τρέμει ελαφρά από συγκίνηση. Προσπαθούσε να το κρύψει. Ο πατέρας στε-

κόταν ανέκφραστος με το κεφάλι μπροστά, μου θύμισε τους εύζωνους της Βασιλικής Φρουράς στο Μνημείο του Άγνωστου Στρατιώτη.

Σε λίγο όλοι εκείνοι οι άνθρωποι θα έφευγαν για να πάνε σπίτι τους, έχοντας προλάβει για μία ακόμα ημέρα. Είχαν νικήσει. Η αυριανή ταφή θα σήμαινε μια ακόμα μικρή-μεγάλη νίκη. Σε λίγο θα έφευγαν με την αγωνία πως θα έπρεπε να νικήσουν και την επόμενη ημέρα.

Άνθρωποι που ήθελαν να χαιρετήσουν, να αποχαιρετήσουν εκείνους τους μαρμάρινους ανθρώπους με την αθάνατη μοίρα. Αύριο εκείνα τα τελευταία αγάλματα θα θάβονταν για δεύτερη φορά. Τώρα ήταν τοποθετημένα μέσα σε μια μεγάλη τάφρο σαν άνθρωποι σε διαδήλωση. Αύριο θα χυνόταν από πάνω τους άμμος, που θα ξεχώριζε το ένα από το άλλο και θα τα σκέπαζε για πάντα. Από πάνω θα έπεφτε πλάκα τσιμέντο. Και μετά τίποτε δε θα μαρτυρούσε την ύπαρξή τους.

Τα αγάλματα έστεκαν εκεί, μέσα στο όρυγμα, όπως πάντα βουβά. Όπως κι οι άνθρωποι. Δεν υπήρχαν λόγια, ούτε καν ψίθυροι. Μονάχα βλέμματα. Γεμάτα. Και βουβοί αναστεναγμοί. Κάποιοι ξέφευγαν απ' τα σωθικά και γίνονταν ήχος. Κάποιοι παρέμεναν γαντζωμένοι στις καρδιές και γίνονταν ελπίδα για ένα καλύτερο αύριο. Το τελευταίο αντίο. Από ανθρώπους σε ανθρώπους. Από θνητούς σε αθανάτους. Από ιστορίες στην Ιστορία.

Με το καλό μου χέρι έγνεψα με ευγνωμοσύνη «αντίο». Ήταν η τελευταία φορά που θα τα έβλεπα. Με το καταραμένο μου χέρι τα χαιρέτησα με θαυμασμό. Σαν να τα έβλεπα πρώτη φορά.

* * *

Εκείνη τη νύχτα την τελευταία...

Κανένα άγαλμα δε μίλησε. Ακουγόταν μονάχα η ανάσα τους. Το βλέμμα τους περισσότερο ζωντανό από ποτέ. Γεμάτο φως.

Το μουσείο εκείνη τη νύχτα...

Ένα σύμπαν γεμάτο αστέρια.

Κι εκείνο το κορίτσι μπόρεσε ν' αντικρίσει και ν' αφουγκραστεί το σύμπαν.

«Αντίο» έκανε να πει. Μα το μετάνιωσε.

Θέλησε να κρύψει τα μάτια της και να κλάψει – δεν ήθελε να τη δουν να κλαίει.

Σκέφτηκε για λίγο.

Και χαμογέλασε.

Δεν κλείνεις τα μάτια όταν σε κοιτάζουν κατάματα τα αστέρια.

Δεν κλείνεις τα αυτιά στη μουσική του κόσμου.

Για πρώτη και τελευταία του φορά μπόρεσε πραγματικά ν' ακούσει, όπως ποτέ ξανά, τις ιστορίες που είχαν να διηγηθούν τα αγάλματα. Ιστορίες παλιές όσο κι οι άνθρωποι.

Εκείνη τη νύχτα δεν έκλαψε κανείς. Μόνο ονειρεύτηκαν. Έναν όμορφο κόσμο.

* * *

«Δεν προλάβαμε, δεν προλάβαμε» κλαψούριζε ο Τίκο.

Είχε δίκιο, δεν είχαμε προλάβει.

Οι Γερμανοί είχαν μπει στην Αθήνα. Μια Κυριακή μετά το Πάσχα.

Τις Κυριακές τις έβρισκα όμορφες. Τις περίμενα. Η μητέρα χαμογελαστή. Ο πατέρας ανέμελος. Βόλτες στον Βασιλικό Κήπο, στην Ακρόπολη, ακόμα και στο μουσείο. Επισκέψεις στη νονά Πέρλα. Παιχνίδι με τον Τίκο.

Οι Γερμανοί μπήκαν στην Αθήνα Κυριακή. Σκεφτόμουν πως ακόμα και τις Κυριακές μου τις είχαν χαλάσει. Από τότε κάθε Κυριακή μου σφιγγόταν η καρδιά. Πόσες μέρες είχαν περάσει. Κόντευε μήνας. Κι ήταν σαν χτες. Μια Κυριακή φαινομενικά όπως όλες. Είχε ζέστη. Θα μπορούσε να ήταν μια όμορφη απριλιάτικη μέρα. Δεν ήταν. Το τζάμι του παραθύρου μου ανοιχτό. Τα παραθυρόφυλλα κουφωτά. Κοίταξα έξω. Τα σπίτια κλειστά. Οι πόρτες μανταλωμένες. Τα παραθυρόφυλλα σφαιλιστά. Το πολύ πολύ κάποια να ήταν κουφωτά, όπως και το δικό μου. Μόνο απέναντι στο σπίτι της Τζένης τα παραθυρόφυλλα ήταν ορθάνοιχτα. Δες και το έκαναν επίτηδες. Μπορεί και να

το έκαναν. Ο πατέρας της θα πρέπει να ήταν χαρούμενος τώρα. Μπορεί μάλιστα να διοργάνωναν και μια μικρή οικογενειακή γιορτή για να γιορτάσουν την εισβολή των Γερμανών στην Αθήνα. Τους φαντάστηκα μαζεμένους γύρω από το τραπέζι να σηκώνουν τα ποτήρια τους και να πίνουν στην υγεία των Γερμανών κατακτητών. Το στομάχι μου σφίχτηκε ακόμα πιο πολύ.

Από κάπου ένα ραδιόφωνο ακούστηκε δυνατά. Λες και κάποιος το έκανε επίτηδες.

«Εδώ ελεύθεραι ακόμα Αθήναι... Ο εισβολεύς εισέρχεται εις την έρημον πόλιν με τα κατάκλειστα σπίτια... Έλληνες! Ψηλά τις καρδιές!»

Λέξεις. Χτυπούσαν σαν σφυριά. Δίπλα μου στέκονταν τώρα κι οι γονείς μου. Ακούγαμε αμίλητοι. Ακούστηκε ο εθνικός ύμνος.

Και μετά πάλι η φωνή του εκφωνητή.

«Ο Ραδιοφωνικός Σταθμός Αθηνών ύστερα από λίγο δεν θα είναι ελληνικός. Θα είναι γερμανικός και θα μεταδίδει ψέματα! Ο πόλεμός μας συνεχίζεται και θα συνεχισθεί μέχρι της τελικής νίκης!»

Μετά τίποτε άλλο. Σιωπή. Τρομακτική.

Εκείνες οι πρώτες ώρες ήταν βυθισμένες στη σιωπή.

Φοβόμασταν ακόμα και να ανασάνουμε.

Ο πατέρας την επόμενη μέρα πήγε στη δουλειά του κανονικά. Η μητέρα δεν τόλμησε. Φοβόταν πολύ. Έτρεμε.

Της κρατούσα το χέρι σχεδόν όλη μέρα. Θα συνηθίζαμε. Ακόμα και τον φόβο.

Όταν ο πατέρας επέστρεψε, μας διηγήθηκε πως κάποιοι Γερμανοί αξιωματικοί είχαν σπεύσει να επισκεφτούν το Αρχαιολογικό Μουσείο.

«Είμαι σίγουρη πως οι ναζιστές με μεγάλη χαρά θα προσεταιρίζονταν τα αρχαία μας. Αλίμονό μας αν πέσουν στα χέρια τους! Το έχουν βάλει σκοπό να βυθίσουν τον κόσμο στο σκοτάδι».

Θυμήθηκα τα λόγια της νονάς έξι μήνες πριν.

Ο πατέρας έλεγε πως του φάνηκε πως ολόκληρο το μουσείο αντηχούσε από τα βήματά τους καθώς περιδιάβαζαν στις άδειες αίθουσες. Οι εργαζόμενοι είχαν συγκεντρωθεί στα γραφεία. Τους κατακτητές υποδέχτηκε μια ομάδα από λίγους αρχαιολόγους και οι φύλακες που είχαν βάρδια εκείνη την ώρα. Οι Γερμανοί ρωτούσαν επίμονα να μάθουν πού ήταν τα αρχαία.

«Μα εκεί που βρίσκονταν πάντα. Στο χώμα».

Αυτή ήταν η... επίσημη απάντηση που τους είχαν δώσει.

Δεν είχαν πέσει στα χέρια τους. Είχαμε καταφέρει μια μεγάλη νίκη.

Παρά το σκοτάδι, που πλέον μας είχε κάνει κατοχή.

Τώρα ακόμα κι οι νύχτες μας θαρρείς ήταν πιο σκοτεινές, παρόλο που ήταν άνοιξη. Μια άνοιξη σκληρή, όπως καμιά άλλη πριν. Σε λίγο θα έμπαινε καλοκαίρι. Αλλά κα-

νείς δεν είχε διάθεση πια να βγει στα σοκάκια. Ήταν νωπές ακόμη οι μνήμες από τον βομβαρδισμό του Πειραιά έναν μήνα και κάτι πριν. Όλη εκείνη τη νύχτα της 6ης Απριλίου βομβαρδιζόταν ο Πειραιάς. Μέσα στη σιωπή ο κρότος από τις βόμβες και την καταστροφή έφτανε μέχρι και την Αθήνα. Σε κάθε νέο θόρυβο πεταγόμασταν. Ακόμα και μέσα σ' εκείνο το υπόγειο που υποτίθεται πως ήταν καταφύγιο έφτανε ο θόρυβος. Δε μιλούσε κανείς. Όλοι παρακαλάγαμε να τελειώσει.

Την επόμενη ημέρα μάθαμε τι είχε συμβεί. Οι Γερμανοί είχαν επιτεθεί στην Ελλάδα. Το λιμάνι του Πειραιά είχε καταστραφεί. Αμέτρητοι οι νεκροί.

Είχε αρχίσει η αντίστροφη μέτρηση. Και στις 27 Απριλίου, ημέρα Κυριακή, είχαν μπει ως κατακτητές και στην Αθήνα.

Στις γειτονιές τα παιχνίδια τώρα πια ήταν λιγοστά. Δεν άφηναν οι μάνες να βγούμε να παίξουμε. Φοβούνταν κι αυτές.

Έτσι κι αλλιώς εγώ με τον Τίκο δεν είχαμε διάθεση για παιχνίδι. Ο Τίκο ήταν περισσότερο μελαγχολικός από ποτέ.

«Δεν προλάβαμε. Δεν προλάβαμε».

Μόνο αυτό έλεγε συνέχεια.

Εκείνος θαρρείς ήταν ο καημός ο δικός του. Δεν είχαμε προλάβει να βγάλουμε και να κρύψουμε τον γρύπα. Του είχε γίνει έμμονη ιδέα.

Αλλά πια ήταν επικίνδυνο να κυκλοφορούμε στους

δρόμους όταν σκοτείνιαζε. Απαγορευόταν η κυκλοφορία μετά τη δύση του ήλιου. Παρ' όλα αυτά ο Τίκο έλεγε πως δε θα μέρευε αν δεν κατέβαζε τον γρύπα να τον κρύψει μαζί με τα υπόλοιπα.

Εκείνη τη μέρα καθόμουν στα σκαλιά του σπιτιού μου και τον περίμενα. Κόντευε να μεσημεριάσει κι εκείνος ακόμη να φανεί. Κάποια παιδιά έπαιζαν στον δρόμο αμάδες. Δεν είχα όρεξη.

Από το απέναντι σπίτι βγήκε η Τζένη. Ίσως περισσότερο περήφανη από κάθε φορά. Στεκόταν στην πόρτα της και με παρατηρούσε. Ένωθα τα μάτια της πάνω μου. Αλλά δεν της έδινα σημασία. Δεν ξέρω αν αυτό ήταν που την εξαγρίωσε. Δεν μπορεί να ήταν μόνο αυτό.

Ήρθε προς το μέρος μου με επιθετική διάθεση. Το κατάλαβα, αλλά εξακολουθούσα να μην την κοιτάζω. Από τότε που είχαν μπει οι Γερμανοί στην Αθήνα, μου φαινόταν ακόμα πιο αντιπαθητική.

«Ει, κουλή... Τι νέα;» μου πέταξε με κακία.

Δεν της μίλησα.

«Τι κάνει η μάνα σου;»

Την κοίταξα απορημένη. Τι πόνος την είχε πιάσει για τη μητέρα μου;

«Κι εσένα τι σε νοιάζει;»

«Σωστά. Δε θα έπρεπε. Είναι που σε λυπάμαι».

Ήταν φανερό πως είχε έρθει με διάθεση να με πληγώσει. Αποφάσισα να μην της κάνω τη χάρη. Ήμουν μαθη-

μένη. Όμως ήταν αποφασισμένη να μην το βάλει κάτω. Να πει την τελευταία λέξη.

«Τώρα που ήρθαν οι Γερμανοί, το ξέρεις πως πρέπει να φοβάσαι;»

Γύρισα και την κοίταξα.

«Όλοι πρέπει να φοβόμαστε» της είπα, προσπαθώντας να κάνω τη φωνή μου όσο πιο σταθερή μπορούσα.

Δεν ξέρω πώς μου ήρθε να της το πω. Εκείνη γέλασε.

«Εγώ γιατί να φοβηθώ; Οι Γερμανοί είναι φίλοι των Ελλήνων. Οι Εβραίοι πρέπει να φοβούνται, οι σακάτηδες όπως εσύ κι η μάνα σου που 'ναι τουρκόσπορος. Που μας κουβαλήθηκε εδώ χάμω. Ο Θεός την τιμώρησε και σ' έκανε έτσι εσένα. Τώρα θα σας τιμωρήσουν κι οι Γερμανοί».

Δεν ήθελα να ακούσω τίποτε άλλο. Χίμηξα πάνω της χωρίς να λογαριάσω τίποτα. Δεν το περίμενε και την αιφνιδίασα. Ήταν τόση η ορμή μου, που έπεσε κάτω στο έδαφος. Μαζί της έπεσα κι εγώ από πάνω της. Συνήλθε όμως αμέσως κι άρχισε να με τραβάει από τα μαλλιά. Της το ανταπέδωσα.

«Είσαι σιχαμένη φασίστρια» με άκουγα να λέω ξανά και ξανά.

Αυτό δεν το περίμενε μάλλον. Τα μάτια της είχαν γουρλώσει από έκπληξη.

Γύρω μας είχαν μαζευτεί παιδιά και φώναζαν, άλλα υπε-

ρασπίζοντας εκείνη, αλλά παραδόξως τα πιο πολλά εμένα. Κανένας όμως δεν έκανε προσπάθεια να μας χωρίσει.

Μόνο ο Τίκο. Είχε φτάσει πάνω στην κατάλληλη στιγμή. Με έπιασε αποφασιστικά από τη μέση και με τράβηξε μακριά της. Εγώ συνέχιζα να θέλω να της τραβάω τα μαλλιά με το καλό μου χέρι και να προσπαθώ να τη χτυπήσω με το καταραμένο μου χέρι. Από τότε που θυμάμαι τον εαυτό μου, έτσι το έλεγα εκείνο το χέρι. Καταραμένο. Ήταν η αιτία για τις κοροϊδίες σε βάρος μου. Κι αφού δεν μπορούσα να ξεφορτωθώ τα πειράγματα των παιδιών, τα απειλούσα με εκείνο. Όταν ήμουν μικρή, τους έλεγα πως ήταν μαγεμένο και μπορούσα να ρίξω κατάρες μ' αυτό. Τα πιτσιρίκια το πίστευαν, γι' αυτό και μόλις το σήκωνα έτρεχαν πανικόβλητα μακριά μου. Κι έτσι έβρισκα την ησυχία μου. Όταν όμως μεγάλωσα, κανείς δεν πίστευε στην καταραμένη του δύναμη. Κι έτσι τα πειράγματα συνεχίζονταν. Εγώ εξακολουθούσα να πιστεύω στις μαγικές του δυνάμεις. Και να που εκείνη τη μέρα είχα βγει αληθινή. Μ' εκείνο είχα χτυπήσει την Τζένη. Μ' εκείνο της είχα καταφέρει την «μπουνιά» στο μάτι που είχε αρχίσει να μαυρίζει.

Ο Τίκο συνέχιζε να με τραβάει μακριά της, ενώ εγώ του έλεγα «άσε με» κι εκείνη με έβριζε «κουλή, τουρκό-σπορε, βλαμμένη, σακάτισσα» κι όποια άλλη βρισιά της ερχόταν στο σιχαμένο παλιομυαλό της. Μάλιστα τη μανία της την πλήρωσε κι ο Τίκο, αφού άρχισε να βρίζει και

κείνον «στραβούλιακα, ζαβό, αλήτη». Ούρλιαζε με τέτοια λύσσα, που της έτρεχαν σάλια από το στόμα. Από την πόρτα του σπιτιού τους βγήκε η μάνα της κι η Τζένη έπεσε στην αγκαλιά της μυξοκλαίγοντας.

«Έλα, πάμε γρήγορα» μου είπε ο Τίκο. Μ' έπιασε από το χέρι κι αρχίσαμε να τρέχουμε να μη μας πιάσει η μάνα της, που όμως πέρα από ένα «βρομόπαιδα» που μας πέταξε δε φάνηκε να έχει διάθεση ούτε να μας μαλώσει ούτε να μας κυνηγήσει. Παρ' όλα αυτά εμείς συνεχίσαμε να τρέχουμε.

Μόνο όταν φτάσαμε εκεί στην πάνω γειτονιά, απέναντι από το σπίτι με τον γρύπα, σταματήσαμε. Κάτσαμε ξέπνοοι απέναντι σ' ένα πεζούλι. Αμέσως μετά βάλαμε τα γέλια. Γελάγαμε για ώρα. Μέχρι που το γέλιο μας ξεθύμανε κι η αναπνοή μας ξαναβρήκε τον ρυθμό της. Τότε ήταν που αποφασισμένος όσο ποτέ ο Τίκο σήκωσε το κεφάλι και κοίταξε τον γρύπα και είπε:

«Τα χαράματα θα έρθω να τον κατεβάσω».

Τον κοίταξα έντρομη.

«Μα είναι πια επικίνδυνο. Αν σε δούνε...»

Εκείνος όμως δε σήκωνε κουβέντα.

«Κάποιος ανέβηκε μέχρι τον βράχο της Ακρόπολης και κατέβασε τη γερμανική σημαία σήμερα τα χαράματα. Πόσο πιο δύσκολο θα είναι να κατεβάσω εγώ τον γρύπα;»

Εγώ δεν είχα ιδέα πως είχε συμβεί κάτι τέτοιο. Μόλις

εκείνη τη στιγμή το άκουγα. Κι εκείνος το είχε ακούσει στο καφενείο που το συζητούσαν. Κάποιοι, λέει, το προηγούμενο βράδυ είχαν κατεβάσει εκείνη την απαίσια σημαία με τον αγκυλωτό σταυρό. Για ώρα κυμάτιζε μονάχα η ελληνική σημαία πάνω στον βράχο. Σκέφτηκα πως όποιος και να το είχε κάνει ήταν πολύ γενναίος. Το είπα στον Τίκο. Κι εκείνος συμφώνησε μαζί μου. Χρειαζόταν μεγάλο θάρρος.

«Γι' αυτό σου λέω, κοριτσάκι. Πόση γενναιότητα χρειάζεται για να ανέβει κανείς στη στέγη ενός σπιτιού;»

Το είχε συζητήσει και με τον Νίκο. Θα τον βοηθούσε κι εκείνος αυτή τη φορά. Εγώ είχα τους ενδοιασμούς μου. Αν κάποιο μάτι τούς έβλεπε; Οι Γερμανοί δεν αστειεύονταν. Κι ήταν κι η συσκότιση. Η απαγόρευση της κυκλοφορίας. Αλλά εκείνος παρέμενε αμετάπειστος.

«Μην αγωνιάς. Τον έχω ήδη πελεκήσει αρκετά από τη βάση του εδώ και καιρό. Λίγα λεπτάκια θα μου πάρει μόνο να αποτελειώσω τη δουλειά. Θέμα χρόνου είναι να πέσει από μόνος του. Καλύτερα, λοιπόν, να τον προλάβω για να ζήσει κιόλας» μου είπε γελώντας ανέμελα.

Δεν ήθελα να τον αφήσω. Αλλά, αφού εκείνος ήταν αποφασισμένος, του είπα πως θα πήγαινα κι εγώ. Θα βρίσκονταν με τον Νίκο λίγο πριν από το χάραμα. Πριν από το χάραμα θα έφευγα κι εγώ από το σπίτι να πάω να τους βοηθήσω να το μεταφέρουμε. Ήταν από πηλό βέβαια, δε

θα ήταν πολύ βαρύ για να το σύρουν οι δυο τους με το καρότσι, αλλά αποφάσισα πως ήθελα να είμαι κι εγώ μέρος εκείνης της επιχείρησης διάσωσης.

«Θα τον σώσουμε, κι εκείνος να είσαι σίγουρη πως θα μας ταξιδέψει μέχρι την άκρη του κόσμου. Με πιστεύεις, κοριτσάκι;» μου είπε ο Τίκο με χαμόγελο, κλείνοντάς μου το μάτι. Τον πίστεψα.

Όταν έφτασε ο εχθρός στην πόλη, βρήκε ανθρώπους απέναντί του. Όλοι είχαν μάθει πόσο φοβερός ήταν. Πολεμιστές αδίστακτοι, που σκότωναν κι έκαιγαν τα πάντα στο πέρασμά τους, αν δεν υπάκουαν στις εντολές τους, αν δεν έκαναν ό,τι τους έλεγαν, αν δε δέχονταν να ξεχάσουν όσα τους έκαναν διαφορετικούς από τον εχθρό, αν δε δέχονταν να ξεχάσουν αυτό που εκείνοι ήταν, αν δεν αποδέχονταν πλήρη υποταγή.

Τους διέταξε να γονατίσουν. Εκείνοι αρνήθηκαν.

Αναμετρήθηκαν με το βλέμμα.

Μια βαθιά σιωπή, αλλά τόσο γεμάτη. Αλλά εκείνη τη γενναία σιωπή ο εχθρός δεν την άντεχε. Έδωσε διαταγή να πυροβολήσουν. Πολλοί σκοτώθηκαν, αμέτρητοι λαβώθηκαν, κανείς δεν έμεινε όρθιος. Χωρίς ίχνος οίκτου οι κατακτητές πήραν το λάδι, το κρασί, το μέλι, πήραν τα ζώα και τα σιτάρια. Έκοψαν τα λιόδεντρα, ξεπάτωσαν τ' αμπέλια κι έβαλαν φωτιά στα σιταροχώραφα.

Κι ο εχθρός είπε σας νίκησα. Αλλά η σιωπή γινόταν ακόμα πιο μεγάλη.

Ο εχθρός την αισθάνθηκε ανυπόφορη.

Και τότε γύρισε και είδε γύρω του αγάλματα να τον κοιτάνε. Παντού, στους δρόμους, στις πλατείες, στα κατώφλια των σπιτιών. Αόρατα μάτια τον παρακολουθούσαν, τον έκριναν, τον χλεύαζαν, τον μισούσαν, τον δίκαζαν, τον περιφρονούσαν.

Οι στρατιώτες κοίταξαν τα βουβά αγάλματα. Τα μάτια τους ήταν ζωντανά. Φοβήθηκαν.

Κι ο εχθρός έδωσε διαταγή να πυροβολήσουν τα αγάλματα.

Κι οι στρατιώτες πυροβόλησαν.

Κι όλοι άκουσαν τα αγάλματα να θρηνούν.

Δόθηκε διαταγή να τα ακρωτηριάσουν.

Κι όλοι τα είδαν να αιμορραγούν.

Δόθηκε διαταγή να τα αποκεφαλίσουν.

Και τότε όλοι είδαν με δέος στα κομμένα κεφάλια των αγαλμάτων τα μάτια τους να γεμίζουν δάκρυα που πότιζαν τη γη, τα κομμένα χέρια να γίνονται γροθιές και να γαντζώνονται γερά στο χώμα. Κι όλοι είδαν τα λαβωμένα αγάλματα να σκάβουν τη γη και να θάβουν τα ακρωτηριασμένα μέλη τους θρηνώντας.

Ο εχθρός αφηνίασε.

Και δόθηκε διαταγή να τα συνθλίψουν τα αγάλματα, να τα κάνουν σκόνη και να τη σκορπίσουν τριγύρω. Να μη μείνει τίποτα που να θυμίζει την ύπαρξή τους.

Έτσι κι έκαναν. Οι στρατιώτες.

Και τότε ο εχθρός είπε πως όλα τέλειωσαν κι είχε νικήσει.

Όταν όμως ο ήλιος σηκώθηκε ψηλά, είδαν έντρομοι τις σκιές των αγαλμάτων να κυκλοφορούν ανάμεσα στα στρατεύματα, σκιάζοντας τα άλογα και τους ανθρώπους.

Τότε ο εχθρός φοβήθηκε. Φοβήθηκε πολύ. Κι είπε να πυροβολήσουν τον ουρανό.

Εκείνη τη μέρα δεν είχε πια ήλιο. Είχε μόνο συννεφιά.

Εκείνη η νύχτα ήταν αφέγγαρη. Εκείνη η νύχτα δεν είχε ούτε ένα άστρο. Μόνο σκοτάδι. Βαθύ, πηχτό και μαύρο σαν τον θάνατο.

Κι όταν πια ήρθε η ώρα να χαράξει και πάλι μια νέα ημέρα, σηκώθηκε αέρας, όχι δυνατός, σαν τον αέρα που ήταν συνηθισμένος ο εχθρός, αέρας που παράσερνε τα πάντα στο διάβα του. Εκείνος ο αέρας ήταν αλλιώτικος, ένας άνεμος ούριος, αύρα θαλασσινή που έφερνε μαζί της αλάτι και ρίγανη και θυμάρι.

Και το αγέρι ανασήκωνε στο διάβα του τη μαρμαρόσκονη κι εκείνη πλάστηκε σ' ανθρώπινες μορφές που μοσχοβολούσαν αλάτι, ρίγανη και θυμάρι.

Κι εκείνοι οι μοσχοβολιστοί συννεφένιοι άνθρωποι κυκλοφορούσαν παντού στην κατεχόμενη γη σκιάζοντας τον στρατό.

Και, απ' όπου περνούσαν, το χώμα νιώθοντας το διάβα τους ζωντάνευε κι η γη τραγουδούσε ένα τραγούδι σαν χαιρετισμό αυτών που κρύβονταν στο χώμα προς αυτούς που είχαν γίνει συννεφένια πλάσματα.

Κι ήταν εκείνα τα λόγια αλλόκοτα, ήταν τα λόγια πανάρχαια, ήταν τα λόγια ενός τραγουδιού που δε μιλούσε για νικητές και ηττημένους,

μόνο γι' ανθρώπους, βάσανα και χαρές, για γέννηση και θάνατο, για αστέρια και φεγγάρια, για ήλιους φωτεινούς. Για τον κόσμο.

Πάνω από τους συννεφένιους ανθρώπους πρόβαλε ξανά ο ήλιος λαμπρός.

Και εκεί που είχε πέσει το αίμα και τα δάκρυα η γη πρασίνισε και φύτρωσαν νέα μικρά αμπέλια και λιόδεντρα.

Και όσα αγάλματα είχαν ακόμη κεφάλι χαμογέλασαν με ένα όμορφο μισοσειρωνικό χαμόγελο.

Κι ο εχθρός κατάλαβε πως εκείνη τη χώρα δεν μπορούσε να την κατακτήσει. Δεν μπορούσε να εξουσιάζει τη γη, το χώμα, τον αέρα, τη θάλασσα, τον ήλιο. Δεν μπορούσε να εξουσιάζει ανθρώπους που ήταν καμωμένοι από αέρα που έτρεχε ελεύθερος.

Παραδέχτηκε την ήττα. Κι έφυγε νικημένος.

Οι λαβωμένοι κάτοικοι έσκαψαν να θάψουν τους νεκρούς τους. Σε κάθε λάκκο που άνοιγαν έβρισκαν κι έναν μαρμάρينو άνθρωπο. Έθαψαν τους νεκρούς τους και ξέθαψαν τα αγάλματά τους.

Κι ήταν θρήνος μαζί και ανάσταση. Έκλαιγαν για όσα είχαν χάσει και γιόρταζαν για τα νέα δέντρα, τα νέα αμπέλια, για όσα θα έχτιζαν εκεί πάνω στις σπασμένες πέτρες, στα κομματιασμένα μάρμαρα. Κι εκεί πάνω στις πέτρες και στα μάρμαρα θρήνησαν και γιόρτασαν αγκαλιά με τους συννεφένιους ανθρώπους. Μαζί με τα αγάλματά τους.

31 Μαΐου 1941

«**Π**ες μου μια ιστορία, κοριτσάκι. Πες μου την ιστορία για εκείνο... το κορίτσι και τα αγάλματα. Πες μου αυτά που δεν ξέρω» με παρακαλάει κι ένα αδιόρατο χαμόγελο εμφανίζεται δειλά στα χείλη του, ένα μισοχαμόγελο λίγο αινιγματικό, λίγο πονηρό, λίγο θλιμμένο.

Μακάρι να ήταν παραμύθι η ζωή. Θα μπορούσα να πάρω μια βαθιά ανάσα, να του χαμογελάσω και να του πω:

«Μια φορά κι έναν καιρό ήταν ένα κορίτσι που είχε ακούσει τα αγάλματα να τραγουδάνε κι είχε τραγουδήσει μαζί τους, είχε χορέψει με τα αγάλματα στο φως του φεγγαριού, είχε δει τα αγάλματα να δακρύζουν κι είχε σκουπίσει τα δάκρυά τους. Ένα κορίτσι που είχε αγκαλιάσει τα αγάλματα όταν έφυγαν. Κι εκείνο το κορίτσι έμεινε εκεί. Να περιμένει τα αγάλματα να γυρίσουν».

Τα μάτια του Τίκο καρφωμένα πάνω μου. Τα μάτια του, βαθιά μέσα στα δικά μου, απαιτούν ένα παραμύθι. Δεν είναι παραμύθι η ζωή. Το ξέρω. Αν όμως τη ζεις και τη

φαντάζεσαι σαν παραμύθι, ίσως όλα να γίνονται λίγο πιο όμορφα. Για να αντέχεις.

Του χαμογελάω και γνέφω καταφατικά, αλλά την ίδια στιγμή δάκρυα κυλάνε από τα μάτια μου και πέφτουν πάνω στο στήθος του. Ένας μικρός κόκκινος λεκές στο πουκάμισό του, που όλο και μεγαλώνει. Δε θέλω να το πιστέψω πως είναι πληγωμένος.

Όμως τους άκουσα τους πυροβολισμούς. Δεν ήταν η ιδέα μου. Ήμουν στον παρακάτω δρόμο, ίσα που έβλεπα, είχε μόλις αρχίσει να χαράζει. Περπατούσα γρήγορα, να προλάβω, να είμαι εκεί μαζί τους όταν θα κατέβαζαν τον γρύπα.

Τότε ακούστηκαν πυροβολισμοί. Ενστικτωδώς έσπρωξα την αυλόπορτα ενός σπιτιού. Η αυλόπορτα άνοιξε. Μπήκα μέσα. Κρύφτηκα κάτω από τη σκάλα. Κι άλλοι πυροβολισμοί. Πόσοι ήταν; Φωνές. Φωνές πανικόβλητες που μιλούσαν ελληνικά κι έπειτα φωνές γερμανικές. Φωνές άγριες. Προστάγματα. Ποδοβολητά. Κι άλλοι πυροβολισμοί. Βήματα που έτρεχαν να ξεφύγουν. Κι άλλα βήματα. Βήματα που απομακρύνονταν. Και μετά σιωπή. Νεκρική.

«Θα πεθάνει και θα κλαις – κρούστε, καμπάνες νεκρικές». Εκείνο το απαίσιο τραγουδάκι μού ήρθε και πάλι στον νου. Έτρεμα. Ούτε ήξερα πόση ώρα είχε περάσει. Μπορεί και μία. Μπορεί κι ένα μονάχα λεπτό. Δεν ακουγόταν τίποτα πια.

Δεν ήξερα τι είχε γίνει. Το πιο πιθανό κάποιον θα κυνηγούσαν οι Γερμανοί. Αποφάσισα να βγω από εκείνη την αυλή χωρίς να σκέφτομαι πια αν ήταν επικίνδυνο. Ο νους μου ήταν στον Τίκο. Περπατούσα χωρίς να σκέφτομαι τίποτε άλλο. Σαν υπνωτισμένη σχεδόν. Έστριψα στη γωνία. Λίγο πιο πάνω ήταν το σπίτι με τον γρύπα. Εκεί στη γωνία ένας άνθρωπος στο χώμα. Πλησίασα τρέμοντας. Έσκυψα από πάνω του. Τα μάτια του κλειστά. Ακούμπησα το χέρι μου στο χέρι του. Ήταν κρύο. Σκιάχτηκα. Το στομάχι μου έγινε κόμπος. Ο άνθρωπος, ένα νέο παλικάρι, που δε γνώριζα, ήταν νεκρό. Αγριεύτηκα. Κι η αγωνία μαζί με το παράπονο με έπιασαν ακόμα πιο άγρια από τον λαιμό και μ' έσφιγγαν. Βρήκα τη δύναμη να περπατήσω. Πού ήταν ο Τίκο; Πιο πάνω το σπίτι με τον γρύπα. Έξω από το σπίτι στο σοκάκι κι άλλος ένας άνθρωπος καταγής. Μαζεμένος κουβαράκι. Πλησίασα σαν υπνωτισμένη. Δεν ήταν, δεν μπορεί να ήταν ο Τίκο. Παρακαλούσα να μην ήταν ο Τίκο.

Πρώτα είδα τα γυαλιά του. Πεσμένα στο χώμα. Σπασμένα. Ο Τίκο δε βλέπει χωρίς τα γυαλιά του, σκέφτηκα. Μετά είδα το πρόσωπο του Τίκο. Και μετά είδα τον μεγάλο κόκκινο λεκέ στο πουκάμισό του. Με είδε. Μου άπλωσε το χέρι.

Θέλησα έξαφνα να τρέξω. Πού να πήγαινα όμως; Κάποιος να ερχόταν να βοηθήσει.

«Βοήθεια» φώναξα.

Ξαφνιάστηκα από τη δύναμη του ουρλιαχτού μου. Ας ερχόταν κάποιος. Αλλά ο Τίκο μου έγνεψε και πάλι.

«Κοριτσάκι. Έλα. Έλα κοντά μου. Πες μου μια ιστορία».

Έτρεξα γρήγορα κοντά του. Ένιωθα να τρέμω. Γονάτισα δίπλα του. Τον πήρα στην αγκαλιά μου.

«Μην κλαις, κοριτσάκι. Δεν πονάω. Πες μου μια ιστορία».

Προσπαθούσε να μου χαμογελάσει.

«Ήταν ένα κορίτσι που είχε φίλους αγάλματα» άρχισα να του λέω. Κι έλεγα, έλεγα ιστορίες απ' όλα όσα είχα ζήσει ή φανταστεί στο μουσείο. Όλα εκείνα τα χρόνια.

Και ταυτόχρονα ήλπιζα πως κάποιο παράθυρο θα άνοιγε, κάποια πόρτα θα ξεκλείδωνε και θα μας βοηθούσε.

«Βοήθεια!» ούρλιαξα και πάλι.

Κοίταξα γύρω μου. Σιωπή.

«Πες μου. Μη σταματάς. Όταν μιλάς, δε φοβάμαι».

Όταν ήμουν μικρή, η μητέρα δε μου έλεγε παραμύθια. Μόνο ιστορίες. Πολλές φορές και με λόγια που δεν καταλάβαινα. Αλλά στα δικά μου τα μάτια και τα αυτιά, στο δικό μου μυαλό όλα όσα μου διηγιόταν φάνταζαν παραμυθένια. Πες μου κι άλλο παραμύθι, της έλεγα κι εκείνη μου έλεγε:

«Θα σου πω μια ιστορία ακόμα. Γιατί ό,τι σου λέω να ξέρεις έχει συμβεί στ' αλήθεια».

Η μητέρα μου δε μου έλεγε παραμύθια. Μόνο ιστορίες. Κι είχαν άλλοτε καλό κι άλλοτε κακό τέλος. Γιατί, λέει, έτσι είναι η ζωή.

«Σ' αυτή την ιστορία... θα νικήσουμε» μου λέει ο Τίκο με τα μάτια του μισόκλειστα.

«Φυσικά και θα νικήσουμε» του λέω μέσα από τα δάκρυά μου. «Αυτή η ιστορία θα έχει καλό τέλος. Θα διώξουμε τον εχθρό. Δε θα μας νικήσει».

«Και τότε θα τρέχουμε μαζί να πανηγυρίσουμε τη νίκη. Και θα ξεθάψουμε κι όλα τα μυστικά μας».

Του γνέφω καταφατικά. Δεν μπορεί να τελειώσει αλλιώς αυτή η ιστορία. Πρέπει να έχει καλό τέλος. Δεν μπορεί να πεθάνει ο Τίκο. Είναι ο μόνος φίλος που μου έχει απομείνει. Ο μόνος αληθινός φίλος μου.

Όταν ήμουν μικρή, νομίζω πως δε με πείραζε που είχα ενάμισι χέρι κι όχι δύο, όπως όλοι οι άλλοι. Είχα μάθει να το διαχειρίζομαι κι ούτε καταλάβαινα τα γεμάτα οίκτο βλέμματα πάνω μου. Την αναπηρία μου την κατάλαβα όταν βγήκα να παίξω στη γειτονιά. Εκείνη την πρώτη μέρα κανένας δε με έπαιζε. Το μόνο παιχνίδι που θυμάμαι είναι εμένα στη μέση και γύρω μου παιδιά να με κοιτάζουν, να με ρωτάνε, να με κοροϊδεύουν. Δεν καταλάβαινα. Ούτε γιατί τα μάτια μου είχαν γεμίσει δάκρυα. Ήταν άδικο. Και τότε ένιωσα ένα χέρι να πιάνει το δικό μου, εκείνο το μισοσχηματισμένο. Ένα πιτσιρίκι πάνω κάτω

στην ηλικία μου, έλα πάμε, μου έλεγε, αφήστε την ήσυχη, έλεγε στους άλλους και με τραβολογούσε μακριά τους. Ήταν ντυμένο στα μαύρα και φορούσε κάτι χοντρά γυαλιά. Ήταν αδύνατο και με θλιμμένο, γοητευτικό βλέμμα.

«Τίκο σε βάφτισαν; Ποιο είναι το κανονικό σου όνομα;»

«Αυτό είναι το κανονικό μου όνομα. Είναι το χαϊδευτικό μου, η αδερφή μου μου το έβγαλε».

Ο Τίκο με κοιτάζει κι εγώ σκέφτομαι πως τόσα χρόνια μετά δεν ξέρω το κανονικό του όνομα. Μόνο το όνομα που του έδωσε η αδερφή του. Ο Τίκο δεν έχει πια αδερφή. Έχει μόνο εμένα. Κανείς άλλος γύρω μας.

Κανένα παράθυρο δεν ανοίγει, καμία πόρτα δεν ξεκλειδώνει.

Στο τέλος ο Πολυνείκης είχε μόνο την Αντιγόνη. Ο Πολυνείκης ήταν νεκρός. Η Αντιγόνη ζωντανή. Κι ήθελε να θάψει τον αδερφό της κόντρα στον νόμο. Γιατί για εκείνην ο άνθρωπος ήταν πιο σημαντικός από τον νόμο. Κι αυτό ήταν το δίκιο.

Εγώ δε θέλω να θάψω τον Τίκο. Ο Τίκο είναι ζωντανός. Ο Τίκο θέλω να ζήσει. Αυτό είναι το δίκαιο.

«Πες μου» μου λέει.

Κι εγώ κοιτάζω γύρω μου, καταγής. Δε βλέπω πουθενά τον γρύπα.

Κοιτάζω ψηλά. Ο γρύπας δεν είναι ούτε εκεί στη θέση του, στο τελείωμα της στέγης.

«Πες μου» επιμένει ο Τίκο. Η φωνή του πια όλο και πιο αδύναμη.

«Ήταν ένα αγόρι. Ένα αγόρι που είχε φίλους αγάλματα. Κι αγαπούσε πολύ εκείνο τον γρύπα. Και ξέρεις κάτι; Ο γρύπας σώθηκε! Πέταξε μακριά. Θα ταξιδεύει τώρα πάνω από τον πόλεμο. Και θα έρθει να μας πάρει μαζί του. Και θα ταξιδέψουμε μαζί του μέχρι την άκρη του κόσμου».

Ο Τίκο χαμογελάει.

* * *

Μια φορά κι έναν καιρό ήταν ένα κορίτσι που μιλούσε με τ' αγάλματα.

Όμως τα αγάλματα δεν ήταν πια στο μουσείο.

Τα αγάλματα ήταν στο χώμα.

Το κορίτσι μπαίνει στο μουσείο.

Όλοι το κοιτάζουν περίεργα.

Κάποιοι τρομάζουν βλέποντάς το. Η όψη του θλιμμένη κι αγριεμένη. Όλο το πρόσωπο μια πέτρινη μάσκα πόνου.

Κάποιος κάνει να το αγκαλιάσει. Κάποιος που το αναγνώρισε θέλει να το παρηγορήσει.

Το κορίτσι ξεφεύγει. Αποφεύγει την παρηγοριά. Δεν υπάρχει πια παρηγοριά. Μόνο πόνος.

Δε θέλει κανέναν να το αγκαλιάσει, κανέναν να του μιλήσει. Δε θέλει τίποτε από αυτά. Εκείνη το μόνο που θέλει...

Ξαπλώνει μπρούμυτα στο πάτωμα. Ακουμπάει το μάγουλό της στο πάτωμα. Το τσιμέντο κρύο.

Είναι καλοκαίρι πια. Η πρώτη μέρα του Ιούνη. Αλλά πόση παγωνιά... Πόσο παγωμένο καλοκαίρι.

Το κορίτσι βάζει τα χείλη του στο πάτωμα. Ψιθυρίζει... ίσα που ακούγεται η φωνή του. Εκείνο όμως το κορίτσι ξέρει. Ξέρει πως αυτοί που είναι να την ακούσουν θα την ακούσουν.

Η φωνή του ένας ψίθυρος. Σαν προσευχή.

«Να μου προσέχετε τον Τίκο. Να του λέτε ιστορίες. Ιστορίες σαν εκείνες... Εκείνες τις όμορφες που μου λέγατε εμένα. Ιστορίες για τα αστέρια, τους πλανήτες, για τον ήλιο. Μην του μιλήσετε για πόλεμο. Να του λέτε ιστορίες για όλους αυτούς τους ανθρώπους που έζησαν, μόχθησαν, έκλαψαν, γέλασαν, πόνεσαν, ερωτεύτηκαν. Να του πείτε ιστορίες όμορφες και παλιές όσο κι οι άνθρωποι.

»Και τα βράδια να τον νανουρίζετε. Ο Τίκο είναι παιδί ακόμη. Ένας έφηβος, όπως εκείνος ο έφηβος με τα όμορφα, μελαγχολικά μάτια. Και τα μάτια του Τίκο ήταν όμορφα. Τώρα δε θα χρειάζεται τα γυαλιά του για να βλέπει. Κι εσείς να του σταθείτε για να παραδεχτεί τον φόβο του. Ο Τίκο είναι γενναίος. Κοιτούσε τον φόβο κατάματα.

»Ξέρω ότι εκεί κάτω θα πιει το νερό της λησμονιάς. Και θα μας ξεχάσει. Το ξέρω.

»Δεν πειράζει. Θα θυμάμαι εγώ για εκείνον. Θα θυμάμαι εγώ για εσάς. Υπόσχομαι πως δε θα ξεχάσω ποτέ.

»Και σας παρακαλώ, σας παρακαλώ. Προτού να πιει το νερό της λησμονιάς... να του το πείτε, να μην το λησμονήσετε.

»Να του πείτε ότι τον αγαπάω. Τον αγαπάω πολύ. Τόσο, που πονάει η καρδιά μου και το μυαλό μου. Να του πείτε πως δε θα τον ξεχάσω ποτέ.

»Να του πείτε ότι ήταν ο καλύτερος φίλος μου.

»Ήταν ο καλύτερος φίλος. Καλύτερος και από εσάς».

1947

Βγαίνω από το μουσείο. Κοντοστέκομαι και κοιτάζω τον ουρανό. Γαλάζιος. Η μέρα όμορφη. Χαμογελάω.

Κατεβαίνω αργά, λίγο αναποφάσιστα, τα σκαλιά. Αμέσως μετά αρχίζω να περπατάω γρήγορα κι έπειτα όλο και πιο γρήγορα· διασχίζω τους δρόμους της λαβωμένης πόλης. Τα βήματά μου με οδηγούν εκεί στα ριζά του λόφου. Χωρίς να το πολυσκεφτώ αρχίζω να ανεβαίνω τρέχοντας. Περνάω μπροστά από το σπίτι με τα ακροκέραμα. Μπροστά από το σπίτι με τον γρύπα. Δε σταματάω να προχωράω στιγμή. Στον λαιμό μου ένας κόμπος κι ένας λυγμός.

Αρχίζω να τρέχω. Μια άγρια φωνή βγαίνει από μέσα μου. Μια κραυγή χαράς. Τρέχω, τρέχω ασταμάτητα, φωνάζω, λαχανιάζω, ανεβαίνω τις ανηφόρες, δε σταματάω στιγμή.

Μέχρι που φτάνω. Απ' το λημέρι μας έχει μείνει μόνο ένα κομμάτι λαμαρίνας. Αναζητάω τα σημάδια. Αγγίζω

ένα ένα τα δέντρα. Και μετά το χέρι μου, σάρκινο φτυαράκι, μπήγεται στο χώμα ξανά και ξανά.

Η ώρα περνάει. Συνεχίζω να σκάβω, να ξεθάβω, να καθαρίζω από τα χώματα. Στο φως του ήλιου οι μορφές τους αρχικά σαστισμένες· μια καθιστή Σφίγγα, ένα μικρό αγοράκι, ακροκέραμα κι ένα μπρούντζινο πόμολο με τη μορφή ενός γυναικείου προσώπου. Τα έχω αφήσει απλωμένα γύρω μου να λιάζονται. Τα νιώθω να ανασαίνουν έκπληκτα.

Κοιτάζω τα νύχια του χεριού μου, που είναι βρόμικα, όπως και τότε. Αγγίζω τον κορμό ενός δέντρου. Η χαραγμένη ημερομηνία μόλις που διακρίνεται: «28 ΟΚΤ 1940. ΟΧΙ». Πώς πέρασαν τόσα χρόνια; Πού πήγαν τόσα χρόνια; Πού πήγαν τόσοι άνθρωποι;

Σκύβω κι αρχίζω να σκάβω αυτή τη φορά κάτω από το δέντρο σχεδόν με μανία. Το χώμα έχει εκείνη την προαιώνια μυρωδιά, όπως κι εκείνη τη μέρα, πριν από επτά χρόνια. Το χέρι μου επιτέλους αγγίζει αυτό που αναζητούσα.

Τώρα κρατάω στον κόρφο μου ένα τσιγκινο κουτί που άλλοτε είχε μπισκότα.

«Τι έχει μέσα το κουτί; Θα πεις;»

«Τον θησαυρό μου».

«Ποιο θησαυρό σου;»

«Εσύ μου είχες πει. Θυμάσαι; Πως όταν οι άνθρωποι

αναγκάζονταν να φύγουν από τα σπίτια τους επειδή ο πόλεμος πλησίαζε έκρυβαν πολλές φορές ό,τι αγαπημένο είχαν από τον φόβο μήπως τυχόν και το χάσουν στον δρόμο της προσφυγιάς. Το έθαβαν με την ελπίδα πως κάποτε θα γυρνούσαν πίσω στο σπίτι τους και θα το ξέθαβαν άθικτο. Κι ήταν εκείνος ο θησαυρός τους από τα προσωπικά τους αντικείμενα ό,τι θα τους ένωνε με το παρελθόν τους. Ε, εδώ μέσα σ' αυτό το κουτί έχω κι εγώ τον μικρό θησαυρό μου. Τίποτε ιδιαίτερο μη φανταστείς. Δυο φωτογραφίες με τους γονείς μου και μία με τη Σμαράγδα. Η σβούρα μου, δυο στρατιωτάκια, οι βόλοι μου. Κι εκείνο το μικρό αυτοκινητάκι που μου είχες χαρίσει κάποτε. Μαζί με ένα λουλούδι που φορούσες στα μαλλιά σου τη μέρα των γενεθλίων μου. Όλα εδώ. Αν αναγκαστούμε να φύγουμε επειδή θα μας διώξουν οι εχθροί, θα τον θάψω σ' αυτή τη λακκούβα που ανοίξαμε μαζί. Κι όταν θα γυρίσουμε θα έρθουμε μαζί να τον ξεθάψουμε. Σ' το ορκίζομαι».

Μου τα είχε πει εκείνη την τελευταία μέρα πριν... φύγει. Τότε που ακόμη κάναμε σχέδια για το πώς θα σώζαμε τον γρύπα.

Αλλά ήμουν εγώ που έθαψα τον θησαυρό του. Έφυγε χωρίς να προλάβει να τον θάψει.

Και τώρα είμαι εδώ μονάχη μου. Είμαι εδώ έχοντας ξεθάψει τον δικό του θησαυρό. Τώρα, τώρα που οι εχθροί έχουν φύγει. Που προσπαθούμε να μάθουμε να ζούμε

από την αρχή. Κι ίσως τώρα να μπορούμε να αρχίσουμε να ημερεύουμε όλοι μας σιγά σιγά. Θα πάρει καιρό, αλλά θα τα καταφέρουμε.

Κρατάω σφιχτά στην αγκαλιά μου το κουτί. Είναι ό,τι έχω από εκείνον. Το αγκαλιάζω κι είναι λίγο λες κι αγκαλιάζω εκείνον. Δεν είναι, το ξέρω. Νιώθω τα μάτια μου να βουρκώνουν. Κάθομαι στο χώμα κι ακουμπάω την πλάτη μου στο δέντρο. Η φωνή μου ίσα που ακούγεται, λίγο θλιμμένη, προσπαθώ να μην προδώσω τη μεγάλη μου λύπη. Δε θέλω να τον στεναχωρήσω περισσότερο. Σκέφτομαι πως, αν με ακούει, εκείνος είναι ακόμη παιδί, όπως ήταν τότε. Τότε που ήμασταν κι οι δυο παιδιά και μιλούσαμε με τα αγάλματα.

«Θα σ' τα πω όπως μου έρχονται στον νου, Τίκο. Ο πατέρας σου είναι καλά. Πολύ αδυνατισμένος, βέβαια. Και τις περισσότερες φορές θλιμμένος κι αμίλητος. Αλλά όταν με βλέπει πάντα χαμογελάει. Κι εγώ πάντα τον αγκαλιάζω. Η μητέρα είναι καλά. Κι ο πατέρας. Πολύ αδύνατοι όμως κι αυτοί. Πολύ γέροι φαίνονται. Η νονά Πέρλα καλά είναι, αλλά έχει μόνιμα πια στα μάτια της μια μοβ θλίψη. Η Λίλα, η γειτόνισσά σας, πέθανε. Λαβώθηκε άσχημα στη διαδήλωση για την πολιτική επιστράτευση και δεν τα κατάφερε, πέθανε μετά από λίγες μέρες.

»Η Τζένη, η αχώνευτη –τη θυμάσαι;–, παντρεύτηκε έναν τραπεζοϋπάλληλο. Στον γάμο της στον λαιμό της

είχε κρεμασμένο τον χρυσό βαφτιστικό σταυρό της Κατερίνας. Θυμάσαι το όμορφο Κατερινάκι; Που η μάνα της της φορούσε πάντα καπέλο; Και για προίκα η Τζένη πήρε το σπίτι του λογιστή του πατέρα της. Ένα όμορφο σπίτι, λένε, εκεί προς τα Πατήσια. Ο πατέρας της Τζένης στην κατοχή ήταν μαυραγορίτης. Ο σιχαμένος προδότης».

Κάνω μια παύση σαν για να καταπιώ τον θυμό μου. Νομίζω πως κάτι ένιωσα πίσω μου. Κάποιος σαν να πλησιάζει. Στρέφω το κεφάλι. Δεν είναι κανείς... Κι όμως. Χαμογελάω λίγο πονηρά. Συνεχίζω απτόητη. Η φωνή μου τώρα ακούγεται πιο σταθερή.

«Ο Νίκος, ο γιος του τσαγκάρη, θυμάσαι που σε βοηθούσε; Ο Νίκος είχε μπει στην αντίσταση. Πολεμούσε τους Γερμανούς. Μετά μάθαμε πως βγήκε στο βουνό. Μυστικά το λέγαμε αυτό. Δεν έπρεπε κανένας να το μάθει.

»Η Σταματία πήγε πίσω στο νησί της. Ο Μίμης δεν έχει πια καραμέλες τριαντάφυλλο. Η κυρα-Δέσπω πέθανε. Από την πείνα. Εγώ λέω από τη στενοχώρια για τον γιο τους. Γιατί κι ο κύριος Μίλτος σαν να τρελάθηκε είναι. Ο καημένος ο κυρ Μίλτος. Όλο μου λέει πως η Σφίγγα κάθε βράδυ του λέει κι από ένα αίνιγμα. Αλλά εκείνος δε θυμάται κανένα όταν ξημερώνει».

Σφίγγω πάνω μου ακόμα περισσότερο το μικρό τσίγκινο κουτί από μπισκότα πτι-μπερ, το σκουριασμένο από την υγρασία. Πρέπει να τα πω, να τα ξέρει, ακόμα κι αν

τον στενοχωρήσω, κι εγώ θέλω να τα βάλω σε μια τάξη στο μυαλό μου.

«Τέλειωσε ο πόλεμος, Τίκο, πριν από λίγα χρόνια. Νικήσαμε. Αλλά ήταν μια νίκη πικρή. Γιορτάσαμε κι έπειτα και πάλι μάχες. Έλληνες με Έλληνες. Πίσω από το μουσείο έστηναν οδοφράγματα. Έγιναν μάχες στη γειτονιά μας. Η στέγη του μουσείου πήρε φωτιά κι ένα κομμάτι της κατέρρευσε. Από την πλευρά της Βασιλέως Ηρακλείου οι τοίχοι είχαν τρύπες από τις οβίδες. Ο Νίκος δε γύρισε ποτέ σπίτι του. Δηλαδή γύρισε για λίγο. Τώρα κάποιος είπε πως είναι εξορία. Ο πατέρας του δεν πολυμιλάει. Κι η μάνα του όλο κλαίει. Θα γυρίσει όμως. Αργά ή γρήγορα. Δεν μπορεί, θα γυρίσει. Όπως κι ο Βασίλης. Τον θυμάσαι τον Βασίλη, που δε χώνευες; Που όλο καζούρα μας έκανε; Κι αυτός εξορία, Τίκο. Αλλά, όταν γυρίσει ο Νίκος, σ' το υπόσχομαι, θα του δείξω όλα αυτά που σε είχε βοηθήσει να κρύψεις. Που μαζί είχατε κρύψει».

Κάνω μια παύση. Ν' αφουγκραστώ. Γύρω μου η σιωπή των πεύκων.

«Όλα αυτά τα χρόνια τα σχολεία άλλοτε άνοιγαν κι άλλοτε έκλειναν. Ήταν δύσκολο να κάνουμε μάθημα. Συνέχεια πεινούσαμε. Πολλά παιδιά ήταν σαν σκελετοί. Πολλοί που δούλευαν στο μουσείο σώθηκαν, λέει, επειδή έτρωγαν από τους καρπούς που είχαν τα δέντρα της αυλής του μουσείου. Εμάς μας φρόντιζε η νονά Πέρλα. Κι εγώ

διάβαζα. Με βοηθούσε κι η νονά. Ζούσα με μάτια κι αυτιά ορθάνοιχτα και διάβαζα.

»Διαβάζω με όλα μου τα δυνατά. Του χρόνου θα δώσω εξετάσεις. Θα τα καταφέρω λες; Θέλω να γίνω αρχαιολόγος. Όπως η Αθηνά, όπως ο Σπύρος. Όπως η κυρία Σέμνη. Τους βλέπω. Είναι καλά. Το ξαναστήνουν το μουσείο.

»Ευτυχώς που προλάβαμε και κρύψαμε τα αγάλματα, Τίκο. Όσα αρχαία δεν κρύφτηκαν τα έκλεψαν οι εχθροί, όπως φοβόμασταν. Οι ναζιστές, οι Γερμανοί... Δεν ήταν άνθρωποι αυτοί, Τίκο. Ήταν τέρατα που είχαν πάρει ανθρώπινη μορφή. Τα πιο άγρια. Τα πιο φρικαλέα. Τα πιο μισητά. Αυτοί ήταν τα πραγματικά τέρατα».

Νιώθω τα μάτια μου να καίνε, το στήθος μου να καίει, σκουπίζω με το καταραμένο μου χέρι τα μάτια μου, δεν πρέπει να κλαίω ή τουλάχιστον όχι σήμερα.

«Σήμερα όμως... άκου, σήμερα είναι μέρα χαράς. Τα αγάλματα έχουν αρχίσει να ξεθάβονται. Βγήκαν ξανά στο φως. Σήμερα τα είδα κι εγώ. Τους μίλησα. Κι εκείνα χαμογέλασαν. Είναι λιγάκι μουδιασμένα ακόμη, νομίζω. Μάλλον είναι φυσιολογικό. Τι λες κι εσύ; Τόσο καιρό στο χώμα».

Το γέλιο που μου ξεφεύγει με κάνει να σαστίσω. Κοιτάζω γύρω μου. Είμαι σίγουρη πως κάτι αισθάνθηκα δίπλα μου, πίσω μου, σαν κάποιος να ανάσανε δίπλα στο αυτί μου, κι ένα γελάκι πνιχτό και πατημασιές και... Σηκώνομαι όρθια κι αρχίζω να περπατάω ανάμεσα στα δέντρα.

Αν κρύβεται θα τον βρω. Όπου και να κρύβεται. Η φωνή μου τώρα πιο δυνατή, σχεδόν φωνάζω.

«Ξαναστήνεται το μουσείο, Τίκο. Σύντομα θα γίνει κι η πρώτη επανέκθεση. Θα τις ξαναστήσουμε τις ζωές μας.

»Σήμερα θα ξεθάψω κι όλα όσα έκρυψες εσύ. Είμαι μαζί σου. Κι είσαι μαζί μου. Σε βλέπω, να το ξέρεις! Σε βλέπω σε κάθε άγαλμα, σε κάθε φουρούσι, σε κάθε ακροκέραμο. Οι φίλοι θα επιστρέψουν, Τίκο. Οι φίλοι θα είστε πάλι μαζί μας. Θυμάσαι; Το ορκίστηκα. Εγώ δε θα ξεχάσω ποτέ».

Φτάνω στην άκρη και στέκομαι στον βράχο, όπως και τότε.

Βάζω το καλό χέρι μου γι' αντήλιο. Η λιακάδα, πανέμορφη παρηγοριά, χαϊδεύει την Αθήνα.

Σηκώνω ψηλά το βλέμμα μου. Κι εκεί στον ουρανό τους βλέπω!

Ο γρύπας μαζί με τον γνώριμό μου καβαλάρη του κάνουν έναν κύκλο πάνω από το κεφάλι μου. Είχα δίκιο! Ήταν εδώ, εδώ μαζί μου. Με είδε, με άκουσε, με χάιδεψε.

Σηκώνω το καταραμένο μου χέρι και χαιρετώ ενθουσιασμένη.

Ουρλιάζω, ουρλιάζω όπως ήθελα να ουρλιάξω όλα αυτά τα χρόνια και δεν το έκανα. Ουρλιάζω από λύπη. Και τώρα πια ουρλιάζω και από χαρά.

Ο γρύπας με τον καβαλάρη του συνεχίζουν να πετάνε

από πάνω μου. Ο γρύπας αγέρωχος κι εκείνος ο καβαλάρης του με κοιτάζει και χαμογελάει. Σηκώνει το χέρι και μου γνέφει. Τον χαιρετάω κι εγώ κι η καρδιά μου σφίγγεται.

Και μετά κάνουν έναν ακόμα μεγαλύτερο κύκλο πάνω από τον λόφο. Τους παρακολουθώ να κάνουν έναν κύκλο πάνω από τη γειτονιά μας. Κι έπειτα πάνω από το μουσείο. Πάνω από τη λαβωμένη πολιτεία που γυρεύει να κλείσει τις πληγές της.

Στιγμή δεν τους χάνω από το βλέμμα μου. Τους βλέπω να απομακρύνονται.

Τους κοιτάζω. Χαμογελάω. Κλαίω.

Τους αποχαιρετάω καθώς χάνονται στον ορίζοντα.

Εκεί, στην άκρη του κόσμου.

Σημειώσεις της συγγραφέα

Για τη συγγραφή του μυθιστορήματος αφορμή υπήρξε το άρθρο του Κώστα Πασχαλίδη (Δρ. αρχαιολόγος, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο) με τίτλο «Τα θαμμένα αγάλματα του πολέμου» στη LIFO (28.3.2013 / τεύχ. #333). Μάλιστα τη δική του, μυθοπλαστική, εκδοχή για την είσοδο των ναζί στο μουσείο ακολούθησα, μετά και από άδειά του.

Βασική πηγή για την επιχείρηση της απόκρυψης των αρχαίων ήταν το βιβλίο του Βασιλείου Χ. Πετράκου (εφόρου των αρχαιοτήτων Ε.Τ.) *Τα αρχαία της Ελλάδας κατά τον πόλεμο 1940-1944*, Βιβλιοθήκη της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, Α.Ρ. 144, Αθήναι, 2012.

Σημαντικές ήταν οι συζητήσεις μας και οι αποσαφηνίσεις και πληροφορίες σχετικά με την όλη επιχείρηση της απόκρυψης που μου έδωσε ο σκηνοθέτης κι ερευνητής της ιστορίας της απόκρυψης των αρχαίων Βασίλης Κοσμόπουλος. Σας προτρέπω να αναζητήσετε το βιβλίο του που αναφέρεται στο συγκεκριμένο θέμα με τίτλο *Η Απόκρυψη*, εκδόσεις Μένανδρος, υπό έκδοση μέσα στο 2015 (τον καιρό δηλαδή που γραφόταν αυτό το σημείωμα).

Για την ιστορία του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου βασικό βοήθημά μου ήταν η διάλεξη του Κώστα Πασχαλίδη: «Η

ίδρυση, η ιστορία και οι περιπέτειες του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, 130 χρόνια λειτουργίας σε μία διάλεξη», διαθέσιμη στο www.blod.gr/lectures/Pages/viewlecture.aspx?LectureID=737#.UTcIWTbYhgU.facebook.

Για να πάρω ιδέα για την καθημερινή ζωή στην Αθήνα του πολέμου και να βρω ή να εξακριβώσω λεπτομέρειες που με προβλημάτισαν κατά τη συγγραφή ανέτρεξα σε εφημερίδες της εποχής.

Οι πληροφορίες σχετικά με την παράσταση του *Εμπόρου της Βενετίας* τον Οκτώβριο του 1940 στο τότε Βασιλικό Θέατρο βρέθηκαν στο ψηφιοποιημένο αρχείο του Εθνικού Θεάτρου.

Οι στίχοι από τραγούδι της παράστασης που αναφέρονται στο βιβλίο είναι από το «Τραγούδι των κουτιών» του Humberdinck, που, πιθανότατα, ακουγόταν στην παράσταση, και η παρτιτούρα του (όπου αναγράφονται κι οι συγκεκριμένοι στίχοι) υπάρχει επίσης ψηφιοποιημένη στο αρχείο του Εθνικού Θεάτρου.

Για τη συμμετοχή της Μαρίας Κάλλας (στο βιβλίο μου αναφέρεται ως Καλογεροπούλου, όπως ήταν δηλαδή τότε το επώνυμό της) στη συγκεκριμένη παράσταση πληροφορίες υπάρχουν σε διάφορες βιογραφίες της, μεταξύ αυτών και του Νίκου Πετσάλη-Διομήδη *Η άγνωστη Κάλλας*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 1998 (σελ. 306).

Κάποια από τα δευτερεύοντα πρόσωπα της ιστορίας μου ήταν πρόσωπα υπαρκτά. Όπως η αρχαιολόγος Σέμνη Καρούζου (έφορος τότε του Αρχαιολογικού Μουσείου), ο αρχαιολόγος και ακαδημαϊκός Σπύρος Ιακωβίδης (που τότε ήταν φοιτητής-εθελοντής στην απόκρυψη), η αρχαιολόγος Αθηνά Καλογεροπούλου (επίσης φοιτήτρια τότε κι εθελόντρια στην απόκρυψη).

Οι πρωταγωνιστές της όμως, όπως και η βασική ιστορία των πρωταγωνιστών είναι προϊόν μυθοπλασίας.

Τέλος να πω ότι, αν και βασίστηκα σε ιστορικά γεγονότα προσπαθώντας όσο γίνεται να μην έχω ιστορικές ανακρίβειες, ακολούθησα τη δική μου μυθοπλαστική εκδοχή ως την πιο αληθινή σε σχέση με λεπτομέρειες που δεν μπορούσα να γνωρίζω ή και ηθελημένα κάποιες φορές αγνόησα ή ερμήνευσα διαφορετικά, προς χάριν της λογοτεχνικής ειλικρίνειας και συνέπειας.

Τα αγάλματα που εμφανίζονται στην ιστορία μου, σε περίπτωση που θελήσει κάποιος να τα αναζητήσει, είναι τα ακόλουθα (με σημειωμένο δίπλα τον αριθμό ευρήματος, όπως υπάρχει στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο):

«Δίας ή Ποσειδώνας του Αρτεμισίου» X15161

«Κούρος του Σουνίου» 2720

«Σειρήνα» 774

«Τζόκεϊ του Αρτεμισίου» X15177

«Προσφυγάκι» 3485

«Επιτύμβια στήλη της Ηγησούς» 3624

«Σύμπλεγμα Αφροδίτη, Πάνας, Έρωτας» 3335

«Σφίγγα» 28

«Εφηβος των Αντικυθήρων» X13396

Οι όποιες, σκόρπιες, αναφορές σε νεράιδα αντιστοιχούν στο «Άγαλμα Νηρηίδας ή Αύρας» 157.

Αναφορικά με τον μικρό Έρωτα, τις μικρές Νίκες ή και την Ταναγραία, μπορεί ο καθένας να επιλέξει και να φανταστεί εκείνο το ειδώλιο που θα του «μιλήσει» περισσότερο από τα πολυάριθμα, πανέμορφα ειδώλια της εξαιρετικής συλλογής του Αρχαιολογικού Μουσείου.

Η επιλογή της αναφοράς μου στα συγκεκριμένα αγάλματα έγινε, μεταξύ άλλων, κι εξαιτίας της χρονολογίας εύρεσής τους. Σίγουρα άφησα εκτός αρκετά αγάλματα που αγαπάω πολύ, τα οποία όμως βρέθηκαν μετά τη χρονική περίοδο στην οποία διαδραματίζεται η ιστορία μου.

Να σημειώσω επίσης πως στην ιστορία μου υπάρχει εσκεμμένος αναχρονισμός (καθώς την εποχή εκείνη ήταν συνήθης η πρακτική να συμπληρώνουν στα αγάλματα τα μέλη που έλειπαν).

Ευχαριστίες

Αυτό το βιβλίο ποιος ξέρει αν θα το είχα ξεκινήσει αν δε με παρότρυνε ενθουσιασμένη με το που άκουσε την ιδέα μου η Μαρία Αγγελίδου, την οποία κι ευχαριστώ.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω σε τρεις κυρίους, που, μεταξύ άλλων, με τιμούν με τη φιλία τους και βοήθησαν σε όλη τη διάρκεια της συγγραφής του βιβλίου ο καθένας με τον τρόπο του:

Στον φίλο Κώστα Πασχαλίδη για το άρθρο του που «κίνησε τα νήματα», για τις ξεναγήσεις στο μουσείο, τις αφηγήσεις, τις αποσαφηνίσεις, διορθώσεις και διευκρινίσεις· μα και για τη διαφορετική, τόσο ανθρώπινη, ματιά του στην αρχαιολογία.

Στον φίλο Βασίλη Κοσμόπουλο για τις συζητήσεις, τις πληροφορίες, τις διευκρινίσεις και τις εκμυστηρεύσεις. Μα πάνω απ' όλα για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε.

Στον φίλο και σύζυγό μου Χρήστο Αλεξόπουλο, επειδή άκουσε, διάβασε και συζήτησε μαζί μου, ξενυχτώντας πολλές φορές, τις, ούτε που θυμάμαι πια πόσες, διαφορετικές εκδοχές του μυθιστορήματος και παρ' όλα αυτά δεν παραπονέθηκε ποτέ.

Και, φυσικά, ένα πολύ μεγάλο ευχαριστώ, από τα βάθη της καρδιάς μου, στην κυρία Άλκη Ζέη, που υπήρξε τόσο ενθαρ-

ρυντική αναγνώστρια του χειρογράφου μου· όπως επίσης την ευχαριστώ για τη γενναιοδωρία της και για πάρα πολλά και για άλλα τόσα... Μεταξύ αυτών και για το ότι έγινε, τελικά, η «νονά» του βιβλίου μου· ούτε που μπορούσα να φανταστώ ποτέ αυτή την τύχη και τιμή!

Και, τέλος, θα ήταν άδικο να λησμονήσω τις παλιές μαρμάρινες φίλες μου στο «σπίτι με τις Καρυάτιδες» της οδού Ασωμάτων. Αλλά πρωτίστως εκείνο το μαρμάρινο κορίτσι στην αυλή του, πάλαι ποτέ, Δημοτικού Βρεφοκομείου Αθηνών και μετέπειτα Ιου Δημοτικού Σταθμού Δήμου Αθηναίων και παλιά Δημοτική Πινακοθήκη, στην πλατεία Κουμουνδούρου. Σας ευχαριστώ πολύ, κορίτσια! Υπήρξατε ο καταλύτης σε αυτή την ιστορία. Εσείς και εκείνα... τα ακροκέραμα στην οδό Σαλαμίνας και στην οδό Κεραμεικού.

Η Αγγελική Δαρλάση γεννήθηκε και μεγάλωσε στην Αθήνα. Σπούδασε Θεατρολογία στο Τμήμα Θεατρικών Σπουδών της Αθήνας κι έκανε μεταπτυχιακές σπουδές στις Παραστατικές Τέχνες στο Royal Central School of Speech and Drama. Έχει δουλέψει σε θέατρο, κινηματογράφο και τηλεόραση, και διδάσκει Δημιουργική Γραφή και Θέατρο-Θεατρική Παιδεία. Γράφει από το 2000. Αρκετά βιβλία και θεατρικά της έργα έχουν διακριθεί.

Το Παλιόπαιδο (2014): Αναγραφή στον Διεθνή Τιμητικό Πίνακα της IBBY για τη συγγραφή, Βραβείο για τη συγγραφή και την εικονογράφηση Κύκλου Ελληνικού Παιδικού Βιβλίου.

Με λένε... Σύννεφο ή οι άγραφες σελίδες μιας Νεφέλης (2012): Βραχεία λίστα Κρατικών Βραβείων, Κύκλου Ελληνικού Παιδικού Βιβλίου και Περιοδικού «Αναγνώστης».

Το Δέντρο που είχε φτερά (2010): Βραχεία λίστα Κρατικών Βραβείων και Περιοδικού «Διαβάζω». Τότε που κρύψαμε έναν άγγελο (2009): Βραβείο Κύκλου Ελληνικού Παιδικού Βιβλίου, White Raven της Διεθνούς Βιβλιοθήκης Νεότητας Μονάχου, Κρατικό Βραβείο Παιδικού Θεατρικού έργου για τη θεατρική μεταφορά του.

Ονειροφύλακες (2004): Κρατικό Βραβείο Παιδικής-Νεανικής Λογοτεχνίας.

Κάποτε ήταν ένα κορίτσι που είχε ακούσει τα αγάλματα να τραγουδούν, είχε χορέψει μαζί τους στο φως του φεγγαριού, τα είχε δει να δακρύζουν.

Επειδή τα αγάλματα τις νύχτες ζωντανεύουν. Η Αγγελίνα το ήξερε καλά αυτό, αφού μεγάλωσε μέσα στο μουσείο σχεδόν. Άλλωστε, το ότι είχε ένα ολόκληρο κι ένα μισό, «καταραμένο» χέρι την έκανε να τους μοιάζει ακόμα περισσότερο. Με εξαίρεση τον Τίκο, τον μόνο σάρκινο φίλο της, τα αγάλματα ήταν οι καλύτεροί της φίλοι.

Όταν ο Μουσολίνι κήρυξε τον πόλεμο στην Ελλάδα, ο φόβος ότι θα επικρατήσει το σκοτάδι του ναζισμού έγινε ακόμα ισχυρότερος. Κι όσοι σχετίζονταν με το μουσείο, από τους αρχαιολόγους μέχρι τους απλούς εργάτες, όλοι μοιράζονταν μια κοινή αγωνία: όλοι προστάτευαν το ίδιο μυστικό, που έμοιαζε να συνοψίζεται σε μία και μόνο φράση: «Να προλάβουμε...».

Η Αγγελίνα θα θελήσει να μάθει εκείνο το μυστικό και θα βοηθήσει τον Τίκο να κρύψει το δικό του.

Μια βαθιά ανθρώπινη κι αντιπολεμική ιστορία για τη φιλία, την ενηλικίωση, την αναζήτηση ταυτότητας και την ανάγκη διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς, βασισμένη στην πραγματική ιστορία της απόκρυψης των αρχαιοτήτων του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, κατά τη διάρκεια του Ελληνοϊταλικού πολέμου.

ISBN: 978-618-03-0350-6

9 786180 303506

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ 80350